

Tošenovský, Ludvík

O vzniku a vývoji pojetí praxe jako kritéria pravdy (k otázce praxe ve funkci kritéria pravdy)

In: Tošenovský, Ludvík. *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*. Vyd. 1. V Praze: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 45-117

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119317>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II.

O VZNIKU A VÝVOJI POJETÍ PRAXE JAKO KRITÉRIA PRAVDY

(K OTÁZCE PRAXE VE FUNKCI KRITÉRIA PRAVDY)

Je málo významnějších otázek v marxismu, než je otázka jednoty teorie a praxe. Prakticky všechny důležité partie gnoseologie pokládají analýzu vztahu mezi poznáním a praxí za svůj úkol. V teorii pravdy zkoumáme především tu stránku zmíněného vztahu, která spočívá ve schopnosti praxe ověřovat pravdivost našich poznatků, tj. vykonávat funkci kritéria pravdy (pravdivého poznání, teorie).

Otázka praktického kritéria pravdy¹⁾ patří nesporně k nejzákladnějším otázkám našeho učení o pravdě. Její zevrubný rozbor je však vzhledem k její poměrně šíři proveditelný jen s obtížemi. Přitom je snadné zjistit, že — podobně jako jiné filosofické otázky — má i ona dvě základní stránky: jednak historickou, dotýkající se jejího vzniku a vývoje, jednak systematickou, souvisící s utříděným přehledem a s rozbohem současného stavu její problematiky. Zúžení úkolu na rozbor první z těchto dvou stránek nás sice zbaví velmi náročného požadavku podat úplný a systematický pohled na celou šíři problematiky, nikoli však povinnosti analyzovat vznik a vývoj pojetí praxe jako kritéria pravdy pod zorným úhlem současného stavu řešení nejdůležitějších dílčích problémů této otázky. Přitom se budeme muset mnohé z těchto problémů — vzhledem k nehotovosti jejich řešení v současné filosofické literatuře — pokusit řešit sami.

Uvedeným současným stavem se budeme muset obírat jednak stručně v souvislosti s rozbohem zárodků pojetí praktického kritéria pravdy v předmarxistické filosofii a s rozbohem vzniku i vývoje tohoto pojetí v dílech klasiků marxismu-leninismu, jednak poněkud obsírněji v souvislosti s analýzou současné fáze leninské etapy jeho vývoje.

Snaha ve velké míře a výrazně prolnout celou otázku vzniku a vývoje tohoto pojetí současným stavem řešení nejdůležitějších jejích dílčích problémů způsobí, že náš pohled na historickou stránku naší otázky nebude mít charakter čistě historicko-filosofický, aspoň ne ve smyslu běžného pojímání předmětu a metod

¹⁾ Obratu praktické kritérium pravdy se používá v celém tomto příspěvku promiskue s obratem praxe jako kritérium pravdy a s jinými podobnými obraty, a to vždy ve stejném významu.

dějin filosofie. To proto, že si vědomě vytyčujeme dva hlavní úkoly: a) nejen podat nástin rozvoje zárodků pojetí praxe jako kritéria pravdy v uzlových bodech vývoje předmarxistické noetiky a hlavně ovšem nárys vzniku i vývoje tohoto pojetí v dílech klasiků marxismu-leninismu — to vše na pozadí přehledné a stručné kritiky nemarxistických koncepcí kritéria pravdy, ale také b) pokusit se řešit ty dílčí problémy otázky praktického kritéria pravdy, které toho naléhavě vyžadují.

Z provedeného zkoumání chceme vyvodit závěry pro praxi. Ty už ovšem nemáme v úmyslu detailně propracovat a domyslit, spíše jen naznačit.

1. O ZÁRODCÍCH POJETÍ PRAXE JAKO KRITÉRIA PRAVDY V UZLOVÝCH BODECH VÝVOJE PŘEDMARXISTICKÉ NOETIKY

Dříve, než začneme zkoumat okolnosti, za nichž Marx a Engels objevují praktické kritérium pravdy, musíme se zamyslet nad otázkou, zda a nakolik existovaly alespoň nějaké zárodky pojetí praxe jako kritéria pravdy v předmarxistické filosofii. Musíme tak učinit, chceme-li, aby náš pohled na vznik uvedeného pojetí byl nejen formálně logicky zdůvodněný, ale měl také jistou logicko-historickou strukturu. Otázka stručně zní, zda zakladatelé naší filosofie mohli ve věci kritéria pravdy v nějakém smyslu navazovat na některé myšlenky nejen jednoho z teoretických zdrojů marxismu — německé klasické filosofie, ale veškerého dosavadního vývoje filosofického myšlení.

Považujeme-li za nutné nejdříve se stručně obrátit touto dílčí otázkou,²⁾ naprosto to neznamená, že ve filiaci filosofických idejí spatřujeme činitele, který určuje vývoj filosofického myšlení; rozhodně to neznamená, že nedoceňujeme úlohu ekonomických a politických faktorů a vliv příslušného stadia rozvoje konkrétních věd na zrod a vývoj marxistického pojetí kritéria pravdy. Je tomu právě naopak. Protože jsme si plně vědomi toho, že tyto faktory byly a jsou konec konců určující a že jejich vliv sehrál a hraje důležitou úlohu, budeme k nim přihlížet ve všech dalších kapitolách, v nichž se budeme věnovat vlastnímu vzniku a vývoji pojetí praxe jako kritéria pravdy. Všude tam, kde to bude možné (a možné to bude hlavně při rozboru názorů, které spatřovaly kritérium pravdy v experimentu), budeme postupovat stejně i v této kapitole. Je však třeba zdůraznit hned na začátku, že sám charakter otázky zárodků pojetí praxe jako kritéria pravdy v uzlových bodech immanentního vývoje příslušné předmarxistické noetické problematiky nám to ve většině případů nedovolí.

²⁾ Dílčí je tato otázka jen z hlediska našeho tématu; sama o sobě představuje složitý a náročný problém, který by bylo možno zevrubně analyzovat pouze v rozsáhlé historicko-filosofické monografii.

Zakladatelé marxistické filosofie měli k dispozici jako hrubý stavební materiál nejen své vlastní nové ideje, v obecné podobě postihující podstatu jejich učení, ale v mnohém navazovali také na bohatství dosavadního filosofického myšlení, jím se inspirovali, protože v něm skutečně existovaly jisté zárodky jejich vlastních objevů.

Jakého rázu byly tyto zárodky, pokud jde o pojetí praxe jako kritéria pravdy? Mají pravdu ti autoři, kteří o názorech některých předmarxistických filosofů píší tak, jako by už v nich bylo učení o praxi jako kritériu pravdy téměř beze zbytku obsaženo? To jsou otázky, které jsou implikovány v naší otázce o zárodcích praxe jako kritéria pravdy v předmarxistické filosofii. A tak nejen v zájmu úplnosti pohledu na vznik marxistického pojetí kritéria pravdy, ale také pro závažnost a aktuálnost těchto otázek musíme provést byť stručnou analýzu zmíněných zárodků.

Pojednáme o nich v pořadí od méně zjevných a spíše sporných k nejzjevnějším a nejméně sporným.

*

Nejdříve se zamyslíme nad tím, možno-li spatřovat a v jakém smyslu takové zárodky v těch pojetích kritéria pravdy, které představují buď prvky nebo určité stránky či vlastnosti pojmového myšlení.

Na první pohled by se mohlo zdát, že dojít k pojetí praxe jako kritéria pravdy možno pouze absolutní negací takových domnělých kritérií pravdy, jako byly v racionalisticko-idealistických filosofických systémech nebo vůbec v systémech, obsahujících racionalistické prvky, např. evidence myšlení, jistota, bezespornost a souhlasnost myšlení, racionalistická intuice, souhlas myslících mezi sebou, jasnost a zřetelnost a jiná podobná „kritéria“. Analyzujeme-li však aspoň poněkud podrobněji otázku kritéria praxe, jak učinil J. G. Gajdukov, zjistíme, že kritéria praxe nepoužíváme vždy v jeho bezprostřední formě.³⁾ Velmi často nám v životě i ve vědě stačí (někdy dokonce musí stačit) její zprostředkovaná, nepřímá forma.⁴⁾ Ta záleží v tom, že mezi poznatkem, jehož pravdivost ověřujeme, a pravdou už praxí ověřenou vystupuje zprostředkující činitel, třeba v podobě logické konsistence a bezspornosti myšlenek nebo v podobě takové zřejmosti a evidentnosti pravdy, že je zbytečné provádět znovu zásah do hmotné reality za účelem ověření takové pravdy.⁵⁾

³⁾ Pod **bezprostřední formou praxe** rozumíme vlastně totéž, co nám tane na mysli v pojmu **praxe**, totiž především zásah do hmotné skutečnosti (do pracovních surovin a polotovarů ve výrobě a do materiálních společenských vztahů při revolučně politické činnosti), a to s cílem způsobit v ní změny žádoucí pro člověka. Ověřovaný poznatek je základem subjektivního východiska (záměru, plánu, usnesení apod.) takového zásahu. Dosáhne-li se v důsledku tohoto zásahu očekávaných výsledků, znamená to, že takový poznatek byl v podstatě ověřen jako pravdivý. (O určitosti a neurčitosti praxe jako kritéria pravdy ve vztahu k absolutním a relativním momentům v pravdě viz v 3. kapitole!)

⁴⁾ Srovnej J. G. Gajdukov, K voprosu o kriterii praktiki, Voprosy filosofii, 1959, No 6, str. 109—110.

⁵⁾ **Zprostředkující činitel**, jeho různé typy apod. nejsou v tomto případě nějakým zvláštním

S čím se tedy setkáváme při zmíněném racionalistickém chápání kritéria pravdy? Se záměnou různých typů tohoto zprostředkujícího činitele za skutečné a jediné kritérium pravdy, jímž je praxe. Přesněji řečeno bylo tomu v dějinách filosofie tak, že neznalost skutečného kritéria pravdy vedla k tomu, že racionalističtí idealisté nebo vůbec filosofové v této otázce převážně racionalisticky smýšlející, považovali za kritérium to, co se jim zdálo být nejneposornější, totiž různé stránky či vlastnosti rozumového poznání či pojmového myšlení⁶⁾ To, že v pojmovém, logicky korektním myšlení či v těch nebo oněch jeho stránkách hledali kritérium pravdy, souviselo obyčejně s úspěchy matematiky, někdy také s úspěchy vědních disciplín, používajících ve velké míře matematických metod — teoretické fyziky, matematicko-teoretických partií astronomie apod.

Kategorii kritéria pravdy zavedli do filosofie pravděpodobně teprve stoikové (používali jí také jejich současníci — epikurejci).

Třežbaže výchozím kritériem stoiků stejně jako u epikurejců bylo smyslové nazírání, přece stoikové postupně kladli při pluralitě svých kritérií stále větší důraz na kritéria rozumová. Od kateleptických představ, tj. od představ, jímž se dostalo našeho souhlasu (synkatathesis), došli stoici přes poukaz na úlohu „nejvyšší části duše“ (hegemonikon) a pravého rozumu (orthos logos) k nejvyššímu rozumovému kritériu pravdy, jímž podle nich je jakási předzkušnostní poznávací síla zdokonalovaná pravým rozumem — prolepsis. Seneca napsal v jednom dopise (Ep. 66, 30), že cokoli pravý rozum doporučuje, je pevné a věčné.

To, že stoici kladli stále větší důraz na rozumová kritéria, souviselo nesporně především s úspěchy helénistické matematiky, tak jako existence racionalisticky orientovaných starořeckých filosofii (pythagorejské filosofické školy, filosofie eleátské, Platonovy aj.) byla odleskem úspěchů starší starořecké matematiky, která čerpala z babylonských a egyptských pramenů. Jistá souvislost by se asi dala vystopovat také mezi narůstajícím důrazem na rozumová kritéria u stoiků a těmi zárodky novodobých racionálních představ o naší sluneční soustavě, s nimiž se poprvé setkáváme u Aristarcha ze Samu (jistě náznaky jsou ovšem už u Herakleita).

Protože už Aristoteles považoval pravdivost výchozích poznatků (také logických zákonů apod.) za evidentní, hledali peripatetické kritérium pravdy většinou v jakési jistotě

druhem praxe. Jsou naopak ve své podstatě odrazového charakteru. Obrat **zprostředkovaná forma praxe** pouze podtrhuje tu skutečnost, že v různých stránkách a prvcích smyslového nebo rozumového poznání, jímž se někdy spokojujeme jako s jakýmsi nedostatečnými, avšak přechodně vyhovujícími zástupci praktického kritéria pravdy, je účastna praxe zprostředkována, a to v několikerém smyslu, jak se o tom pojednává v této kapitole.

⁶⁾ Poněvadž podobně bylo tomu i s povyšováním smyslového nazírání nebo stránek či prvků smyslového poznání na kritéria pravdy v empiristických filosofii, mohlo by se zdát, že volíme úplně opačnou metodu historické analýzy problému kritéria, než zvolil Adam Schaff. Ten totiž označil všechna kritéria pravdy kromě praktického kritéria (pokud ovšem nejsou považována pouze za sekundární a podřízená praxi jako kritériu primárnímu), protože jsou neuspokojivá, za vedoucí ke skepticizmu a vhodil je prakticky všechny do jednoho pytle i se skepticizmem. (Srovnej Adam Schaff, *Z zagadnień marksistowskiej teorii prawdy*, Warszawa, 1951, něm. překlad *Zu einigen Fragen der marxistischen Theorie der Wahrheit*, Dietz Verlag, Berlin 1954, Kap. III.)

I když se Schaffem nesouhlasíme, neznamená to, že bychom se domnívali, že všechny stránky pojmového myšlení nebo smyslového nazírání mohou hrát úlohu zmíněných zprostředkujících činitelů. Existují totiž takové jejich deformované stránky, které nemají zhora nic společného s praxí a kterých v jejich patologické podobě využíval a zneužíval mysticismus. O ty ovšem nejde.

myšleného. Např. Theophrastos spatřoval pravdu a současně její kritérium v bezprostřední jistotě myšleného, v evidenci (srovnej Sext. Empir., Adv. math., VII, 218). Tomáš Akviňský na více místech píše o jistotě. V Summě theolog. (I. II, 40 2 ob. 3), jí určuje jako „*proprietas cognitivae virtutis*“ a na jiném místě vykládá, že jí (touto jistotou) promlouvá v nás Bůh.

Novoplatonismem ovlivněný Anselm of Canterbury v XI. kap. svého Dialogu de veritate, první to monografie o kategorii pravdy (antické spisy O pravdě byly vlastně vždy spisy pojednávající hlavně o přírodě, protože ve starořecké filosofii se pravda téměř až do Aristotela pojímala tradičně jako skutečnost sama), vyslovuje definici pravdy, podle níž pravda je správnost (*rectitudo*) „*sola mente perceptibilis*“.⁷⁾ Touto postizitelností myslí má být odlišena správnost, která je pravdou, od správnosti věcí. Věci mají podle Anselma svou správnost (její příčinou je *causa per se subsistens*, tj. Bůh), jenže pravdou se tato správnost věcí stává jen tím, že je postizitelná člověkem. Anselm tedy učil, že ta nebo ona správnost se stává pravdou jen díky její postizitelnosti myslí. Postizitelnost myslí považoval vlastně za jakési kritérium pravdy.

Středověké filosofické myšlení i v otázkách kritéria pravdy bylo pod jednoznačným vlivem formální logiky (týká se to peripatetické filosofické školy, myslitelů ovlivněných novoplatonismem i jiných). Formální logika je také jediná speciální věda, o níž lze s určitostí říci, že byla v té době bohatě rozvíjena. Nemůže proto překvapit, že někteří novodobí subjektivně-idealističtí historikové filosofie nalézají u středověkých myslitelů pojetí kritéria pravdy jako konsistence idejí.

O jasnosti a zřejmosti jako kritériu pravdy učil Descartes. Na více místech svého díla (v Meditacích..., III; v Rozpravě o metodě..., IV; v Pravidlech..., III) buď vyslovuje pravidlo, nebo se na ně odvolává, že všechno je pravdivé, co je zcela jasné a zřetelné, a učí, že pravdu nelze hledat v tom, co jiní myslili, ale v tom, o čem můžeme mít jasnou a evidentní intuici, nebo co můžeme s určitostí dedukovat. Toto jeho nepřímé odmítnutí scholastických autorit a jeho důraz na vlastní rozum, na rozumovou intuici,⁸⁾ to vše bylo v jeho době nesporně velmi pokorokové. To nemohlo nesouviset se samostatností a objevností Descartových prací z matematiky (s objevem analytické geometrie aj.). (Poplatný své době však byl v objasnění toho, čím je podepřena tato jasnost, které je třeba rozumět jako jakémusi bezprostřednímu uvědomění poznatků, a tato zřetelnost, kterou je třeba chápat jako jejich výrazné odlišení od poznatků ostatních: v Rozpravě o metodě výslovně uvádí, že „toliko tím, že Bůh jest čili existuje, že je dokonalou bytostí, a že vše, co je v nás, vychází od něho“.⁹⁾ Leibniz, který ukazoval na některé nedostatky tohoto kritéria, se přesto k němu hlásil, žádal jen, aby se doplňovalo logickým důkazem pravdivosti výroků.¹⁰⁾

Velmi starým racionalistickým kritériem pravdy byl souhlas myslících (*consensus*, a to buď *gentium* nebo *universalis*, či vůbec *omnium*). V roce 1756 Voltaire ve svém Nevědomém filosofu obhajuje svérázným způsobem názor, že obecný souhlas ověřuje pravdivost poznatků. Svéráznost jeho pojetí záležel v tom, že tohoto názoru dovedně využívá v boji proti tmářství, kdežto běžně sloužil spíše opačným účlům.¹¹⁾

Mladší současník německých osvícenců, spíše jejich kritik než sám osvícenec, J. H. Lambert, autor významných noetických spisů a především knihy *Abhandlung vom Criterium veritatis*,¹²⁾

⁷⁾ Srovnej např. Anselm von Canterbury, *Leben, Lehre, Werke*, übersetzt, eingeleitet und erläutert von Rudolf Allers, MCMXXXVI, Thomas Verlag, Jakob Hegner in Wien, S. 410 až 411.

⁸⁾ Srovnej V. F. Asmus, *Učeniye o neposredstvennom znanii v istorii filosofii novogo vremeni*, *Statja pervaja*, I. kap. (Učeniye ob intuicii v racionalizme XVII veka), *Voprosy filosofii*, 1955, No 5, str. 46–52.

⁹⁾ René Descartes, *Rozprava o metodě...*, J. Laichter, Praha 1947, str. 45.

¹⁰⁾ G. W. Leibniz, *Úvahy o poznání, pravdě a ideách, O reforme vied*, SAV, Bratislava 1956, str. 44–49.

¹¹⁾ Srovnej Voltaire, *Myslitel a bojovník*, I, SNPL, 1957, str. 347.

¹²⁾ Joh. Heinrich Lambert, *Abhandlung vom Criterium veritatis...*, herausg. von Dr K. Bopp,

když v § 92 této práce shrnuje výsledky svého zkoumání, konstatuje v 11. bodě svého shrnutí, že „Grundbegriffe (a týká se to podle smyslu i všech základních vět — tedy takové pojmy a věty, jejichž možnost a správnost je bezprostředně evidentní a opírá se o sensus internus, jak se uvádí v bodě 1. a 2.) haben ein unmittelbares Merkmal der Wahrheit“. Naproti tomu „Lehrbegriffe“ a „Lehrsätze“, které odvozují svou správnost ze základních pojmů a vět, mají „ih mittelbares Merkmal der Wahrheit“ v učení o úsudcích. Lambert tedy nešel tak daleko jako němečtí osvícenci, kteří — jak konstatuje Asmus — v podstatě prohlašovali formálně logický úsudek za nejvyšší kritérium a zbraň poznání, za což je ostře kritizoval Hamann.¹³⁾

Buď jak buď — tyto názory představují hlavní zdroj, z něhož čerpal Kant, když pro pravdy o svém světě jeví vytyčoval kritérium v podobě logické konsistence (bezspornosti myšlenek, logicky korektního myšlení apod.), i když je nazývá negativní podmínkou vši pravdy a je si vědom jeho omezenosti. Přitom Kant učil také o jistotě základních vět podobně jako Lambert a o apodiktické jistotě, která je produktem rozumu. Kritériem pravdy jsou podle Kanta vlastně také apriorní předzkušennostní kategorie.

Logický důkaz, bezspornost, konsistence myšlenek představují důležité činitele, zprostředkující mezi pravdou již praxí ověřenou a ověřovaným poznatkem. V mnohých vědách, především v matematice a také v politickém a vůbec všedním životě se často spokojujeme s tímto zprostředkovaným „ověřením“ pravdivosti svých závěrů. Není divu, že v dějinách myšlení byl tento typ prostředníka vydáván za kritérium pravdy a že někteří vědečtí filosofové tak činí dodnes. Přitom často ani výchozí pravdy nebývají ověřovány bezprostřední praxí, a přesto se v nich pomocí bezvadných sylogismů dedukují závěry, na jejichž pravdivosti se trvá s odvoláním na logickou korektnost, s níž byly vyvozeny. Ve středověku stačila scholastikům autorita bible, Aristotela či výroků koncilů, aby se na ní vybudovaly celé hory nepravd. Logický důkaz a bezspornost argumentace totiž mohou posloužit jako zatímní jakési, i když nedostatečné zdůvodnění pravdy, avšak pouze za předpokladu, že výchozí pravdy jsou ověřovány bezprostřední praxí, že jsou to skutečné pravdy. Mohou sloužit jako sice nedostatečné, ale přece jen běžně vyhovující zdůvodnění také proto, že formálně logické zákony myšlení, jichž se při tom používá, jsou samy prakticky prověřeny. Praxe zde tedy vystupuje nepřímou, zprostředkovaně jako kritérium pravdy také v tomto smyslu.¹⁴⁾

Můžeme konstatovat, že zprostředkovanost praxe v její funkci kritéria pravdy nezáleží pouze v tom, že se mezi pravdy praxí ověřené a poznatky, jež ověřeny

Berlin, Reuther & Reichard, 1915. Augustin Smetana píše o Lambertovi jako o účastníku proudu kritizujícího německé osvícenství (srovnej Aug. Smetana, *Obrat ve vývoji filosofickém a jeho konečný cíl*, v knize Dr. Aug. Smetany *Sebr. spisy filosofické*, I, J. Laichter, Praha 1903, str. 258—261, zvl. str. 259. Josef Tvrđý o něm pojednává v kapitole nadepsané „Počátky německého osvícenství, Christian Wolff a jeho škola“ (srov. Průvodce dějinami evropské filosofie, Brno 1947, str. 265—268).

¹³⁾ Srovnej V. F. Asmus, *Učeni je o neposredstvennom znani i v istorii filosofii novogo vremeni*, *Stafja vtoraja, Voprosy filosofii*, 1957, No 6, str. 62.

¹⁴⁾ Srovnej 2. část článku M. N. Rutkeviče, *Dialektičeskij charakter kriterija praktiki*, *Voprosy filosofii*, 1959, No 9, str. 45—48, kde se autor — hlavně na str. 46 — této stránky problému také dotýká.

být mají, vsouvají různé typy zprostředkujících činitelů, ale také v tom, že každý z těchto prostředníků se sám prakticky osvědčil, i když jen jako jakýsi zatímní pomocník, jak ve vědě, tak v každodenním životě.

V dějinách filosofie se ještě setkáváme se zcela svérázným a v podstatě racionalistickým řešením otázky kritéria pravdy. Jde o úplné odmítnutí jakéhokoli kritéria, při čemž však naprosto nejde o skeptické stanovisko. Máme na mysli názory Spinozovy v této věci. Je pravda, že už u pozdního scholastika (nebo spíše u jednoho z nejrannějších neoscholastiků) Suarez se setkáváme v 16. století s názorem, že vědění musí být dokonalým intelektuálním světlem, které manifestuje samo sebe, které dokazuje samo sebe. Jde u Suarez — a možná i u Spinozy, který tuto myšlenku dál rozpracoval a u něhož máme jisté právo interpretovat toto stanovisko materialisticky — o novoplatonský prvek v jeho filosofii (srovnej „iluminační teorii“ s uvedeným „intelektuálním světlem“).

Spinoza se této otázce věnuje především v Ethice, v poznámce k důkazu své XLIII. propozice. Píše zde: „Co může... nad pravdivou ideu býti jasnějšího a bezpečnějšího, co by bylo normou pravdivosti? Zajisté jako světlo zjevuje samo sebe i temnotu, tak pravda je normou samy sobě i nepravdy“. (Poslední věta v originále zní: „Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi“).¹⁵⁾ K tomu není třeba mnoho dodávat. Z citovaného jasně vyplývá, že pro Spinozu je každé kritérium pravdy zbytečné, že pravda obsahuje své „kritérium“ v sobě samé.¹⁶⁾

Naše citace v českém překladu i v originále byla nutná, protože v Marxově díle máme, jak uvidíme dále, jednoznačně doloženo, že se Marx v jisté etapě svého vývoje Spinozova názoru dovolával. Spinozův názor tedy představuje zárodek pozdějšího Marxova pojetí praxe jako kritéria pravdy, a to v tom smyslu, že Marx bezprostředně před objevem praktického kritéria pravdy sdílel ve věci kritéria pravdy stanovisko podobné uvedenému pojetí Spinozovu.

A jak je tomu s ostatními racionalistickými „kritérii“, o nichž jsme se zmínili. Máme za to, že Marx, Engels i Lenin pojímali tato kritéria v tom smyslu, v jakém jsme o nich právě pojednávali. Na jedné straně nemůže být sporu o tom, že Marx, který se poměrně hodně a se zálibou věnoval matematice, nemohl neznát úlohu logického důkazu v matematickém poznání; na druhé straně je pravda, že nemáme literárního dokladu u žádného klasika, že by se některý z nich zamýšlel nad zprostředkovanými formami praxe jako kritéria pravdy. Lze pouze vyslovit domněnku, že si zmíněné zprostředkovanosti nemohli nebýt vědomi a že pouze pro své zaneprázdnění jinými úkoly se nedostali k tomu, aby v některém ze svých spisů o ní pojednali. Učení o zprostředkované formě kritéria

¹⁵⁾ Benedikta de Spinozy Spisy filosofické, I, Ethika po geometricku vyložena..., přeložil Č. Stehlík a A. Stejskal, Praha, Česká akad. věd a umění, 1925, str. 143.

¹⁶⁾ Ovšem přes toto deklarativní odmítnutí jakéhokoliv kritéria Spinoza fakticky počítá ve svých úvahách s racionální intuicí jako s kritériem pravdy a zaujímá proto v této věci konec konců jednoznačně racionalistické stanovisko.

praxe tvoří však přesto nesporně plným právem a v duchu toho, co klasici napsali, integrální součást naší filosofie.

*

Dále se soustředíme na otázku, možno-li a v jakém smyslu spatřovat zárodky pojetí praxe jako kritéria pravdy v názorech těch filosofických škol a filosofů, kteří před Marxem hledali kritérium pravdy ve smyslovém nazírání, v jeho prvcích nebo v některých jeho stránkách.

Tito filosofové vlastně smyslové nazírání „povýšili“ na kritérium pravdy; ve skutečnosti však představuje i ono pouze zprostředkujícího činitele, jehož prostřednictvím vzniká empirická zprostředkovaná forma praxe jako kritéria pravdy (kdežto prostřednictvím všech dosud uvedených typů zprostředkujících činitelů se vytváří forma racionální).

V životě i ve vědě se v nesčetných případech spokojujeme (resp. musíme spokojit) se smyslovým názorem, se smyslovou zkušeností či smyslovou evidencí jako s prostředky, které se prakticky osvědčily jako postačující, třebaže jediným zcela dostatečným, naprosto nesporným a přesvědčivým ověřovatelem všech poznatků může být pouze sama bezprostřední společensko-historická praxe, tj. zásah do hmotné skutečnosti s cílem ji změnit v zájmu člověka. I tyto typy zprostředkujícího činitele jsou tedy tím, čím jsou, nejen proto, že zprostředkují mezi pravdami již praxí ověřenými a poznatky, které teprve ověřeny být mají, ale také v tom smyslu, že i ony samy jsou prověřeny praxí.

Když se osvědčuje „pouhým pohledem“ ověřovat kvalitu a druh např. dřeva či látky, není třeba v každém jednotlivém případě za účelem ověření poznatku, že jde o ten nebo onen druh, prakticky zasahovat do matérie, hned na místě ji přímo začínat opracovávat nástroji apod. Stačí, že my nebo jiní, kdož nám předali svou zkušenost, tak učinili dříve, a stačí, že náš „prvý pohled“ se osvědčil. Podobně je tomu s pozorováním ve vědě. Platí to konec konců, jak dále ještě dokážeme, i o tzv. praxi astronomického pozorování.

Empirická zprostředkovaná forma praxe jako kritéria pravdy má však proti formě racionální jednu výraznou přednost. Pojmové myšlení (všechny jeho prvky a stránky) odráží hmotnou skutečnost, opírajíc se o výsledky smyslového nazírání, ale samo s ní není v bezprostředním dotyku, kdežto u smyslového názoru o takovou bezprostřednost jde. (Je samozřejmé, že v obou případech se tak děje na základě praxe.) Tato bezprostřednost dotyku je společnou vlastností smyslového nazírání a praxe, třebaže v prvním případě jde o dotyk odrazového charakteru, směřující tedy od odráženého objektu k odrážejícímu subjektu, kdežto v druhém případě jde o činnost, směřující od činného subjektu k měněnému objektu.

Tato určitá přednost smyslového nazírání před pojmovým myšlením a v důsledku toho i přednost empirické zprostředkované formy praxe jako kritéria

pravdy před formou racionální, byla a je nejspíše bezprostředním důvodem, proč (1) tzv. racionalistická kritéria pravdy byla, jak jsme viděli, ve většině případů — prakticky ve všech případech — kritérii buď vyloženě idealistických systémů nebo systémů se značnými idealistickými prvky. Naproti tomu (2) tzv. empirická kritéria pravdy bývala povětšinou kritérii v systémech materialistických nebo v systémech se silnými materialistickými prvky.¹⁷⁾

Z tohoto druhého pravidla — zvláště od dob Berkeleyových — existuje však zjevná výjimka. Na těle empiristické filosofie materialistického charakteru se hlavně v posledních dvou až třech stoletích přizívuje subjektivně idealistický parazit. Než přejdeme ke stručnému přehledu základního materialistického proudu ve filosofii, který — jak dnes víme — empirickou zprostředkovanou formu praxe vydával za jediné nebo aspoň základní kritérium pravdy, podívejme se zběžně na osudy tohoto příživníka, zatím aspoň z doby před vznikem marxistické filosofie. (To proto, že nám v této kapitole jde o otázku, zda a v jakém smyslu nalézali zakladatelé marxismu zárodky svého pojetí praxe jako kritéria pravdy v uzlových bodech vývoje před marxistické noetiky.)

Berkeley si nebyl vědom dvousečnosti svého argumentu proti existenci hmoty, totiž toho, že je použitelný i proti tvrzení o existenci boha. Podle Berkeleyho, jak známo, skutečně existuje (a my máme pravdu, pokud tvrdíme, že existuje) pouze to, co může být smyslově nazíráno. Dvousečnosti zmíněného argumentu si nebyl vědom asi proto, že smyslový „názor“ různých náboženských ztřeštěnců, různá „vidění“ mystiků považoval rovněž za smyslové nazírání. Berkeley vytvořil prvý novodobý subjektivně idealistický systém s prvky objektivně idealistickými hlavně v té části své filosofie, v níž zdůvodňuje zdroj počtů, v jejichž jisté spojitosti spatřoval kritérium pravdy.

Přitom se Berkeley jako zakladatel subjektivně idealistického proudu v buržoazní filosofii svým smyslově empirickým kritériem existence (skutečnosti a současně vlastně i pravdivosti) pokusil využít ve prospěch idealismu smyslového názoru, který v rukou novodobé vědy byl nástrojem empirických věd v jejich boji proti středověké spekulaci. Není bez zajímavosti zjištění, že v tom případě, považujeme-li za pravdivý poznatek, že Berkeley došel ke svému subjektivistickému postoji ke skutečnosti tak, že Lockovo pojetí sekundárních kvalit rozšířil i na kvality primární (a vlastně na celý svět), pak můžeme mít za to, že jedna z metod empirických věd, totiž mikroskopická pozorování, sehrála také jistou roli při zrodu novodobého subjektivního idealismu. (Ovšem nepřímou, s přihlédnutím k té úloze, kterou tato metoda sehrála při formulaci Lockova učení o sekundárních kvalitách.)

Huma nezajímala otázka, jak smyslová zkušenost vzniká. Soustřeďuje se spíše na otázku, v čem spočívá. Učí, že ve zvyku, při čemž za její princip považuje víru (belief). Kausalitu jako objektivně existující vztah mezi příčinou a následkem odmítá proto, že není převoditelná na smyslovou zkušenost. Jakémukoliv pojmu přiznává poznávací hodnotu jen v případě, je-li verifikovatelný jako kopie (image) smyslového faktu vědomí.¹⁸⁾ Za kritérium pravdy považuje tedy

¹⁷⁾ To naprosto neznamená, že uvedený bezprostřední důvod byl současně jedinou příčinou, proč ten nebo onen filosof či celá škola zaujali vždy jistý odstín materialistického nebo idealistického stanoviska. Byly to především závažné příčiny společenské, zprostředkované ovšem přes soudobý stav vývoje vědy, které sehrály konec konců určující roli i v této věci.

¹⁸⁾ Srovnej David Hume, A Treatise of Human Nature, hlavně I, sect. 1, ale také III, sect. 6.

vlastně víru opřenou o smyslové-nazírání — a jakýsi vnitřní souhlas idejí, pojímaných ovšem v duchu tradic anglosaské filosofie velmi široce. Podobné stanovisko jako Hume zaujímá zčásti Kant, i když jeho základní kritérium pravdy je, jak už víme, racionalistického charakteru.

Fichte, který zkušenost chápe jako systém našich představ, hledá jistotu v souhlase našeho vědomí s původním Ich. Přitom jistotu považuje za možnou pro nás jako pro morální bytosti, "denn das Kriterium aller theoretischen Wahrheit ist nicht selbst wieder ein theoretisches".¹⁹⁾ Je podle něho, jak výslovně učí, praktické. Jenže praxi chápe jako mravní jednání, a to ještě formálněji než Kant. O skutečné praxi v jeho filosofii nemůže být ani řeči. Mluvit o praxi jako o mravním jednání je stará filosofická tradice, která jen verbálně může připomínat skutečnou praxi. Nejde o to, že „die Welt fällt als mitwirkendes Korrelat der Praxis bei Fichte aus“,²⁰⁾ protože hmotný svět není vůbec spolupůsobicím korelátem lidské praxe, ale je tím, do čeho svou praxí zasahujeme, co měníme. Jde prostě o to, že Fichtova praxe není v žádném smyslu praxí ve skutečném významu tohoto pojmu.

Mohli zakladatelé marxismu najít u subjektivně idealistických filosofů nebo u myslitelů se subjektivně idealistickými tendencemi v otázce kritérií nějaké zárodky svého, jimi právě objevovaného pojetí praxe jako kritéria pravdy? V pozitivním smyslu jistě nemohli. Snad pouze jakýsi negativní podnět tu byl, totiž to, že subjektivně idealistické stanovisko demonstrovalo názorně možnost idealistického zneužití smyslového nazírání, pokud se vydává za jediné nebo základní kritérium pravdy. I když viděli, že všichni materialisté v dějinách filosofie v tomto směru vysoce cení smyslovou zkušenost, naše ověřování poznatků pomocí smyslů, museli si současně uvědomit nedostatečnost a neúplnost tohoto hlediska a hledat kritérium pravdy v něčem jiném.

Dříve než se budeme moci zatím aspoň dotknout Marxovy kritiky smyslově nazíravého charakteru předmarxistického materialismu, musíme se — byť jen přehledně — zmínit o materialisticko-empirických pojetích kritéria pravdy.

Už v antice bylo přesvědčení o věrohodnosti smyslových údajů společným znakem všech materialistických filosofí. Také u Aristotela, pokud kladl důraz na empirii (hlavně v praxi svého přírodovědného zkoumání), potud — i když ne pouze potud — nalézáme v jeho filosofii materialistické prvky.

Zvláště výrazné je pojetí smyslového nazírání jako kritéria pravdy u starořeckých atomistů. Kdybychom ponechali stranou Demokritovo hledisko, a to pro subjektivně-idealistickou interpretaci jeho teze o tom, že některé kvality jsou „dohodou“ (i když tato interpretace je zcela chybná a neudržitelná), pak u Epikura a epikurejců je atomistické pojetí smyslového nazírání jako kritéria pravdy zcela nesporné. Diogenes Laertios výslovně uvádí, že pro Epikura „kritérii pravdy jsou smyslové vjemy, pojmy a city“ (aisthesis kai prolepsis kai ta pátē) a že k nim ještě bývaly počítány „představitivé názory myslí“ (tas fantastikas epibolas tes dianofas).²¹⁾ Tyto „představitivé názory myslí“ jsou nejspíše totožné s „nazíráním myslí“, jehož výsledkem jsou obecné pojmy a o němž se Epikuros zmiňuje v dopise Herodotovi.²²⁾ V Epikurově učení o kritériích pravdy hraje důležitou úlohu pojem „prosmenon“, tj. to, co čeká, aby bylo potvrzeno,

¹⁹⁾ J. G. Fichte, System der Sittenlehre, S. 220. Citováno podle Eislera.

²⁰⁾ Ernst Bloch, Subjekt-Objekt, Aufbau Verlag, Berlin 1952, S. 398.

²¹⁾ Diogenes Laertios, Životopisy..., X, 31. Český podle Jaroslava Ludvíkovského.

²²⁾ Srovnej tamtéž, X, 62.

co má být ověřeno. Jeho zavedením do své materialistické filosofie Epikuros přispěl k pochopení prověrky pravdivosti jako složitého dialektického procesu. Zjišťujeme tedy, že Epikuros stojí na stanovisku plurality kritérií (uznává za kritérium také pocity slasti apod., též pojmy, ty však považuje za výsledek tzv. nazírání mysli), na prvé místo však klade smyslové nazírání jako kritérium pravdy, neboť za pravdivé považuje především to, o čem se přesvědčujeme svým viděním.

Středověcí myslitelé vcelku podceňovali smyslovou zkušenost a přeceňovali myšlení. (Tomu odpovídalo podceňování přírodních věd, zvláště empirických a velmi výrazné zaměření pozornosti na formální logiku.) Zmiňují-li se o ní, pak většinou pouze mimochodem. Například Albertus Magnus upozorňuje, že při ní jde o poznání jednotlivého a že je důležitá pro vědění o přírodě. Tomáš Akvinský ji bere v úvahu ve své teorii specií (vedle *species intelligibiles* uznává i *species sensibiles*).

U myslitelů, kteří bývají uváděni jako představitelé počátků empirismu ve středověku, hlavně u Viléma Occama (ale také u Petra Aureliho, Roberta Holcota aj.²³) jde o poměrně nesmělé počátky povědomí o důležitosti smyslového nazírání. Roger Bacon, který sice zdůrazňuje, že bez smyslové zkušenosti nelze nic uspokojivě vědět (poznat), uznává vedle zkušenosti „per sensus exteriores“ ještě jakousi vnitřní zkušenost, iluminativní, zjevně pod vlivem Augustinovým, a to v podstatě shodně s mnohými středověkými mystiky. Žádný ze středověkých myslitelů nepovažoval však skutečně smyslové nazírání, jeho prvky nebo stránky za kritérium pravdy.

Daleko větší důraz na smyslovou zkušenost kladli již renesanční myslitelé a vědci jako byli např. Telesius, Campanella, a dále Galilei, Kepler aj. Kepler, jak upozorňuje Nádor, měřil hodnotu teorií a hypotéz jejich objektivní pravdivostí a odmítal názor, že jednoduchost je kritériem pravdy. To proti svému současníkovi Fabriciovi, dávnému to předchůdci empirio-kritiků v otázce pojetí ekonomie myšlení jako kritéria pravdy.²⁴)

Je třeba konstatovat, že role, kterou v novodobé vědě začala hrát smyslová pozorování, ať již oblohy nebo jiných přírodních faktů, pochopitelně velmi postlila sensualistické tendence ve filosofii, zvláště v noetice.

Francis Bacon, první systematik empirismu, učil, že všechny, i ty neobecnější věty včetně axiomů, jsou odvozeny z vět zvláštních a konec konců z údajů našich smyslů. Přitom je nesporné, že Fr. Bacon, který postavil vědu jednoznačně do služeb výrobní praxe rodící se buržoazní společnosti, nemohl si nebýt více nebo méně vědom významu praxe pro poznání. Hlavně se to ovšem projevilo, jak ještě ukážeme dále, v jeho povědomí důležitosti experimentu pro pravdivé vědecké poznání.

Gassendi kritizoval Descartovo kritérium jasnosti a zřetelnosti²⁵) a jako novodobý obnovitel epikureismu sice také uznával myšlení (pojmy) za kritérium pravdy, za nejdůležitější kritérium však považoval — rovněž shodně s Epikurem — smyslové nazírání.

V této souvislosti třeba zdůraznit, že novodobý racionalismus neodmítal úplně smyslovou zkušenost. Descartes dokonce proti takovému odmítání píše (v Pravidlech . . . , V). Ovšem na faktu, že racionalisté jednostranně přeceňují myšlení jako zdroj (přesněji řečeno: jako stránku) našeho poznání, to nic nemění.

Chceme-li se blíže zamyslet nad *Lockovým* pojetím kritéria pravdy — a my to musíme učinit, nechceme-li vynechat žádný zárodek, žádnou sebemeně významnou stránku zárodku marxistického pojetí praxe jako kritéria pravdy ve filosofii předmarxistické, pak je nutno se

²³) Srovnej Ernest A. Moody (University of California at Los Angeles): *Empirism and Metaphysics in Medieval Philosophy*, *The Philosophical Review* (edited by the Sage School of Philosophy, Cornell University), April 1958.

²⁴) Srovnej G. Nádor, Keplerův světový názor a jeho myslitelská osobnost, *Filosofický časopis ČSAV*, 1957, č. 1, hlavně str. 72.

²⁵) Žorž Koňo, Pjer Gassendi . . . , *Voprosy filosofii*, 1956, No 3, str. 94.

nejdříve stručně obírat otázkou Lockova pojetí pravdy. Je to pro naše téma v daném případě zcela nevyhnutelné. Přitom je třeba mít neustále na mysli, že John Locke byl myslitel, který vyvodil ze všech filosofů 17. století nejdůležitější a nehlubší noetické závěry z bouřlivého rozvoje novodobé empirické vědy.

Vedle názoru (vysloveného v Alexandrových Dějinách filosofie), že se u Locka setkáváme se dvěma pojetími pravdy, jednak jako se shodou našich idejí (poznatků) s hmotnou skutečností, jednak jako se vzájemnou shodou mezi idejemi, byla v roce 1955 formulována dvě nová, a přitom zcela odlišná stanoviska. J. Macháček dokazuje, že jediným skutečným Lockovým pojetím pravdy je prvé uvedené pojetí, tj. pojetí korespondenční, a že druhé uvedené pojetí není ničím jiným než jeho kritériem pravdy, že tedy Locke konsistencí, souhlas mezi idejemi považoval za kritérium pravdy.²⁶⁾ V. F. Asmus naproti tomu tvrdí, že Locke pravdu redukuje pouze na souhlas mezi idejemi.²⁷⁾ V této otázce jak Lockův *Essay Concerning Human Understanding*, tak spis *Of the Conduct of the Understanding* dává za pravdu J. Macháčkově. Asmusův názor, že Locke redukuje pravdu na souhlas mezi idejemi, je přesvědčivě vyvratitelný nesčetnými Lockovými tezemi. Z *Essaye* je to např. zmínka o tzv. „metafysické pravdě“ (tak nazývá pravdu, která není protikladem lži, protože protikladem lži je pravda „morální“), již musí odpovídat skutečná existence věcí (kn. IV, kap. 5, § 11). Ze spisu *Of the Conduct...* je to důležitá teze z § 24, v němž Locke energicky odmítá jako kritérium pravdy jak *consensus omnium* (zásadu *Vox populi – vox Dei*), tak originálnost, odlišnost od běžných vulgárních názorů. Tato důležitá teze zní doslovně: „We should not judge of things by men's opinions, but of opinions by things.“²⁸⁾ A na mysli zde má nikoliv věci jako ideje, ale skutečné hmotné věci. Vždyť Locke výslovně zdůrazňuje, že o skutečnou pravdu jde jen tenkrát, když představám odpovídá něco v přírodě (*Essay*, kn. IV, kap. 5, § 8). (Tím se také doplňuje argumentace proti stanovisku z Alexandrových Dějin filosofie, s nímž v citovaném článku úspěšně polemizuje J. Macháček, totiž proti stanovisku, že u Locka jde o dvojí pojetí pravdy.)

Názor J. Macháčka, že pro Locka není shoda mezi idejemi jeho druhým pojetím pravdy, ale jeho logickým kritériem pravdy, je částečně potvrzen také tím, že Locke někdy samu pravdu považuje za kritérium poznání (*measure of knowledge*, např. v citovaném § 24 spisu *Of the Conduct...*). Nejdůležitějším přínosem Macháčkově článku ke zpřesnění výkladu Lockovy gnoseologie však je jeho požadavek, aby se studoval nejen *Essay*, ale také spis *Of the Conduct...* Při četbě tohoto spisu zjistíme, že Locke si byl v jistém smyslu vědom důležitosti praxe. Locke zde totiž učí, že „it is only practice that improves our minds as well as bodies, and we must expect nothing from our understandings, any farther than they are perfected by habits.“²⁹⁾ Jeho pojetí praxe ovšem nezahrnuje ani společensko-výrobní činnost, ani — a to v žádném smyslu — revolučně politickou činnost. Je spíše jen rovno, jak uvádí J. Macháček v citovaném článku, komplexu individuálně získaných návyků a představ o světě, čili v podstatě smyslové zkušenosti.

Empirik Locke byl daleko více ovlivněn racionalismem, než se obvyčejně připouští. Nejen proto, že intuitivní poznání cení nejvíce, při čemž ovšem jeho pojetí bezprostředního poznání se nesmířuje s žádnou formou nativismu, ale i jeho kritérium pravdy je konec konců logické, i když je pravda, že shoda idejí neznamená u Locka vždy jenom shodu myšlenek, ale také představ, vjemů apod. Je známo, že nejméně si váží poznání sensitivního, ještě méně než tzv. poznání demonstrativního. Nepřekvapí nás proto, že ani svou svérázně pojímanou praxi — v podstatě jako smyslovou zkušenost — nikdy nevydává za kritérium pravdy.

²⁶⁾ Josef Macháček, *John Locke*, Sborník FFBU, 1955, B 3, str. 55–56.

²⁷⁾ V. F. Asmus, *Učenie a neposr. znanií...* (viz pozn. č. 13), str. 54–56. Shrnující teze je na konci 56. stránky.

²⁸⁾ John Locke, *Of the Conduct of the Understanding*, *The Works in Nine Volumes*, II, London 1824, § 24, p. 363.

²⁹⁾ Tamtéž, § 6, p. 338–339.

Francouzští materialisté 18. století považovali za kritérium pravdy zkušenost či souhlas se zkušeností, při čemž měli na mysli zkušenost smyslovou. Souviselo to nesporně s tehdejšími úspěchy empirických věd (biologie, experimentální fyziky apod.). Nebyli by však dětmi svého osvícenského století, kdyby necenili vysoko i rozum. Momdžjanovo tvrzení, že se Helvetius více než kdokoli jiný ze školy francouzského materialismu přiblížil k pochopení toho, že je nutno zavést kritérium praxe do teorie poznání, není ničím odůvodněno.³⁰⁾ Nikoli proto, že by snad Helvetius skutečně nejjasněji nevyjádřil stanovisko, že souhlas se skutečností je potvrzením pravdivosti jakéhokoli názoru (o tom viz hlavně tezi z Helvetiova spisu O rozumu, ocitovanou na téže stránce Momdžjanova spisu), ale proto, že Momdžjan zjevně přeceňuje smyslovou zkušenost, smyslový názor, jako zprostředkujícího činitele mezi pravdou už ověřenou praxí a poznatkem, který ověřen být má, přeceňuje prostě empirickou zprostředkovanou formu praxe. U žádného francouzského materialisty 18. století se totiž nedá hovořit ani o přiblížení k pojetí praxe jako kritéria pravdy, protože praxi jako společensko-výrobní a revolučně politickou činnost nikdo z nich neznal. Pokud užívali pojmu praxe, šlo vždy v podstatě o smyslovou zkušenost.

V této věci se nedostal o mnoho dál ani L. Feuerbach. S některými francouzskými mysliteli 18. století (viz už zmíněné stanovisko Voltairovo) v podstatě sdílí názor, že se lidé přesvědčují o pravdivosti cestou přizpůsobování svého individuálního poznání poznatkům celého lidského rodu.³¹⁾ Navíc je u něho pouze polovičitý důraz na spinozovské hledisko (pravdivé je to, co nepotřebuje žádný důkaz, co je nad slunce jasnější). Taková je ovšem podle něho pouze smyslovost.³²⁾ Ještě výrazněji formuloval svůj názor na otázku kritéria pravdy, když výslovně nazývá hledisko, zda něco neodporuje ideji (myšlení), kritériem formálním, subjektivním, neschopným rozhodovat o tom, zde je myšlená pravda pravdou skutečnou. „Kritériem, které o tom rozhoduje, je jediné nazírání.“³³⁾

Není proto divu, že Marx hned v první tezi o Feuerbachovi (těmito Thesemi... se budeme poněkud podrobněji obírat později) vytýká veškerému dosavadnímu materialismu — i feuerbachovskému — jeho smyslově nazravný charakter, jeho pasivnost apod. Vždyť Marx si plně uvědomoval, jak na jedné straně tento nedostatek dosavadního materialismu nepřímou podporuje při životě různé subjektivně idealistické spekulace, a na druhé straně si byl vědom toho, jak je škodlivé pro vývoj lidského myšlení, že je to idealismus (objektivní, hegelovský),

³⁰⁾ Ch. N. Momdžjan, *Filosofija Gelvecia*, Izd. Akademii nauk SSSR, Moskva 1955, str. 160. Na str. 161 autor zdůrazňuje, že Helvetiovo úzké empiricko-smyslové, individualizované pojetí zkušenosti bylo slabou zbraní proti subjektivně-idealistickým sofismatům.

³¹⁾ Srovnej M. M. Grigorjan, *Ljudvig Fejebach, Voprosy filosofii*, 1954, No 5, str. 87.

³²⁾ Srovnej první odstavec § 38 *Zásad filosofie budoucnosti* (*Grundsätze der Philosophie der Zukunft*); interpretace podle českého překladu v knize L. Feuerbach, *Zásady filosofie budoucnosti* a jiné filosofické práce, nakl. ČSAV (filosof. knihovna), 1959, str. 127.

³³⁾ Tamtéž, § 48, str. 134.

Na jiných místech téhož spisu nalézáme ještě další teze o kritériu pravdy. Ve všech těchto případech jde však o něco jiného než o skutečné kritérium pravdy. Např. v § 31 je teze, že existence je kritérium pravdy (Feuerbach chce pouze zdůraznit, že skutečná pravda musí být pravdou objektivní); v § 35 téhož spisu se konstatuje, že láska je mimo jiné také kritériem pravdy (zde chce ve smyslu svého antropologického materialismu a svého „náboženství“ lásky pouze zdůraznit význam lásky pro člověka).

který rozvíjí činnou stránku. Rozvíjí ji ovšem jenom abstraktně, jelikož skutečnou praktickou činnost nezná a znát nemůže.

Marx Feuerbachovi vytýká především, že nechápe význam revoluční, prakticko-kritické činnosti, že tedy vůbec nezná praxi jako revolučně politickou činnost. A je třeba zdůraznit, že plným právem. Vždyť Feuerbach nejen nebyl revolucionář, ale nebyl si ještě ani vědom významu revoluční a společensko-výrobní praxe pro vývoj společnosti, už také proto ne, že tuto kategorii neznal. Píše-li někdy o praxi — a jako bývalý Hegelův žák nemůže dost dobře nepsat, pak ji chápe velmi mlhavě a neurčitě, nespíše zase ve smyslu jakési smyslovosti, či smyslové zkušenosti.^{33a)}

Pouze praxe takto pojímané se týkají Leninova slova: „Feuerbach bere za základ teorie poznání souhrn veškeré lidské praxe“,³⁴⁾ slova, která Lenin připojuje ke své interpretaci Feuerbachovy kritiky subjektivního idealismu. Ten lze opravdu přesvědčivě vyvrátit pouze poukazem na skutečnou praxi. Feuerbach se odvolává na život — čili na praxi ve velmi obecném smyslu tohoto slova. Dokazuje, že člověk není abstraktní Ich, ale buď žena nebo muž. A protože pro mne, kdyby byl svět počítkem, musel by být každý jiný člověk také počítkem, a to je z hlediska mé smyslovosti, když už ne z jiných důvodů — nepřijatelné, je celá subjektivně-idealistická spekulace nepravdivá. Taková a podobná argumentace nepostrádá sice na zajímavosti, ale daleko přesvědčivější v kritice subjektivního idealismu je poukaz na skutečnou praxi.

Rozumíme-li všem souvislostem a chápeme-li správně obsah příslušných pojmů, pak tedy nelze spatřovat žádný rozpor v Marxově výtce Feuerbachovi, že zanedbává hledisko praxe, a v Leninově „chvále“ Feuerbacha za to, že činí praxi základem své teorie poznání.

Rozpor by se objevil teprve, kdybychom zapomněli, že veškerý předmarxistický materialismus — i feuerbachovský, pokud vůbec o praxi hovořil, pojímal ji v podstatě vždy jako smyslovou zkušenost, a že v ní, ve smyslovém nazírání nebo v jeho prvcích či stránkách spatřoval kritérium pravdy.

Možno konstatovat, že zakladatelům marxismu mohlo posloužit toto pojetí kritéria pravdy pro svou nedostatečnost; pro snadné jeho zneužití subjektivními idealisty jako podnět k hledání kritéria přesvědčivějšího a nespornějšího, které nakonec našli v praxi.

*

Je třeba ještě připojit stručnou poznámku doplňující předcházející úvahy o tom, proč zprostředkovaná forma praxe jako kritéria pravdy velmi často postačí v životě i ve vědě, a vyvodit předběžné závěry pro odpověď na otázku, zda šlo či

^{33a)} Celou složitou problematikou vztahů mezi Ludvíkem Feuerbachem a Marxem, zvláště mladým, se obírá Gustav Riedel ve spise Ludvík Feuerbach a mladý Marx, SPN, Spisy FF UJEP v Brně, č. 76, 1962, stran 276.

³⁴⁾ V. I. Lenin, Materialismus a empiriokriticismus, Svoboda, Praha 1952, str. 127.

nešlo o zárodky pojetí praxe jako kritéria pravdy u těch filosofů a v těch předmarxistických filosofiích, o nichž jsme dosud pojednávali.

Zprostředkovanou formou praxe se často spokojujeme, po případě musíme spokojit nejen proto, že jde vždy buď o racionálního nebo empirického činitele, zprostředkujícího v takovém případě mezi pravdami již praxí ověřenými a poznatky, které teprve jako pravdy ověřeny být mají. Spokojujeme se jí také nejen proto, že všechny tyto zprostředkující činitele jako postačující (v nesčetných případech a za jistých okolností) prověřila sama praxe.

Je třeba ještě vzít v úvahu také to, že první nedílnou složkou každé praxe je poznání stavu té hmotné skutečnosti, do níž máme tak nebo onak prakticky zasáhnout. A v tomto smyslu jsou smyslové nazírání a pojmové myšlení, resp. jednotlivé jejich prvky a stránky, bezprostředně spjaty s praxí, jsou jakýmsi jejich nutným začátkem.

Praxe se účastní procesu poznání tolika svými funkcemi, že poznání můžeme plným právem s Miroslavem Kusým považovat za koncentrovaný výraz praxe.³⁵⁾ Racionální i sensitivní stránky poznání a prakticky všechny jejich prvky jsou tak spjaty s praxí, že kterýkoli z nich nemůže nebýt úspěšný ve funkci jakéhosi provizorního suplenta za praxi v její funkci kritéria pravdy.

To ovšem neznamená, že i takové iracionalistické výmysly jako iluminace či vnuknutí a takové mysticko-empirické „prvky“ jako tajemné zření, mystická vidění apod., které všechny mají více společného s psychopatií než s jakoukoliv filosofií, mohou pomáhat vytvářet zprostředkované formy praxe jako kritéria. Právě proto, že praxe žádný z nich jako postačující — byť jen po nějakou dobu a v jistých podmínkách — nikdy neproověřila, a právě proto, že žádným z nich nemůže začínat žádná skutečná praktická činnost, jejíž výsledky by byly v zájmu člověka, nelze uvedené „prvky“ v žádném případě považovat za zmíněné zprostředkující činitele.

Těsné sepětí jednotlivých stránek a prvků skutečného poznání s praxí nijak však v zásadě neobměňuje a zvláště neruší poznatek, že jediným skutečně přesvědčivým a nesporným kritériem pravdy je pouze praxe.

Marx a Engels, když vytvářeli své pojetí kritéria, jednak měli ve všech názorech, které uvedené zprostředkující činitele povyšovaly na kritéria pravdy, určité ideové zdroje, které je tak nebo onak mohly vést k objevu praktického kritéria pravdy, jednak zjištění nedostatečnosti všech těchto domnělých kritérií muselo je nutit k hledání skutečného ověřovatele pravdy. V tom můžeme nesporně spatřovat jakési „zárodky“ praktického kritéria pravdy v předmarxistické filosofií.

Současně vidíme, že žádný filosof a žádná z filosofií, o nichž jsme dosud pojednávali, praxi za kritérium pravdy nepovažovali.

*

³⁵⁾ Miroslav Kusý, Úloha praxe v lidskom poznání, Sborník prác katedrií spoloč. vied na slov. vys. školách, Bratislava 1958, str. 43 a ďalší.

U myslitelů, kteří v experimentu, v pokusu spatřovali buď kritérium pravdy nebo jej aspoň vysoce cenili, jsou zárodky pojetí praxe jako kritéria pravdy zjevnější a nespornější než ve filosofiích, které na kritéria pravdy vlastně povyšovaly tu nebo onu zprostředkovanou formu praxe v její funkci kritéria. Nebyli snad tyto myslitelé objeviteli praktického kritéria pravdy?

Nejde jen o to, že mnozí současní marxističtí autoři považují experiment za jeden ze základních typů praxe (vedle společensko-výrobní a revolučně politické činnosti) a že ve smyslu tohoto názoru vlastně tedy každý z předmarxistických myslitelů vědomých si důležitosti pokusu pro poznání pravdy takto přímo jednu ze základních forem praxe za kritérium pravdy pokládal. Ještě závažnější je skutečnost, která je v této tezi — sice podmíněně — implikována (tato implikace je podmíněna souhlasem s názorem, že experiment je jedním ze základních typů či forem praxe), teprve však její explicitní vyjádření může zcela přesvědčivě demonstrovat, že zde jde o zárodek pojetí praxe jako kritéria pravdy v podobě poměrně velmi výrazné. Pokus je totiž z á s a h e m do hmotné skutečnosti s cílem dosáhnout v ní jisté změny (i když specifickým zásahem: zasahuje se obyčejně v podmínkách uměle vytvořených a docílené změny nejsou samy o sobě cílem zásahu, ale jde většinou o to jimi buď potvrdit nebo vyvrátit pracovní hypotézu, předpoklad apod.; to experiment zblíží ještě daleko více s poznávacím procesem, než s ním souvisí ostatní formy praxe). A toto nejpodstatnější v každém pokusu je tím nejpodstatnějším také ve společensko-výrobní a revolučně politické činnosti.

Přitom není bez zajímavosti, že všichni předmarxističtí filosofové obírající se otázkou experimentu to nejpodstatnější v pokusu nějak podobně — až na malé výjimky — chápali.

Pokus je třeba pojímat v celé šíři a různorodosti jeho forem. Je rozdíl např. mezi pokusem ve výrobě, který je vlastně jakousi zkouškou prototypu, výrobního postupu apod., a vědeckým experimentem. A také u vědeckého experimentu je třeba rozlišovat pokusy prováděné v rámci aplikovaného výzkumu od experimentu ve výzkumu základním, běžné experimenty od tzv. experimentů heuristických apod.

Z toho důvodu jsou jedny pokusy spíše zařaditelné do společensko-výrobní činnosti jako její zvláštní stránka, kdežto experimenty základního výzkumu mají do značné míry také ještě funkci poznávacího prostředku a přimykají se k poznání jako k činnosti odrážející hmotnou skutečnost ve větší míře než ostatní typy pokusů. (Je jasné, že zde odhlížíme od toho, o čem jsme se již zmínili na jiném místě, že totiž účast praxe v procesu poznání je tak velká, že samo poznání je vlastně koncentrovaným výrazem praxe, a podtrhujeme rozdíl mezi poznáním a praxí spočívající hlavně v různosti směrů působení praxe a poznání: u praxe od subjektu přes zásah k objektu, u poznání od objektu přes jeho odraz k subjektu, k vědomí. Není třeba zdůrazňovat, že subjekt zde chápeme především jako subjekt společenský, i když v dialektické jednotě se subjekty individuálními.)

Tento rys vědeckého experimentu, že se totiž přimyká tak těsně k poznání, že je vlastně prostředkem poznání, současně ukazuje, jak velkou cestu musili urazit zakladatelé marxismu od myšlenek o experimentu jako kritériu pravdy — a současně od myšlenek, v nichž se společensko-výrobní činnost a hlavně revolučně politická činnost za kritérium pravdy nepokládala, až ke svému objevu praxe jako kritéria pravdy.

Než dokončíme své úvahy o tom, v jakém smyslu byly názory předmarxistických myslitelů na experiment v jeho vztahu k pravdivosti poznání zárodkem marxistického objevu praktického kritéria pravdy, musíme podat byť jen stručný chronologický přehled nejdůležitějších z těchto názorů.

Pokusnictví ve starověku mělo často pouze charakter hry s různými hračkami, anebo bylo zcela nesystematické (např. v medicíně). Tento stav souvisel se spekulativností tehdejšího vědeckého (filosofického) poznání a ta opět vyplývala z podceňování veškeré manuální práce, tak příznačného pro všechny vykořisťovatelské společenské řády.

Teprve v kapitalistické společnosti, jejíž vládnoucí třída ovšem ve své většině manuální práci podceňovat nepřestala, nevykonával v důsledku působení kapitalistické ekonomiky tento poměr k tělesné práci na rozvoj experimentální vědy v podstatě žádný negativní vliv. Na to, které to byly společensko-ekonomické zákonitosti a faktory, podněcující rozvoj vědy a techniky, a tím i experimentálních metod, ukážeme dále.

Nejdříve je třeba se zastavit nad stavem a vývojem experimentování ve středověku, jakož i nad některými názory na pokus z téže doby.

Ve středověku se v našem slova smyslu experimentovalo tak málo, že se pouze nepatrně zmýlíme, když budeme konstatovat, že se neexperimentovalo vůbec. Aspoň ne v tehdejší „vědě“ — zvláště ne ve „vědě“ křesťanské Evropy. Pokud se určité pokusnictví přece jen rozvíjelo, pak to bylo to, které bylo spjata spíše s výrobou, a to ještě bylo pěstováno hlavně v mimokřesťanském světě. Ve středověku se začíná v technice výroby objevovat leccos, co již dnes vzbuzuje dojem, že to měl člověk k dispozici od samého začátku své existence.³⁶⁾

Nepřekvapí proto, že se sice ojediněle — ale přece jen už v hlubokém středověku — objevují názory, které tak či onak kladně hodnotí experiment. Dokonce už sto let před Rogerem Baconem Jean de Salisbury, pofrancouzštělý Angličan z chatreské školy a Abelardův žák, známý „systematik“ řešení problémů universálií, který své učení o vědě převzal v podstatě od Aristotela a proto ji považoval za vyvozování závěrů z nejvyšších principů, měl za to, že se tyto principy získávají nejen smysly, pamětí, ale také experimentem. Sice velmi neurčitě a abstraktně vyjádřený záblesk povědomí existence tří stránek poznávacího procesu (smyslového nazírání, pojmového myšlení a praxe) nalézáme nesporně už zde — v hlubokém středověku.

Obecně je známo, že v 13. století Roger Bacon požadoval, aby se vědění hodnotilo svou užitečností pro lidi, při čemž za jediný prostředek schopný zjistit, je-li užitečné či nikoli, považoval experiment. Podle R. Bacona je tedy vlastně pokus základním kritériem pravdy. R. Bacon

³⁶⁾ Nejde jen o to, že se začalo používat (v severní Evropě kolem roku 700) trojhonného osevního postupu a že (kolem roku 800) Vikingové podstatně zdokonalují svá mořská plavidla, ale že se přibližně v téže době začínají v Evropě objevovat chomout, podkovy a třmeny, dovezené z Číny, že se (v době kolem 900) velmi rozšiřují vodní mlýny a teprve v dalších dvou stoletích se začínají objevovat nejdříve v Persii a pak i v Evropě mlýny větrné. Teprve na přelomu tisíciletí se začíná používat čítek, v dalších stoletích pak barevného skla, mořského kompasu, v Evropě se objevuje střelný prach (kolem roku 1200), vytvářejí se různé mechanismy, také první hodinové mechanismy, začíná se používat brýlí (kolem roku 1300), kormidla, v dalším století byl vynalezen tisk, budují se primitivní buchary na vodní pohon apod.

se vysmívá velkým autoritám své doby a odmítá pouhou metodu důkazu jako prostředek poznání. Byl však synem své doby, když chtěl, aby církev vybudovala svou moc na experimentální metodě; byl přesvědčen, že moc těch, kdož se budou opírat o experiment, je a bude nepevnější.

Také Albert Veliký zdůrazňoval význam experimentu.

V renesanční filosofii začíná být v daleko větší míře, než tomu bylo dosud, ceněn experiment. Velký umělec, technik, vědec a filosof Leonardo da Vinci vysoce hodnotí nejen smyslovou zkušenost, ale i experiment.

Největšího ocenění se ovšem dostává experimentu až u těch myslitelů, kteří působili v době počátečního rozmachu novodobé vědy, v době zrodu kapitalistických výrobních vztahů v lůně řádu feudálního a v prvních stoletích existence kapitalistické formace. To souvisí s tím, jak dokázal Marx a nedávno u nás připomněl Mikuláš Teich, že mezi produkcí absolutní a relativní nadhodnoty (a s tím souvisejícím vznikem kapitalistického světového trhu a široké rozvětvenosti kapitalistického průmyslu) a mezi všestranně se rozvíjející přírodní vědou a technikou, které začaly systematicky používat experimentálních metod, existuje zákonitá souvislost.³⁷⁾

Zvláště kapitalistické úsilí dosáhnout stále vyšší relativní nadhodnoty podněcovalo jednak přímo, jednak nepřímo rozvoj moderní experimentální vědy. Přímou proto, že úsilí prodloužit co nejvíce pracovní dobu nadbytečnou a zkrátit v největší možné míře dobu nutnou vyžadovalo co největších znalostí přírody a jejich intenzivního využití ve výrobní technice. Nepřímo v tom smyslu, že se podstatně zvyšovala ta část akumulované nadhodnoty, které mohlo být použito k rozšíření výroby a k bohatému jejímu rozvětvení na specializované výrobní úseky; tato specializovaná a bohatě rozvětvená výroba pak kladla obzvláště velké nároky na vědu a techniku, a tím podněcovala jejich rozmach.

Je proto pochopitelné, že první velký materialistický filosof nové doby Francis Bacon věnoval ve svém Novém Organonu velkou pozornost také experimentu. Požaduje, aby byl metodický (I, 70, 82, 100), aby jednotlivé případy byly srovnávány podle jednotlivých typů instancí, jak o nich učil, zvláště pak, aby docházelo k potvrzení pravdivosti poznatků instancí „crucis“ (II, 36). Učení o křížovém experimentu je jedním z důležitých Baconových příspěvků k rozvoji učení o pokusu.³⁸⁾

³⁷⁾ Srovnej Mikuláš Teich, Jak souvisel vznik vědeckého poznání se společenským vývojem v některých pokročilých zemích Evropy v manufakturním období, Filosofický časopis ČSAV, 1958, č. 3, hlavně str. 344 a d.

³⁸⁾ Je zajímavé, že nedávno jeden pracovník leedské university došel k závěrům, které jsou pro marxistu samozřejmé, že totiž experiment (platí to ovšem o veškeré praxi) je třeba chápat jako proces. Totoho závěru pak využívá k pokusu dokázat, že experimentum crucis je jen baconovská fikce či iluze. Jenže tento nemarxistický autor objevující samozřejmosti současně neví, že každý vývojový proces má svá údobí kvalitativních přeměn a že v tom případě, interpretujeme-li křížový pokus ve smyslu pokusu přivodivšího (samozřejmě spolu s mnoha dalšími činiteli) kvalitativní změnu ve vývoji poznatků o té nebo oné oblasti skutečnosti, zůstává experimentum crucis trvalou a cennou součástí učení o experimentu a není naprosto žádnou fikcí. Historicko-vědní materiál (Pristley-Lavoisier), který autor přináší na „důkaz“ svých tvrzení,

Také encyklopedisté vysoce cenili pokus. Pro mnohé z nich nebyla kritériem pravdy pouze smyslová zkušenost, po případě rozum, ale protože jim šlo především o to, zda poznatky souhlasí s hmotnou skutečností či nikoli, museli klást a také kladli velký důraz na pokus. Např. Diderot ve svých „Myšlenkách o výkladu přírody“ vysoce kladně hodnotí experimentální filosofii (tj. v našem dnešním smyslu experimentální vědu) proti filosofii spekulativní.³⁹⁾

První krok směrem k subjektivně idealistické interpretaci obsahu pokusu (experimentu) učinil Kant. Nikoli ovšem proto, že v experimentu spatřoval dotaz adresovaný přírodě. Takový obrat pouze metaforicky (obrazně) vyjadřuje totéž jako teze, že pokus má potvrdit nebo vyvrátit pracovní hypotézu o té nebo oné oblasti přírody (ovšem nejen přírody i když především přírody). Jenže Kant má za to, že na tento dotaz odpovídá nikoli příroda, ale my sami. Protože mezi přírodou jako věcmi o sobě a námi zeje podle něho nepřekročitelná propast, můžeme si na své otázky adresované přírodě odpovídat pouze sami, svým světem jevů, po případě svou zkušeností, kterou pro Kanta představuje původně neuspořádaný svět jevů, do něhož jsme vnesli řád pomocí předzkušenostních kategorií a svých apriorních nazíracích mohutností — prostoru a času.

Také Goethe a jeho mladší současník náš J. E. Purkyně vysoce cenili pokus. Purkyně už ve svém mládí, kdy pojímá záměr vybudovat ústav pro výchovu vědeckých talentů z chudých rodin, počítá s tím, že v ústavu se bude vychovávat k experimentální virtuozitě. Ve svých úvahách o podstatě experimentu mluví o něm také jako o otázce kladené přírodě. Ale jako živelně materialisticky smýšlející přírodovědec má za to, že odpověď na naši otázku nám dává příroda sama, i když záleží na nás, abychom si ji na základě svého pozorování správně vyloužili.⁴⁰⁾

Myslitelé, kteří se v době rozmachu moderních experimentálních věd jako filosofující přírodovědci nebo filosofové zamýšleli nad významem pokusu pro pravdivé poznání, považovali experiment za kritérium pravdy nebo aspoň za důležitý prostředek jejího poznání.

O Marxovi a Engelsovi platí, že pro ně závěry z veškeré praxe (tedy včetně praxe experimentální) představovaly daleko důležitější podněty pro jejich teoretické objevy, než byly ideové zárodky těchto objevů v předmarxistických filosofických, o nichž jsme dosud pojednávali. Je proto třeba považovat předmarxistický

pouze potvrzuje dialektický charakter vývoje veškerého poznání — a naprosto nevyvrací naši interpretaci Baconova experimentu crucis. Srovnej S. E. Toulmin (University of Leeds), *Crucial Experiments: Priestley, Lavoisier, Journal of the History of Ideas* (City College, New York 31, N. Y.), April 1957, p. 205 a d.

³⁹⁾ Srovnej Denis Diderot, *Vybrané spisy*, SNPL 1953, *Myšlenky o výkladu přírody*, XXIII, str. 73 a jiná podobná místa.

Viz též Ferdinand Boura, *Diderotovy filosofické a sociálně-politické názory*, Rozpravy ČSAV, řada společ. věd, roč. 68, 1958, sešit 1, str. 22 a d.

⁴⁰⁾ Srovnej Josef Beneš, *Purkynův odkaz ve vědě a filosofii*, nakl. ČSAV, Praha 1957, str. 28, 97–98 aj.

názor, že experiment je kritériem pravdy (s přihlédnutím k tomu, že experiment je přes své těsné spojení s poznáním ve své podstatě nesporně formou praxe), za významný zárodek Marxova a Engelsova objevu, že praxe představuje jediné spolehlivé kritérium pravdy.

*

Nejvýraznější a nejnespornější jsou zárodky pojetí praktického kritéria pravdy v díle dvou velkých předmarxistických myslitelů — v díle Vicově a Hegelově.

Třebaže asi o sto let mladší Hegel ani ty nejdůležitější Vicovy práce neznal, nalézáme u obou myslitelů některé společné rysy. Nejde jen o to, že systémy obou byly v podstatě objektivně idealistické a že při velmi obdobné snaze spojit výklad svého vyspekulovaného systému s výsledky novodobého vědeckého bádání se jim podařilo, i když často v mystifikované podobě, formulovat některé názory téměř materialisticky. Důležitý je především ten málo známý fakt, na který u nás nedávno upozornil Jaroslav Kudrna, že Vico kritizující Descartovu metodu vlastně prvý podal poměrně dost zevrubný nárys metody dialektické a že je vlastně některými svými úvahami významným předchůdcem Hegelovy idealisticko-dialektické logiky.⁴¹⁾

Nepřekvapuje proto zjištění, které má zásadní důležitost, že totiž Vico poprvé v dějinách lidského myšlení spojuje otázku pravdivého poznání jednoznačně také s otázkou pracovní (výrobní) činnosti, na což první u nás upozornil rovněž Jaroslav Kudrna.⁴²⁾

Vico přímo konstatuje, že nezbývá jiná cesta, kterou by bylo možno vyvrátit skepticismus, než považovat za kritérium pravdy to, co jsme udělali (vyrobili). Podobně se vyjadřuje na mnoha dalších místech.⁴³⁾ Bylo by však projevem nepřipustné extrapolace, kdybychom Vicovo pojetí kritéria pravdy vykládali ve smyslu společensko-výrobní činnosti, která představuje základní typ praxe. Vico má na mysli jednak umělecké tvoření (sochařské apod.) a mravní jednání, a to v duchu filosofických tradic, pokoušejících se nějak interpretovat lidskou účelovou, tj. záměrnou činnost, jednak jistě také činnost výrobní. Výrobu však chápe v podstatě jako individuální akt produkce a není a nemůže si být vědom jejího skutečného společenského charakteru a významu pro vývoj společ-

⁴¹⁾ Jaroslav Kudrna, K historické charakteristice Vicovy metodologie a ontologie, Filosof. časopis, ČSAV, 1957, č. 1, zvláště str. 15. Tam je také podrobná interpretace Vicovy kritiky Descartova kritéria jasnosti a zřetelnosti, kritiky, která byla důslednější než obdobná kritika Spinozova. Je velká škoda, že u příslušného obšírného citátu z Vica (vyplývá z něho, že Vico požaduje, aby se používalo metody, která nemůže nepřipomenout Leninův výklad postupu zaručujícího konkrétní pravdivost poznatků — v onom známém případě pravdivost odpovědi na otázku, co jsou to odbory) není uveden přesný pramen. Zjevně omylem je zde odkaz na Spinozovo dílo a stránku, kde ovšem o Vicových názorech není a nemůže být ani zmínka.

⁴²⁾ Tamtéž, str. 15—18.

⁴³⁾ G. B. Vico, Opere II, ed. Ferrari, str. 71. (V originále zní tato závažná Vicova teze takto: Nec ulla sane alia patet via, qua Sceptsis re ipsa convelli possit, nisi ut veri criterium sit id ipsum fecisse.) Obdobné myšlenky nalézáme také tamtéž, str. 63, 76 a 77.

nosti, třebaže právě u něho jsou geniální náznaky poznatků, že vztahy mezi lidmi jsou výsledkem jejich činnosti, že vývoj společnosti probíhá zákonitě apod.

Marx se v jednom ze svých dopisů vyjádřil velmi uznale o Vicově Nové vědě; není důvodu pochybovat o tom, že se on nebo Engels mohli seznámit i s jinými Vicovými pracemi⁴⁴⁾ a že se u Vica setkali také s názorem, že výrobní (pracovní) činnost je přesvědčivým kritériem pravdy. Bylo-li tomu tak, pak Vicův názor představuje velmi důležitý zárodek, který mohl významnou měrou podnítit zrod formulace marxistické teze o praxi jako kritériu pravdy.

*

Když v první tezi o Feuerbachovi píše Marx, že idealismus na rozdíl od nazíravého materialismu rozvíjel činnou stránku, i když abstraktně, protože skutečnou činnost jako takovou nezná, má na mysli především idealismus Hegelův. Není proto divu, že rozboru této činné stránky věnovala svou pozornost — zvláště v poslední době — celá řada autorů.⁴⁵⁾ Zájem o tuto otázku nebyl vyvolán pouze (i když především) potřebou rozpracovat teoreticky problém praxe v době, kdy síly socialismu a komunismu prakticky realizují své ideály. Také skutečnost, že — Bloch i Lukács, kteří jí věnovali také svou pozornost, nejen často sklouzávali do revizionismu, ale hlavně v rozhodující chvíli pro vývoj dělnického hnutí ve svých zemích na začátku druhé poloviny padesátých let propadli oportunistu, zvýšila kritický zájem také o tuto otázku. Mnohé stati pak souvisí s vlnou hegelianské úchylky v marxistické filosofii, občas se objevující, střídající či prolínající se zásadně nebezpečnou úchylkou pozitivistickou — a s její kritikou. (Ostatně se sluší poznamenat, že o obou těchto úchylkách platí, co kdysi Stalin uvedl o jiném typu úchylek, že totiž nebezpečnější je vždycky ta, proti níž se nevede dost rozhodný boj.)

Není třeba se prodírat houštím nejen Hegelových názorů na práci, účelovou činnost, praktickou ideu apod., ale ani nesčetnými interpretacemi jeho názorů, většinou si vzájemně vytýkajícími nepodstatné nepřesnosti a uvádějícími povět-

⁴⁴⁾ Srovnej Dějiny filosofie, I, za redakce M. A. Dynnika a dalších, SNPL, 1959, str. 399. Že Marx znal i jiné Vicovy spisy vyplývá např. z knihy „Karel Marx, Chronik seines Lebens in Einzeldaten“ (zusammengest. von M-E-L-Inst., Moskau 1934), kde se na str. 218 uvádí: „Anknüpfend an die abgebrochene Korrespondenz über das ‚System der erworbenen Rechte‘ empfiehlt Marx brieflich Lassalle, Vicos Rechtsphilosophie zu lesen“. Činí tak v dopise Lassalovi z 28. dubna 1862. Vicův právně filosofický spis „De uno universi iuris principio et fine uno“ byl vydán v roce 1720 v Neapoli.

⁴⁵⁾ Srovnej hlavně tyto práce, popřip. jejich části či kapitoly: Ivan Dubský - Milan Sobotka, Poměr marxismu k filosofii Hegelově, Nová mysl, 1956, č. 11, hlavně kap. Rozvíjení „činné stránky“ v Hegelově filosofii, str. 1199 a d. L. N. Pažitnov, Kritika Marksom gegelovskoj koncepcii subjekta-objekta, Vopr. fil. 1957, No 6, hlavně str. 44—46; W. R. Beyer (München), Der Begriff der Praxis bei Hegel, DZfPh, 1958, Nr 5, S. 749—776; J. Szigeti, Souvislost politických a filosofických názorů Gyorgya Lukácsa, Társadalmi Czemle, 1958, No 2, slovenský překlad a částečná interpretace v Nové myslí, 1959, č. 1, hlavně str. 86—86. O některých dalších důležitějších pracích se ještě zmíníme později.

šině tytíž citáty z Jenenser Realphilosophie, Phenomenologie des Geistes a z Wissenschaft der Logik.

Nám postačí zjištění, že Hegel spatřoval v „praxi“, o níž psal jako o práci nebo o účelové činnosti či jako o praktické ideji apod., v podstatě argument zdůvodňující základní princip jeho filosofie — identitu myšlení a bytí.⁴⁶⁾ Přitom měl za to, že člověk touto svou činností činí svět závislým na světě svého ducha.

Přes výslovné zlogicizování všech stránek pracovního vztahu mezi člověkem a světem se podařilo Hegelovi — většinou ve velmi abstraktní podobě — vyslovit mnoho zajímavých myšlenek. Nás zajímá, nakolik a jak se přiblížil k názoru, že praxe je kritériem pravdy.

Než přikročíme ke stručné analýze této otázky, musíme zdůraznit, že v žádném případě Hegelova „praxe“ není skutečnou praxí, že tu, jak už zdůraznil Marx, Hegel neznal a jako idealista ani znát nemohl. Na to občas zapomínají prakticky všichni autoři píšící o této otázce. Kromě toho je třeba mít na zřeteli, že sama otázka kritéria pravdy je v Hegelově systému více méně zbytečná. U Hegela vyplývá pravdivost poznání z ústřední ideje jeho filosofie — z identity myšlení a bytí, a teprve tato idea se motivuje také účelovou činností.

Ti, kdož se snaží najít v Hegelových pracích (hlavně ovšem ve Wissenschaft der Logik) citáty, z nichž by bylo nejjasněji patrné Hegelovo přiblížení k otázce praxe jako kritéria pravdy, usilují o neuskutečnitelně. Nepodařilo se to a nemohlo se to podařit ani Lukácsovi ani Sobotkovi, který se domnívá, že Lukács nevolí nejvhodnější doklady; jenže ani Sobotkův doklad není o moc vhodnější.⁴⁷⁾ Hegelovy náznaky pojetí praxe jako kritéria pravdy nelze vůbec „objevit“ metodou citátů. Tu lze postupovat pouze tak, jak postupoval Lenin ve svých poznámkách k výpiskům z Hegelovy Vědy o logice. Buď je možno (1) vidět náznak pojetí praxe jako kritéria pravdy v tom, že Hegel mluví o „praxi“ (užívaje přitom různých názvů pro ni) vždy přecházející od oddílu, kapitoly či podkapitoly pojednávající o něčem, co lze interpretovat jako objektivní realitu, k oddílu, ke kapitole či podkapitole, pojednávající o nějakém jejím ideálním postižení, nebo je

⁴⁶⁾ V podstatě hlavně tuto myšlenku rozvíjí Jaroslav Kudrna ve stati O významu Hegelova pojetí činnosti pro základní problematiku jeho filosofie, Filosof. časopis ČSAV, 1959, č. 4, str. 495—521.

[Škoda, že autor tuto svou stať nenapsal tak věcně a bez přemíry zbytečné idealistické terminologie jako svůj článek o Vicovi (cit. zde v pozn. 41 a 42) a že v ní jsou nepřesnosti a omyly v poznámkovém aparátě.]

O hegelovském pojetí účelové činnosti psal také Lukács. Jeho chyba spočívá „pouze“ v tom, že nevykládá Hegelovo pojetí „praxe“ v celkové souvislosti s Hegelovým objektivně-idealistickým systémem. To se zdá být také hlavní chybou Blochovou, který ve své knize „Subjekt-Objekt“ (1952) teprve v závěru XX. kapitoly všeobecně charakterizuje Hegelovu idealistickou spekulativnost. Navíc — pozornost věnovaná této důležité otázce (pojednává o ní jen na několika stránkách ve své poměrně velmi objemné knize) je nedostatečná. Kromě toho jsou zde další nepřesnosti, na něž upozornil ve své recenzi z r. 1955 Jaroslav Kudrna (viz Fil. čas. ČSAV, 1955, č. 4).

⁴⁷⁾ Srovnej Milan Sobotka, Hranice a problémy Hegelovy dialektiky, Filosof. časopis ČSAV, 1956, č. 5, str. 655, pozn. pod čarou č. 27. Celá Sobotkova stať je však jinak velmi pozoruhodná a podnětná.

možno (2) provést vícestupňovou interpretaci té nebo oné části Hegelova textu; teprve poslední její stupeň bude obsahovat jasný výraz **náznaku** pojetí praktického kritéria pravdy, kdežto předcházející budou plnit funkci jakéhosi pouhého převodu.

Uvedme nejdůležitější příklady pro každý z obou možných postupů zvolených Leninem. Bude to současně náš stručný rozbor nejdůležitějších zárodků praktického kritéria pravdy v Hegelově filosofii.

Lenin si především všiml, že je pozoruhodné, čím se Hegel ve své Vědě o logice obírá v závěru druhého oddílu třetí knihy, dříve než přechází k oddílu třetímu téže knihy nadepsanému „Idee“. Celá třetí kniha pojednává o pojmu, přitom prvé dva její oddíly o subjektivitě a objektivitě. Na konci oddílu o objektivitě věnuje totiž Hegel celou poslední jeho kopitolu (pod tradičně filosofickým titulem „Teleologie“) rozboru účelové činnosti a její poslední podkapitolu (C) nadepisuje „Der ausgeführte Zweck“.⁴⁸⁾ A realizovaný subjektivní záměr čili provedený účel (při výrobní činnosti jde o výrobky, při společensko-revoluční činnosti o nové společenské vztahy) je objektivní v podstatě stejně jako všechno ostatní, co není výsledkem lidské činnosti, čili existuje nezávisle na lidském vědomí. (Ve smyslu Hegelova panlogismu se však stává „identický s bezprostřední objektivitou“, je „konkrétní totalitou“, která je konec konců pouze „pohroužením pojmů do vnějšnosti“.)

Proto si Lenin mohl na konci svých výpisků z druhého oddílu třetí knihy znamenat: „Pozoruhodné: k ‚ideji‘ jakožto (k) ztotožnění pojmu s objektem, k ideji jakožto (k) p r a v d ě, Hegel přistupuje p ř e s praktickou, účelnou činnost člověka. Dochází zcela těsně k myšlence, že svou *praxí* člověk dokazuje objektivní správnost svých idejí, pojmů, poznatků, vědy“.⁴⁹⁾

Nikoliv tedy pomocí citátů z Hegela, ale především analýzou struktury Hegelovy Vědy o logice objevuje Lenin náznaky pojetí praxe jako kritéria pravdy v Hegelově díle.

A další příklad, kdy jde opět o použití obdobného postupu. Poslední (třetí) oddíl třetí knihy téže Vědy o logice obsahuje — kromě vstupní úvahy o ideji — tři kapitoly: (I) Das Leben, (II) Die Idee des Erkennens a (III) Die absolute Idee.

Lenin si všiml zajímavého vztahu mezi podkapitolami druhé kapitoly a poměru celé druhé kapitoly ke kapitole třetí. První podkapitola druhé kapitoly nadepsaná „A. Die Idee des Wahren“ končí tezí, kterou Lenin přepsal do svých sešitů:

⁴⁸⁾ Protože předcházející dvě podkapitoly nesou název „A. Der subjektive Zweck“ a „B. Das Mittel“, je jasné, že jsou zde — i když ne zcela přesně a pouze v abstraktní podobě — postiženy tři základní složky každé praktické činnosti: a) subjektivní záměr (cíl), b) zásah do hmotné skutečnosti, většinou prostřednictvím nějakého prostředku — nástroje, stroje apod. s cílem způsobit v ní změnu v zájmu člověka, c) výsledek této činnosti (výrobky, nové hmotné vztahy mezi lidmi, především výrobní), který představuje realizovaný záměr.

⁴⁹⁾ V. I. Lenin, Filosofické sešity, SNPL, 1953, str. 158.

„Die Idee, insofern der Begriff nun für sich bestimmte ist, ist die praktische Idee, das Handeln“.⁵⁰⁾ A poněvadž v podkapitole bezprostředně následující za těmito slovy nadepsané „B. Die Idee des Guten“ se poměrně hodně uvažuje o praktické ideji (také o jejím vztahu k ideji teoretické) dochází Lenin, třebaže na začátku svých úvah má jisté pochybnosti o tom, zda lze Hegelovu ideu dobře považovat za další výraz pro hegelovskou „praxi“,⁵¹⁾ k tomuto závažnému závěru: „To vše je v kapitole ‚Idea poznání‘ (II kapitola) — v přechodu k ‚absolutní ideji‘ (III kapitola) — tj. není pochyby a tom, že praxe stojí u Hegela jako článek v analýze procesu poznání, a to jako přechod k objektivní (podle Hegela ‚absolutní‘) pravdě. Marx se tedy bezprostředně přimyká k Hegelovi, zaváděje do theorie poznání kriterium praxe: viz these o Feuerbachovi“.⁵²⁾

Tedy i zde vidíme, že především ve struktuře Vědy o logice spatřuje Lenin hegelovský náznak pojetí praxe jako kritéria pravdy.

Ovšem docházet k takovým závěrům na základě analýzy struktury nejidealističtějšího Hegelova díla, obsahujícího přitom nejvíce „materialismu“, jak se Lenin vtipně o Vědě o logice vyjádřil v závěru svého konspektu této Hegelovy knihy, bylo možno jenom proto, že i některé Hegelovy myšlenky lze plným právem interpretovat jako náznaky pojetí praktického kritéria pravdy, i když vždy až zprostředkovaně přes méně jasnou interpretaci. A to je právě druhý typ postupu, který zvolil Lenin a který spolu s postupem právě demonstrovaným představuje jedinou cestu k objevu zmíněných náznaků v Hegelově díle.

V Hegelových myšlenkách o „úsudku jednání“ a o jeho premisách (v kapitole o poznání, v podkapitole o ideji dobra) musí každý čtenář při prvním čtení spatřovat pouhou spekulaci, neobsahující v podstatě nic racionálního.⁵³⁾ Pozorně a „materialisticky“ čtoucí Lenin si však poznamenává tuto svou prvou interpretaci: „Úsudek jednání“... Pro Hegela je jednání, praxe logickým ‚úsudkem‘, figurou logiky. A je to pravda! Ovšem ne v tom smyslu, že logická figura má jako své jinobyť lidskou praxi (= absolutní idealismus), nýbrž vice versa: že praxe člověka, miliardkrát se opakujíc, upevňuje se ve vědomí člověka logickými figurami.“⁵⁴⁾

Jenže na tom Lenin nezůstal. Na dalším stupni své interpretace ukazuje, že první premise odpovídá začátek každé skutečné praktické činnosti (kdy subjektivní účel stojí proti vnější skutečnosti) a že druhé premise odpovídá objektivní

⁵⁰⁾ G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik, zweiter Teil*, herausgegeben von G. Lasson, Felix Meiner, Leipzig, 1951, (1934), S. 477.

⁵¹⁾ Leninovy pochybnosti mají tuto podobu: „Proč je od praxe, od jednání přechod jen k ‚dobru‘, das Gute? To je úzké, jednostranné! A užitečné? Užitečné sem patrně také patří. Či je to podle Hegela-také ‚dobro‘?“

Lenin, *Filosofické sešity* (viz pozn. 49), str. 178. Ovšem tamtéž na str. 179 je již jednoznačné tvrzení: „‚dobrým‘ rozumí se lidská praxe“.

⁵²⁾ V. I. Lenin, *Filosofické sešity* (viz pozn. 49), str. 178.

⁵³⁾ Srovnej G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik* (viz pozn. 50), S. 481 a n.

⁵⁴⁾ V. I. Lenin, *Filosofické sešity* (viz pozn. 49), str. 182.

prostředek (nástroj apod.), kterým člověk působí na tuto vnější skutečnost; konečně závěru odpovídá výsledek každé praktické činnosti, který představuje ve své podstatě spojení subjektu a objektu. A právě zde Lenin svou vícestupňovou interpretaci Hegelovy myšlenky završuje zjištěním, že v závěru každé praktické činnosti jde vlastně o „ověření subjektivních idejí, kriterium pravdy“. ⁵⁵⁾

Je ovšem třeba zdůraznit, že oběma uvedenými poustupy se v Hegelovi do- slovně objevuje to, co je v něm obsaženo pouze ve velmi abstraktní a mlhavé podobě. Jde nejen o interpretaci, ale v jistém smyslu i o to, že Lenin *vinterpretoval* do Hegela, co v něm naléztí chtěl. Lenin si je toho plně vědom, jak lze snadno dokázat. Když totiž podal podobnou interpretaci jedné Hegelovy myšlenky ze začátku téže podkapitoly Vědy o logice a vyslovil závěr: „praxe člověka a lidstva je ověřením; kriteriem objektivnosti poznání“, zjevně se zamýšlí nad původem takové teze a ptá se sám sebe, zda taková myšlenka je vůbec Hegelova. Přitom pokládá za nutné k této otázce se ještě vrátit. ⁵⁶⁾

Dnes můžeme na Leninovu otázku s dobrým svědomím odpovědět, že v takové precizní podobě, jak ji formuluje Lenin, tato myšlenka Hegelovou myšlenkou nebyla a není, i když její zárodky v málo jasné podobě jsou v Hegelově díle obsaženy. Je tomu tak především proto, že Hegelova „praxe“, jak přesvědčivě v poslední době dokázalo několik marxistických autorů, byla v podstatě určitým druhem duchovní činnosti, nikoliv činností materiální. ⁵⁷⁾ Tím nijak nesnižujeme záslušnost některých Hegelových postřehů o velké francouzské revoluci a o úloze otrocké práce pro vývoj společnosti, ⁵⁸⁾ ani jeho pozoruhodných myšlenek o pracovním prostředí. ⁵⁹⁾ Tím pouze zdůrazňujeme, že se Hegelovo pojetí praxe nekryje s pojetím marxistickým, třebaže první v mnohém podnítilo zrod a vývoj druhého a že v podstatě totéž platí i o pojetí praxe jako kritéria pravdy. V podstatě totéž — s tím „malým rozdílem“, že kategorie **kritéria pravdy** je v Hegelově systému zcela zbytečná a že s praxí v podobě „praktické ideje“ apod. se u Hegela setkáváme (i když u Hegela jde vlastně vždy o specifickou „praxi“) jako s činitelem, který v systému celé Hegelovy filosofie plní, jak jsme již naznačili, funkci hlavního, ovšem pouze domnělého argumentu pro idealistické učení o panlogický pojímané identitě myšlení a bytí.

⁵⁵⁾ Srovnej tamtéž, str. 183.

⁵⁶⁾ Srovnej tamtéž, str. 177.

⁵⁷⁾ Srovnej např. L. N. Pažitnov, Kritika Marksom gegelovskoj koncepcii subjekta-objekta, Vopr. fil., 1957, No 6, str. 46 a obzvláště M. F. Ovsjanikov, Filosofija Gegelja, Izd. soc.-ekonom. liter., Moskva 1959, str. 62—63.

⁵⁸⁾ Srovnej G. W. F. Hegel, Phänomenologie des Geistes, Sämtliche Werke II, H. Glockner, Stuttgart 1927, S. 148—158.

⁵⁹⁾ Srovnej G. W. F. Hegel, Jenenser Realphilosophie I, Berlin 1931, S. 237.

Zakladatelé marxismu Hegelovo dílo velmi dobře znali. Dříve, než vybudovali svůj filosofický systém, patřili jako mladohegelovci k pokrokovějšímu křídlu stoupců Hegelovy filosofické školy, jejíž rozklad po mistrově smrti byl očividný. Oba byli nejpokrokovějšími (nejdemokratičtějšími a nejrevolučnějšími) mezi všemi mladohegelci.

Rozdělíme-li celé minulé století na období předrevoluční (před revolucí 1848) a porevoluční, pak Marxe s Engelsem možno považovat ve zmíněném předrevolučním období jednak za mladohegelovce, a to asi do poloviny první půle čtyřicátých let, jednak za myslitele intenzívně vytvářející svou vlastní světonázorovou, ekonomickou a politickou teorii. V této druhé periodě předrevolučního období byla nejobsáhlejší a nejvýraznější vyjádření jejich učení „Německá ideologie“, napsaná v letech 1845—1846, publikovaná však až v našem století, a jejím heroickým zpěvem, hlavně o historickém poslání dělnické třídy, se stal „Manifest Komunistické strany“. Léta 1843 až 1846 možno považovat za léta nejsoustředěnějšího úsilí zakladatelů marxismu vypořádat se se svou idealistickou minulostí, za léta největšího úsilí tu s menším zdarem (např. Marx v Ekonomicko-filosofických manuskriptech z jara až léta 1844), tu s větším zdarem (např. ve zmíněné Německé ideologii) formulovat vlastní názory.⁶⁰⁾

O otázce kritéria pravdy napsal revoluční demokrat Marx ke konci mladohegelovské periody předrevolučního období svého vývoje pozoruhodnou úvahu, a to ve velmi zajímavém kontextu.

Začátek čtyřicátých let se vyznačuje v Německu a v podstatě v celé střední Evropě růstem odporu proti feudálnímu absolutismu. Tento odpor měl svůj zdroj ve výrazném rozvoji kapitalistického způsobu výroby ještě v lůně feudálních pořádků, jež musela setřást nebo jimiž se snažila otřást tehdejší společnost uvedené části Evropy, aby mohla pokračovat ve svém zákonitém vývoji. Marxův — vlastně první — revolučně-demokratický článek „Poznámky k nové pruské cenzurní instrukci“, napsaný na začátku roku 1842 a uveřejněný ve Švýcarsku v roce 1843, byl právě projevem nesouhlasu s pruským absolutismem, který se tenkrát stydlivě halil do rádoby liberálního hávu. Zmíněná cenzurní instrukce se totiž formálně stavěla proti omezování literární činnosti, ve skutečnosti znamenala však v podstatě zostření cenzury. Bylo to vidět také na tom, že se v instrukci mimo jiné cenzuře zakazovalo „překážet vážnému a skromnému zkoumání pravdy“.

To, že zkoumání pravdy, jemuž neměla cenzura překážet, bylo kvalifikováno

⁶⁰⁾ O cestě mladého Marxe a Engelse k materialismu a komunismu viz kromě monografií a příslušných pasáží v životopisných pracích (Fr. Mehring, Auguste Cornu, J. A. Stěpanovova, Georg Mende aj.) zvláště tyto články z poslední doby: A. P. Petrašik, Puť mladogo Marksa k materialismu a komunizmu, Vopr. fil. 1958, No 3; V. V. Kešelava, Kritika K. Marksom gegelevskogo metoda spekulativnoj konstrukcii, tamtéž, No 4; N. I. Lapin, Pervaja razvernutaja kritika Marksom filosofii Gegelja, tamtéž, 1958, No 1; Rože Garodi (Roger Garaudy), O ponjatii „otčuzdenije“, tamtéž, No 8 aj.

jako v á ž n é a s k r o m n é (hlavně, že se požadovalo, aby zkoumání bylo skromné) velmi rozzlobilo mladého Marxe. Ostře formuluje svůj nesouhlas s tím, aby se pravda ohlížela na něco třetího.⁶¹⁾ Z vývodů, v nichž Marx vyjádřil své ušlechtilé a nanejvýš spravedlivé rozhořčení, uvedme tato — pro naše zkoumání nejpozoruhodnější — slova: „Pravda je právě tak málo skromná jako světlo, a vůči komu má být skromná? Vůči sobě? Verum index sui et falsi. Tedy *vůči nepravdě*? Je-li skromnost charakteristickým rysem zkoumání, je to spíše příznak obavy z pravdy než z nepravdy. Je to prostředek, který mě sráží na každém mém kroku vpřed. *Je to strach ze závěrů, předepsaných zkoumání shora*, je to ochranný prostředek proti pravdě“.⁶²⁾

Celá příslušná část článku i citovaná slova jsou proniklá materialistickým pojetím pravdy, především povědomím základní charakteristiky každé pravdy — její objektivnosti. Také Spinoza se bere — v mírně upravené podobě, jak možno zjistit srovnáním s citátem námi již dříve uvedeným rovněž v originále — na pomoc, aby pomohl dokázat tuto základní vlastnost skutečné pravdy. Jednoznačně se odmítá, aby pravdě byla předepisována shora nějaká forma, protože ta musí vyplynout z charakteru zkoumaného předmětu.

Tento důraz na materialistické pojmání pravdy je však pozoruhodný především odmítnutím jakéhokoliv kritéria mimo pravdu samu. Pouze nepřímo lze spatřovat náznak pozdějšího politicko-praktického kritéria ve skutečnosti, že své názory na tuto gnoseologickou otázku vyslovuje v článku vyloženě politicky zaměřeném. Jestliže jiní myslitelé té doby psali o pravdě v podstatě spekulativně abstraktním způsobem,⁶³⁾ Marx o problematice teorie pravdy píše v článku obírajícím se revolučně-politickou kritikou pruských cenzurních směrnic.

Musíme však konstatovat, že přes nesporné materialisticko-korespondenční pojetí pravdy zůstává Marx v době, kdy píše uvedené „Poznámky...“ v otázce kritéria pravdy v zajetí předmarxistické filosofie. Mladý Marx znal výborně Hegela a dobře se orientoval v dějinách filosofie. Měl tudíž jedinečné předpoklady k tomu, aby se seznámil se všemi nebo téměř se všemi zárodky praktického kritéria pravdy, o nichž jsme již pojednali. Zdá se, že nejvíce mu — aspoň v době, kdy psal své poznámky k pruské cenzurní instrukci — v otázce kritéria pravdy tanulo na mysli spinozovské hledisko. Současně nelze nevidět, že celý jeho způsob myšlení v té době, kromě nových už zmíněných materialistických prvků, nesl stopy Hegelova vyjadřování a myšlení.

Bylo proto třeba, aby Marx (někdy spolu s Engelsem) ještě svedl několik vítězných literárních bitev se svou filosofickou minulostí (názvy těch nejúspěšnějších zní: K židovské otázce, Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva, Manu-

⁶¹⁾ K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. I, SNPL, Praha 1956, hlavně str. 23—26.

⁶²⁾ Tamtéž, str. 24.

⁶³⁾ Srovnej např. Bolzanovy vývody o „pravdách o sobě“ z první části jeho Wissenschaftslehre, dokončené v roce 1830, publikované však až v roce 1837 v Sulzbachu. Marxistickou úvahu o těchto vývodech viz u A. Kolmana, Bernard Bolzano, SNPL, 1958, str. 96 a d.

skripty, Svatá rodina⁶⁴) aj.), než si mohl na jaře 1845 poznamenat několik aforismů o Feuerbachovi (známých dnes jako „These o Feuerbachovi“) a v nich vskutku poprvé vyložit objev praxe jako kritéria pravdy. „Otázka, zda je lidskému myšlení vlastní předmětná pravdivost, není otázkou teorie, je to *praktická* otázka. Člověk musí pravdivost, tj. skutečnost a moc, pozemskost [Diesseitigkeit] svého myšlení prokázat v praxi“,⁶⁵) napsal v druhé tezi.

Šlo opravdu o Marxův objev (i když tento objev ve vši úplnosti, jak si ukážeme dále, je také dílem Engelsovým), protože všechny jeho „zárodky“, i ty nejvýraznější a nejnespornější, byly přece jen pouze zárodky. Hlavní důvod, proč v žádném případě nešlo před Marxem o skutečné pojetí praxe jako kritéria pravdy, spočívá v tom, že u žádného myslitele před Marxem se jasně a jednoznačně neprohlašuje, že také společensko-politická praxe (přesněji podle prvé teze: „revoluční“, „prakticko-kritická“ činnost) je kritériem pravdy. K tomu, aby učinili tento objev, scházela všem myslitelům před Marxem skutečně aktivní účast na přípravě revolučních bojů a chybělo jim také materialistické pojetí dějin. Marx jako poctivý revoluční demokrat poznával postupně jak nedůslednost buržoazie v protifeudální revoluci, tak jedinou spolehlivou revoluční sílu, schopnou dříve nebo později přivodit zásadní přeměny ve společnosti — třídu dělnickou. A proces tohoto poznání byl současně procesem přerodu revolučního demokrata v komunistu. V Thesech o Feuerbachovi Marx už neodmítá kritérium pravdy mimo její obsah (i když nelze nevidět, že pravda pojímaná jako proces má přímo také ve svém obsahu praxi ve smyslu již jednou zmíněném, totiž v tom smyslu, že pravdivé poznání je vlastně koncentrovaným výrazem praxe), ale objevuje je v praxi — především také v revoluční činnosti pracujících.

V Marxových aforismech o Feuerbachovi a stejně jednoznačně i v příslušné pasáži Německé ideologie⁶⁶) se vytýká Feuerbachovi, že zanedbal „činnou stránku“, kterou rozvíjí v abstraktní formě Hegelův idealismus. Marx poznamenává, že Feuerbach člověka chápe také jako „smyslový předmět“, čímž vyniká nad „čisté“ materialisty, že jej však nechápe jako „smyslovou činnost“, tj. jako skutečně existující, činné lidi.

V páté tezi Marx připomíná, že to byla Feuerbachova nespokojenost s abstrakt-

⁶⁴) Když Marx připravoval materiál ke „Svaté rodině...“ poznamenal si: „Vidíme, že řešení theoretických protikladů je možné *jen praktickou* cestou, jen díky praktické energii člověka, a že proto jejich řešení není nikterak pouze poznání, ale *skutečně* životní úkol...“ (Ze spisů Karla Marxe a B. Engelse, svazek 3, rus. vyd. str. 628, cituje M. N. Rutkevič, Praxe jako základ poznání a kritérium pravdy, SNPL, Praha 1954, str. 102.)

V tomto Marxově výroku se zdůrazňuje, že řešení theoretických otázek je také praktickým, životním úkolem. M. N. Rutkevič se však mylí, domnívá-li se, že již zde byl vysloven objev praktického kritéria pravdy. Jde o všeobecné zjištění, že praxe má pro poznání velký význam a že theoretické otázky nelze řešit odtrženě od praxe. Nicméně toto stanovisko představuje nesporně důležitý krok vpřed na cestě k objevu praxe jako kritéria pravdy.

⁶⁵) K. Marx - B. Engels, Spisy (viz pozn. 61), sv. 3, str. 17.

⁶⁶) Tamtéž, str. 17-19 a str. 58.

ním myšlením, která jej přivedla k tomu, že se dovolává smyslového nazírání, že však smyslovost nechápe jako praktickou, lidsky smyslovou činnost.

Celkem na čtyřech místech v Thesích a na dvou místech v uvedené pasáži Německé ideologie se tedy hovoří buď o smyslové činnosti nebo o smyslovosti jako praktické činnosti. Vystává otázka, proč Marx praktickou činnost tolikrát spojuje se smyslovým nazíráním? Zlé jazyky v řadách buržoazních kritiků v tom mohou spatřovat (a také skutečně spatřují, např. nedávno H. B. Acton ve své knize *The Illusion of the Epoch*,⁶⁷) projev empiristického zabarvení marxistické filosofie, někdy dokonce projev pozitivismu. Je tomu tak doopravdy?

Marx kritizuje Feuerbacha pro jeho nazíravý materialismus, který je typický pro všechny nemarxistické materialisty. Preference smyslového názoru byla tak dlouho charakteristickým znakem materialistů, dokud subjektivní idealismus nevyužil jejich nedostatků proti materialismu. Avšak i pak zůstává nesporný fakt, že smyslové nazírání spolu s pojmovým myšlením představují dvě základní stránky poznávacího procesu, při čemž pojmové myšlení se opírá o smyslové nazírání a jednota obou se vytváří na základě praktické činnosti. A praxe má se smyslovým nazíráním mnoho společného — shoduje se s ním v tom nejpodstatnějším, že totiž obě tyto stránky poznávací činnosti jsou v bezprostředním „dotyku“ s jednotlivými hmotnými předměty. A Marx, chtěje podtrhnout to společné mezi nimi, píše o „smyslové činnosti“ či o „smyslovosti jako praktické činnosti“. Nic více a nic méně nemá zde na mysli. Hledat v tom projev empirismu nebo dokonce sensualismu znamená záměrně přehlížet skutečné souvislosti, nepřihlížet ke kontextu, v němž Marx těchto výrazů použil.

Marx, kritizující smyslovou nazíravost dosavadního materialismu, pouze požaduje, aby se přihlíželo k praxi, která má se smyslovým názorem to společné, že se vztahuje k jednotlivému v hmotné skutečnosti (a v tomto smyslu je také **smyslová**), a kromě toho je s to spínat smyslové nazírání s pojmovým myšlením, tj. vytvářet jejich jednotu, bez níž žádná skutečná poznávací činnost není možná. Marxistická filosofie není jenom empirická (nikoli empiristická, nikoli sensualistická), ale je stejně empirická jako racionální (nikoli racionalistická), neboť vychází z toho, že dialektická jednota smyslově nazíravé (ne zrcadlově nazíravé, ale dialekticky nazíravé) a pojmově myšlenkové stránky poznávací činnosti, které se obě berou v úvahu, vytváří se na základě praxe. Buržoazní kritikové, vyvozuující z uvedených Marxových obrátů, že jsou projevem empiristického charakteru marxistické filosofie či dokonce charakteru pozitivistického, se tedy v nejlepším případě mýlí, nejde-li z jejich strany, jak tomu u buržoazních kritiků marxismu často bývá, o vědomé zkreslování skutečnosti.

⁶⁷) London: Cohen & West Ltd, 1955, p. 35—50, především p. 46—50, zvláště pak p. 50, kde se v závěru kapitoly dovozuje, že Marx s Engelsem byli většími empiristy než jejich francouzští materialističtí předchůdci z 18. století.

O takové vědomé zkreslení skutečnosti jde např. u Masaryka v jiné otázce, rovněž těsně souvisící s Marxovým objevem praktického kritéria pravdy.

Na jednom místě v Otázce sociální totiž Masaryk tvrdí, že marxismus je sváděn k jisté povrchnosti „tím, že Marx a Engels při praxi často myslili na praxi revoluční; avšak tím praxe vyčerpána není“.⁶⁸⁾ Z kontextu vyplývá, že Masarykovi tane na mysli především praxe jako popularizace vědy a filosofie. Jenže v tom případě, jde-li o popularizaci poznatků, které prostřednictvím pozitivních změn ve vědomí lidí přispívají k přeměně materiálních společenských vztahů, především vztahů výrobních, představuje popularizace v podstatě jeden z momentů ideologické stránky společensko-revoluční praxe. To za prvé.

Dále je pravda, že Marx a Engels skutečně často hovoří o revoluční praxi. Zjevně proto, že kategorie praxe teprve se svým typem praxe revoluční, na který oni první upozornili, který oni první objevili jako formu praxe, je obsahově — co do svých základních forem — úplná. Vždyť Vico už dávno před nimi považoval výrobu za kritérium pravdy, i když mu tanula na mysli po výtce výroba individuální, a experiment jako praktický ověřovatel poznatků byl znám ještě mnohem delší dobu. A přece možno tyto dílčí objevy ve věci kritéria pravdy považovat pouze za zárodky objevu praxe jako kritéria pravdy, protože v představě jejich objevitelů nebyla praxe ani zdaleka úplná. Nebyla to ještě skutečná praxe, protože jí vždycky ještě chyběla jedna její základní forma nebo dokonce dvě. Přitom je velmi důležitý fakt, že prakticky všichni autoři různých „zárodků“ pojetí praxe jako kritéria pravdy měli hodně daleko k důslednému materialismu, hlavně v nazírání na společnost, a proto i k důsledně materialistickému pojetí těch forem praxe, které znali.

Konečně třeba vzít v úvahu, že všude tam, kde Marx v Thesích o Feuerbachovi píše o „praxi“, tedy všude tam, kde výslovně nepíše o „revoluční praxi“ apod., má na mysli praxi ve všech jejích základních formách. Že tomu tak je, dokazuje ten pasus z Německé ideologie, na který jsme již odkazovali. Marx s Engelsem zde vytýkají Feuerbachovi, že vůbec nekritizuje existující životní vztahy, a dovozují, že Feuerbach upadá do idealismu (tím, že hledá útočiště ve „vyšším nazírání“ a v pomyslném „vyrovnávání rodu“, viděl-li „hromadu krtičnatých, zedřených a souchotinářských hladových chudáků“) právě tam, kde „komunistický materialista vidí nutnost a zároveň podmínku přetvoření p r ů m y s l u a společenské struktury“.⁶⁹⁾ A to se uvádí v závěru odstavce, v němž se vytýká Feuerbachovi, že nepřihlédl k *činnosti* individuí tvořících tento svět. Je pravda, že Masaryk v době, kdy psal Sociální otázku, neznal a nemohl znát Německou ideologii (vyšla, jak jsme již uvedli, až v našem století). Měl však k dispozici Engelsova „Ludvíka Feuerbacha a vyústění německé klasické filo-

⁶⁸⁾ T. G. Masaryk, Otázka sociální, sv. 1, Čin, Praha 1946, str. 115.

⁶⁹⁾ K. Marx - B. Engels, Spisy (viz pozn. 61), sv. 3, str. 58. Proložil L. T.

sofie“, z něhož vyplývá, jak si ukážeme dále, že zakladatelé marxismu neredukovali praxi na revoluční činnost.

Masarykova zlovolná poznámka je tedy zcela neseriózní.

*

Marx s Engelsem nemohli nepovažovat společenskou výrobu za nejdůležitější ze všech základních forem praxe. Takové postavení společensko-výrobní praxe mezi ostatními typy praxe vyplývá z jejich učení o materialistickém pojetí dějin, zvláště pak z poznatku, že dějiny jsou dějinami výrobců hmotných statků.

Marx a Engels se v předrevolučním období stali a v revoluci i v celém revolučním období byli (a proto i dodnes jsou) ideology té třídy výrobců, jejíž produkty představují největší a stále rostoucí podíl z celkového všeobecného množství spotřebních statků a výrobních prostředků — třídy dělnické. Jestliže platí, že spekulativnost velké části předmarxistické a nemarxistické filosofie byla důsledkem podceňování manuální práce a do jisté míry i experimentu, pak sepětí marxistické filosofie se životem, s praktickou činností miliónových mas je zákonitým projevem té skutečnosti, že marxistická filosofie od samého začátku byla a je filosofickou teorií této třídy výrobců a její teoreticko-filosofickou zbraní, především ovšem zbraní její revoluční strany.

Na druhé straně důležitost společensko-výrobní formy praxe vysvětluje, proč zakladatelé marxismu, zvláště pak Marx, věnovali tak velkou pozornost otázkám ekonomickým, převážně ovšem v období porevolučním, udržující neustále styk s politickou praxí mezinárodního dělnického hnutí. Engels se kromě toho zvláště v 70. letech věnuje studiu přírodních věd; v roce 1877 časopisecky a rok nato knižně vydává svého Anti-Dühringa.

Zcela jiná je situace v táboře nemarxistické filosofie, i když i ona je v mnohém poučná, a to konkrétně v těch filosofiích, které se zčásti zrodily po revoluci z roku 1848, zčásti se v Evropě po tomto roce rozšířily. Ani vulgární materialismus nebo Comtův či Millův pozitivismus, Spencerův evolucionismus, ani Schopenhauerův pesimistický voluntarismus neobsahují ani zdaleka tolik náznaků praktického kritéria pravdy, kolik jsme jich zjistili v některých filosofiích předmarxistických. Odpor bohatnoucí buržoazie k manuální práci, k práci dělníků, z jejichž potu se rodí bohatství vládnoucí třídy, našel svůj výraz ve filosofiích v podstatě eklekticistických, tou nebo onou formou obhajujících stávající řád a odmítajících dialektiku co by nebezpečnou a podezřelou „algebru revoluce“, ve filosofiích, které přes úctu k „faktům“ a ke „zkušenosti“ (ovšem pouze ke zkušenosti smyslové, pojímané subjektivně idealisticky) upadají tu více tu méně do iracionalismu.⁷⁰⁾

⁷⁰⁾ Srovnej Ivan Dubský, Hlavní tendence buržoasního myšlení v období rozmachu průmyslové revoluce, Filosof. časopis ČSAV, 1958, čís. 2, str. 212–251, zvláště Závěr na str. 250–251.

Kritérium pravdy, nehledají-li je v něčem nadsmyslném, spatřují tyto filosofie ve smyslové zkušenosti, ve vnímání. A poněvadž jejich pojetí pravdy je většinou subjektivně idealistické, neodchylují se v otázce, kterou zkoumáme, v podstatě od berkeleyovsko-humovské linie. Např. J. St. Mill, odvozuující ze smyslové zkušenosti a z indukce veškeré poznání, spatřuje v této zkušenosti současně i ověřovatele pravdivosti našich poznatků.

Jedinou výjimkou v nemarxistické filosofii té doby je filosofie Černyševského. Ten jako ideolog nejpočetnější třídy výrobců své země, jako revoluční demokrat volající rolnictvo do boje proti samoděržaví a sám bojující revolucionář, došel nezávisle na marxismu a zjevně pod vlivem Hegelovy filosofie až těsně k marxistickému pojetí praxe jako kritéria pravdy. Učil, že dílo je pravdou myšlenky, že ve vědě je praxe obecně přijata za kritérium všech sporných otázek, že to, co je v teorii sporné, řeší se praxí skutečného života.⁷¹⁾

Tento názor Černyševského na otázku kritéria pravdy, zcela výjimečný mezi názory nemarxistických myslitelů té doby, nemohl nesouviset s tím, že se do Ruska v druhé polovině minulého století začíná stěhovat ohnisko revoluce, a s tím, že Černyševský zde ve filosofické formě vyjadřuje ideologii, která pravdivě odráží skutečné zájmy rolnických mas.

*

Engels se vrací k otázce kritéria pravdy ve svém „Ludvíku Feuerbachovi a vyústění německé klasické filosofie“, napsaném v roce 1886 (v témže roce vyšel časopisecky, v roce 1888 pak knižně). Záměrně jsem zdůraznil, že se k ní „vrací“, protože Německá ideologie, v níž je podána kritika Feuerbachova smyslově nazrávého stanoviska a zdůrazněna úloha praxe, je společným dílem Marxovým a Engelsovým, a pak také proto, že i Marxovy aforismy o Feuerbachovi vznikly vlastně v přípravném období tohoto jejich společného díla.⁷²⁾

V příslušné pasáži Ludvíka Feuerbacha... se Engels zmiňuje o Humovi a Kantovi jako o filosofech, kteří popírají možnost poznání světa, nebo aspoň jeho vyčerpávajícího poznání. A dodává: „Nejpádnejším vyvrácením těchto a všech ostatních filosofických vrtochů je praxe, totiž experiment a průmysl.“

⁷¹⁾ Srovnej N. G. Černyševskij, Izbr. filosofskije sočinenija, 1950, T. I, str. 179, 180 a stať M. N. Sidorova, Voprosy dialektiki v rabotach russkich revolucionerov-demokratov, Vopr. fil., 1956, No 2, zvláště str. 128. (Citáce z Černyševského Vybr. spisů podle Sidorov.)

⁷²⁾ Engels se zmiňuje o praxi jako kritériu pravdivosti také ve dvou fragmentech zařazených do Dialektiky přírody a napsaných pravděpodobně někdy kolem poloviny druhé půle min. století. V prvním konstatuje shodně s Hegelem, na něhož se odvolává, že *empirické pozorování* samo o sobě nemůže nikdy v dostatečné míře dokázat existenci nutnosti. Dovojuje pak, že takový důkaz je třeba hledat v lidské činnosti, v experimentu, v práci: mohu-li způsobit určitý sled jevů (tj. udělat nějaké post hoc), pak takové post hoc se stává totožným s propter hoc.

V dalším delším fragmentu o příčinnosti se mimo jiné zdůrazňuje, že lidská činnost provádí prověrku objektivní existence příčinnosti a tak přesvědčivě vyvrací známou Humovu skepsi v této věci. (Ta se stala, jak přiznává Kant v Prolegomenech, východiskem Kantova kriticizmu.)

Uvedená místa ze zmíněných dvou fragmentů viz u B. Engelse, Dialektika přírody, Svoboda, Praha 1950, str. 195–196.

Můžeme-li dokázat správnost svého pojetí nějakého přírodního úkazu tím, že jej sami uděláme, že jej vytvoříme z jeho podmínek, že jej donutíme, aby sloužil našim účelům, pak jsme učinili konec kantovské nepostižitelné „věci o sobě“.⁷³⁾

Pak následuje poukaz na výrobu organických látek (výrobu dřívě jistě experimentálně laboratorní, vývojovou, pak průmyslovou) a na Gallův objev Neptuna, kterým byl potvrzen Leverrierův výpočet jeho místa v sluneční soustavě.

Naší pozornosti zaslouží především otázka, proč Engels uvádí mezi formami praxe výslovně pouze společenskou výrobu, tj. průmysl, a experiment, proč se vůbec nezmiňuje o revolučně-politické činnosti.⁷⁴⁾ V odpovědi na tuto otázku je třeba především vzít v úvahu, že Engels ke svému spisu připojil Marxovy These o Feuerbachovi, v nichž je revoluční, společensko-kritický typ praxe dostatečně zdůrazněn a kde se o společenskovýrobním a experimentálním typu praxe, jak už víme, hovoří jen nepřímo. Bylo proto třeba explicitně uvést průmysl a experiment.⁷⁵⁾

Přítom svéráznost hospodářské a politické situace Německa z druhé poloviny osmdesátých let, kdy Engels svůj spis píše, nejspíše (na prvním místě) způsobila, že se Engels rozhodl v tomto svém spise uvést pouze průmysl a experiment jako typy praxe. Šlo o dobu velkého rozmachu německého průmyslu (hlavně díky francouzským kontribucím) po vítězné prusko-francouzské válce, o dobu, kdy dochází sice přes pokračující platnost mimořádného zákona proti socialistům k početnímu, extenzivnímu růstu sociálně-demokratické strany, kdy se však již dávno ohnisko revoluce přestěhovalo na východ Evropy. V této situaci stačil důraz na revoluční typ praxe, obsažený v připojených Marxových Thesích; Engels necítil potřebu výslovně jej uvést mezi typy praxe ve svém spise.

Kromě toho poslední desetiletí minulého století byla léta před „krizí“ moderní fyziky, léty, kdy úspěchy věd — přírodních i technických, potvrzované nejen experimentálně, ale především také rozvojem průmyslu, vyvolávaly všeobecnou důvěru ve velkou moc a sílu vědeckého poznání v nejširších vrstvách obyvatelstva. Nepřekvapuje proto, že se Engels zmiňuje pouze o experimentu a průmyslu, i když nelze nevidět, že by mnohému nedorozumění a možnosti záměrného zkruslování celkového Engelseva stanoviska z té doby bylo zabráněno, kdyby se

⁷³⁾ K. Marx—B. Engels, Vybr. spisy II, Svoboda 1950, str. 386.

⁷⁴⁾ Jestliže na tomto místě uvažujeme o formách praxe jako je „revolučně politická činnost“, „výroba“ a „experiment“, a zamýšlíme-li se nad tím, proč v Engelsevě „Ludvíku Feuerbachovi . . .“ není jedna z nich výslovně uvedena, naprosto to neznamená, že si nejsme vůbec vědomi vzájemné souvislosti těchto forem, přecházení jedné v druhou, nebo že se domníváme, že pouze koexistují vedle sebe. Jenom proto, že nechceme příliš komplikovat rozbor uvedené otázky, k těmto problémům nepřihlížíme v celé jejich šíři a hloubce. I když ne ve vší úplnosti (naším úkolem není podat systematickou a úplnou analýzu otázky praxe ve funkci kritéria pravdy) budeme se ještě obírat jednou stránkou uvedených problémů v další kapitole, totiž otázkou *jednoty všech forem praxe*, i jednoty jejich forem základních.

⁷⁵⁾ Toto explicitní označení průmyslu (společenskovýrobní činnosti) a experimentu za typy praxe je jeden z dalších důvodů, proč objev praktického kritéria pravdy třeba považovat za společný objev Marxův i Engelsev.

— byt' jen letmo — o revolučním typu praxe zmínil. Engels zjevně a tuto žádoucí úplnost neusiloval a dal se ovlivnit svým zájmem o obecně teoretickou problematiku přírodních věd. Rozhodně však k vůli tomu nelze pochybovat o tom, že revoluční činnost představuje vedle společensko-výrobní činnosti jednu ze dvou či tří základních forem praxe.

*

Druhá otázka, které je třeba věnovat pozornost, souvisí s Engelsovým příkladem Leverrierova výpočtu místa, kde se nalézá nová, do jeho doby neznámá planeta, a Galleho objevu této planety (Neptunu) astronomickým pozorováním.

Nemůže být pochyb o tom, že nejen fakt oběhu Země kolem Slunce (a to, že pohyb Slunce kolem Země je jen zdánlivý, o čemž se Lenin výslovně zmiňuje), ale také Engelsův příklad s objevem Neptunu má Lenin na mysli, když píše, že do praxe, jež je pro nás kritériem pravdy, nutno zahrnout také praxi astronomických pozorování a objevů.⁷⁶⁾ Jde však o to, v jakém smyslu je nutno zahrnout astronomické pozorování do praxe. Zda (1) jako její další základní typ či pouze vedlejší formu, nebo jenom (2) jako jistý druh empirické zprostředkované formy praxe v její funkci kritéria pravdy. Mám za to, že je do praxe můžeme zahrnout pouze v druhém uvedeném smyslu. Podejme nejdříve pozitivní důkaz tohoto tvrzení.

Věda se ve velké části případů může spokojit buď s racionální nebo s empirickou zprostředkovanou formou praxe při ověřování pravdivosti svých vývodů. Astronomie se — až na ojedinělé výjimky — musí s některou z těchto dvou zprostředkovaných forem spokojit, při čemž pro ni pochopitelně představuje empirická forma jako forma odvozená z prvního stupně poznání, o který se musí veškeré poznání opírat, důležitější — i když jen pomocný — verifikační prostředek než forma racionální. Přitom zprostředkovanost, jak je vidět, má zde velmi široký význam. Ve většině případů (ponecháme-li stranou tzv. smyslové klamy) nás naše smysly informují spolehlivě o skutečném stavu věcí, což v běžném životě i ve vědě nespočetněkrát ověřila praxe. A mezi těmito poznatky praxí ověřenými a novým poznatkem, tj. zjištěním nového astronomického faktu, docíleným třeba cestou výpočtů (i když se tyto výpočty také opírají o jisté údaje získané smyslovým pozorováním), poznatkem, který má být ověřen praxí, a většinou bezprostřední praxí ověřen být nemůže, vystupuje jako zprostředkující činitel právě ono astronomické pozorování.

Že musí jít o zprostředkovanou formu praxe a ne přímo o vedlejší typ či dokonce o základní formu praxe (jelikož žádný jiný smysl, v němž by bylo možno něco zahrnout do praxe, není znám), vyplývá také z toho, že při astronomickém pozorování nejde o skutečnou, bezprostřední praxi, což je a musí být u každého typu praxe, zvláště základního, jeho neodmyslitelným znakem. Při astronomickém

⁷⁶⁾ Srovnej V. I. Lenin, *Materialismus a empiriokriticismus*, Svoboda, Praha 1952, str. 125.

pozorování neprovádíme žádný zásah do pozorovaného předmětu s cílem jej změnit, vyvolat v něm přeměny žádoucí pro člověka. Nemůže proto jít o typ praxe. V tom můžeme spatřovat rozhodující, i když negativní důkaz pravdivosti našeho tvrzení.

Co je to skutečná, opravdová a bezprostřední astronomická praxe, uvědomíme si zvláště v posledních letech a měsících. Astronomie dnes přistupuje ke skutečným praktickým (experimentálním apod.) zásahům do vesmírné skutečnosti, i když jde zatím — a jistě ještě dlouho půjde — pouze o zásahy nepřekračující oblast naší sluneční soustavy. Máme na mysli kosmické rakety, vytváření sodíkového mraku, dopad rakety na Měsíc apod.

Píše-li Lenin o „praxi astronomického pozorování“, pak tím nechce říci, že astronomické pozorování je typem nebo dokonce základním typem praxe. O p r a x i pozorování zde píše asi také v tom smyslu, v jakém tohoto pojmu užíváme často v běžném životě, když jím nahrazujeme přesnější, ovšem marxisticky pojímanou, dosud však bohužel blíže neanalyzovanou kategorii „zkušenost“. Pod tu totiž zahrnujeme především skutečnou praxi, avšak také veškerou poznávací činnost, tedy i činnost smyslově poznávací, tj. takovou, v níž smyslové nazírání převažuje nad pojmovým myšlením. (Zkušeností rozumíme ovšem také jisté metody či fortele, jistou zručnost osvojovanou jak v průběhu praktické, tak poznávací činnosti.)

Poznávací činnost celých generací astronomů, uskutečňovaná především pozorováním noční oblohy a vůbec nebeských těles, a jimi osvojená zručnost (stejně jako poznávací činnost a zručnost každého astronoma jako jednotlivce) představuje astronomickou z k u š e n o s t. Chceme-li užít slovního označení pro pojem nejpodstatnější části každé zkušenosti, totiž slova „praxe“, abychom jím označili celou kategorii zkušenost (a tím i astronomickou zkušenost), pak v tomto smyslu můžeme hovořit o praxi astronomického pozorování, aniž přitom ovšem astronomické pozorování pokládáme za skutečnou, bezprostřední praxi.

Demonstrujme aspoň některé naše dosavadní teoretické vývoody na stručném rozboru Engelsova příkladu. V pohybu Uranu, planety nalézající se na hranici viditelnosti prostým okem, byly na základě pozorování zjištěny jisté nepravidelnosti. Už Lexell vyslovil předpoklad, že jsou vyvolávány existencí další, dosud neznámé planety, jejíž přibližnou vzdálenost od Slunce také odhadl. Vypočítat dráhu této nové planety se však nepokusil. U přípravných prací k provedení takového výpočtu skončil německý astronom Bessel. Vypočetl ji teprve v létě 1846 Leverrier, který určil poměrně přesně její polohu a přibližně i její hmotu. (Je ovšem pravda, že Adams našel přibližné prvky dráhy neznámé planety už na podzim 1845.)

Vidíme tedy, že astronomové, opírajíce se o zraková pozorování pohybu Uranu, došli ke zjištění nepravidelností v dráze této planety a z těchto nepravidelností pak vypočetli důležité údaje o dosud neznámé planetě. Šlo zjevně o smyslové

pozorování doplňované a završované matematickým výpočtem (pojmovým myšlením), což vedlo k získání těchto údajů.

Jejich pravdivost však byla potvrzena, jak se všeobecně uznávalo a uznává, teprve vlastním pozorováním této nové předpokládané planety. Proto Galle, první její pozorovatel, bývá právem považován za objevitele Neptunu, jak byla tato nová planeta nazvána. Smyslové nazírání tedy jako zprostředkovaná forma praxe potvrdilo pravdivost výpočtů, tj. výsledků pojmového myšlení. Potvrdilo ji proto, že ověření skutečnou praxí v té době nebylo a vlastně ještě ani dnes není možné.

Z celé analýzy Engelsova příkladu vyplývá, že astronomické pozorování není druhem, typem praxe (a tím méně typem základním), jak bývá někdy chybně uváděno, ale že představuje zvláštní stránku empirické zprostředkované formy praxe v její funkci kritéria pravdy.

Engelsův výklad o praxi jako kritériu pravdy včetně právě námi rozebraného příkladu i příkladu s výrobou organických látek (barviv apod.), jak je podán v „Ludvíku Feuerbachovi a vyústění německé klasické filosofie“, nebyl zaměřen pouze proti agnosticizmu Humovu a Kantovu, ale hlavně proti těm, kdož v druhé polovině minulého století kantovské a humovské stanovisko obhajovali. Engels se v závěru příslušné pasáže z Ludvíka Feuerbacha... zmiňuje o pokusech novokantovců vzkřísit Kantovo hledisko a o pokusech anglických agnostiků vzkřísit pojetí Humovo. Pokud jde o otázku kritéria pravdy, pak jsme se způsobem, který snad postačí, zmínili již o názorech nejvýznamnějších anglických agnostiků minulého století (hlavně o názorech J. St. Milla). Z novokantovců křísících pojetí Kantovo to byli především příslušníci tzv. marburské školy: Cohen, který na marburské universitě vystřídal Langeho, Natorp aj. Jejich hledisko, i když až o necelých 20 let později (počítáno od doby, kdy Engels psal svého L. Feuerbacha...), formuloval nejprecizněji Cassirer. Když byl odmítl materialistickou teorií odrazu, pojmáanou jím v podstatě jako teorií obrazovou — hlavně pro její domnělé zaměření pouze na jednotlivé věci nazíratelné smysly, dovozuje: „Nicht mehr das Einzelding, sondern die Forderung inneren Zusammenhangs und innerer Widerspruchslosigkeit, die der Gedanke stellt, bildet nunmehr das letzte Urbild, an dem wir die ‚Wahrheit‘ unserer Vorstellungen messen.“⁷⁷⁾ Cassirer tedy stejně jako ostatní novokantovci křísí kritérium logické konsistence. (Vlastně samu podstatu pravdy spatřují novokantovci z uvedené školy v logické bezespornosti; nevidí v ní tedy jenom kritérium pravdy.) O tomto stanovisku netřeba však v podstatě nic nového poznamenávat. Vztahuje se k němu to, co jsme o bezespornosti myšlení jako o jednom typu racionální zprostředkované formy praxe v její funkci kritéria pravdy uvedli již na jiném místě.

⁷⁷⁾ Ernst Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, Erster Band, III. Aufl., Br. Cassirer Berlin, 1922, S. 2 (Einleitung). Prvé vydání vyšlo v roce 1906.

Nejobsáhleji se obírá Engels otázkou praktického kritéria pravdy ve své předmluvě k anglickému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě“ z roku 1892.

Hlavní příčina toho, že se Engels zde tak obšírně obírá uvedenou otázkou, spočívá v celém zaměření předmluvy. Předmluvu totiž píše k vydání určenému humovsko-agnosticisticky a spencerovsko-utilitaristicky orientovaným anglickým čtenářům. A Engel věděl velmi dobře to, co si už vcelku uvědomoval i Diderot, že totiž žádnou subjektivně idealistickou filosofii nelze přesvědčivě vyvrátit jinak, než formou trenseutní kritiky z pozic důsledného materialismu, a to v naší filosofii v podstatě znamená poukazem na praxi.

Jistou úlohu, která mohla spolupůsobit při Engelsově rozhodnutí zevrubněji analyzovat otázku praktického kritéria pravdy (nikoli z hlediska základních forem praxe, ale z hlediska jednotlivých složek a stránek tohoto kritéria, u nichž se dále stručně zastavíme), je možno spatřovat v celkové tehdejší situaci. Devadesátá léta minulého století, léta dalšího extenzivního růstu západoevropského dělnického hnutí, vyžadovala více než kdy jindy, aby se velká pozornost věnovala ideové čistotě marxistické teorie, aby se aktivní úloze idejí ve vývoji společnosti neupíral ten její význam, který nesporně — zvláště v jistých etapách vývoje společnosti a dělnického hnutí — má a musí mít. V době, kdy se již ohnisko revoluce přestěhovalo definitivně ze západní Evropy na východ, pokládal Engels za nutné ve známém dopise J. Blochovi z roku 1890 zdůraznit, že marxismus považuje ekonomické faktory pro vývoj společnosti za určující „v poslední instanci“, za konec konců rozhodující, že však také politické podmínky i tradice hrají určitou úlohu. „Marx i já jsme částečně sami zavinili, byť i proti své vůli, že mladší lidé přikládají občas ekonomické stránce větší význam, než jí přísluší.“⁷⁸⁾ Engels dovozuje, že to bylo způsobeno jejich snahou zdůraznit proti protivníkům to hlavní, tj. materialistické pojetí dějin, že však při praktické analýze toho nebo onoho historického období oba vždy přihlíželi také k ostatním momentům (tedy také k úloze idejí apod.).

Na prahu přechodu kapitalismu do imperialistického stadia jeho vývoje a v předvečer velkých změn ve vývoji vědy, zvláště fyziky, Engels tak v podstatě zdůrazňuje aktivní úlohu vědomí ve vývoji společnosti. Třebaže svým původem jsou ideje odrazového charakteru a v tomto smyslu druhotné, mají pro své zpětné působení na bytí, především na bytí společenské také nesporný význam. Je možno dodat, že v jistých situacích dokonce rozhodující význam.

Položíme-li si otázku, jak vypadá konkrétně mechanismus tohoto zpětného působení, zjistíme, že vědomí není s to působit na bytí přímo, ale pouze prostřednictvím lidské praktické činnosti. Ideje, poznatky o té oblasti světa, kterou chceme změnit, do značné míry určují kvalitu zásahu do hmotné skutečnosti i charakter, použitelnost a potřebnost výsledků takového zásahu. A je zcela

⁷⁸⁾ K. Marx—B. Engels, Vybr. spisy (viz pozn. 73), II, str. 515.

logické, že zase naopak z charakteru, použitelnosti a potřebnosti výsledků praktické činnosti můžeme usuzovat na pravdivost výchozích poznatků, že tímto charakterem, touto použitelností a potřebností můžeme měřit, ověřovat naše poznatky.

A to je sama podstata toho, čím se Engels v příslušné pasáži zmíněné předmluvy obírá, když ocitoval známou větu o pudingu. Zdůrazňuje, že užití výsledků naší činnosti k naší vlastní potřebě je neomylnou zkouškou správnosti nebo nesprávnosti (vlastně pravdivosti či nepravdivosti) našich dojmů, vjemů, prostě našich poznatků, o něž jsme se na začátku své činnosti opírali. Dovojuje, že v tom případě, kdyby naše poznatky byly nepravdivé, pak by nutně také ztroskotal každý náš pokus použít jich při praktické činnosti. Jestliže však vytvořená věc, výsledek naší činnosti slouží zájmům člověka (tj. je úspěšně použitelná k tomu, k čemu jí užíváme), pak v tom třeba hledat důkaz, že naše vjemy a vůbec poznatky v uvedených hranicích souhlasí se skutečností existující mimo nás. Shledáváme, že „úspěch našich jednání podává důkaz o tom, že naše vjemy jsou v souladu s předmětnou povahou vnímaných věcí“, ⁷⁹⁾ že mezi vnějším světem a našimi seriózními poznatky o něm neexistuje žádný vrozený nesoulad.

Na další velmi pozoruhodnou stránku praktického kritéria pravdy, i když celkem nepřímou, ukazuje Engels, když vyvrací pochybnosti o poznatelnosti věcí. Jednak se odvolává na Hegelovu myšlenku, že známe-li prakticky všechny vlastnosti věci, známe věc samu, jednak zdůrazňuje samu podstatu myšlenky praktického kritéria pravdivého poznání, že totiž to, co můžeme udělat, nemůžeme už nazývat nepoznatelným. Jestliže proanalyzujeme nějakou věc a pak jsme ji s to na základě této analytické znalosti reprodukovat (přímo není řečeno, že to znamená znovu a znovu produkovat, nejen jednou produkovat po předcházejícím rozboru), čili též v tom případě, jestliže výsledky naší praktické prověřkové činnosti jsou reprodukovatelné, pak je konec s humovskými pochybnostmi o poznatelnosti podstaty věci i s kantovskou domnělou nemožností transcensu z jevového světa našeho vědomí do světa věcí o sobě. V tom případě podstatu věci poznáváme a věci o sobě se stávají věcmi pro nás. To pozoruhodné na těchto vývodech (Engels to ovšem vyslovil pouze nepřímou) je reprodukovatelnost, jistá opakovatelnost výsledků každé praktické činnosti jako podmínka úspěšného ověření pravdivosti poznatků.

Vyrobené prototypy, ba beze zbytku ještě ani ne výsledky výroby ve zkušební sérii nejsou s to ještě zcela uspokojivě prokázat pravdivost technických výpočtů a předpokladů. Teprve ve výrobním aktu mnohokrát za sebou opakovaném, čili v masové výrobě dochází k úspěšnému ověření jejich pravdivosti. Ani v politické praxi nestačí jeden nebo několik málo aktů ověření, abychom mohli nabýt pře-

⁷⁹⁾ K. Marx—B. Engels, Vybr. spisy (viz pozn. 73), II, str. 100. Že zde Engels nepíše o poznatcích vůbec, ale o dojmech, vjemech, o vnímání věcí apod. nás nesmí mýlit; nezapomínejme, že píše pro empiristicky orientované čtenáře.

svědčení o pravdivosti, správnosti a vhodnosti našich usnesení a našeho postupu. Ve vědecko-experimentální praxi je dávno přijata zásada, že ne jeden pokus, ale všechny pokusy, uskutečněné za popsaných podmínek, musí přinášet v podstatě stejné výsledky, má-li experiment průkazně potvrzovat pravdivost pracovní hypotézy či teorie.

Opakovatelnost či reprodukovatelnost výsledků praktické prověrky pravdivosti nebo jinými slovy: pojmání praktického kritéria pravdy jako procesu je důležitou stránkou praxe v její funkci ověřovatelky pravdivosti poznatků, na niž — i když v podstatě nepřímou — upozornil Engels, když se naposled obíral analýzou otázky, jejíž vznik a vývoj sledujeme.

*

Zakladatelé marxismu skutečně objevili praxi jako kritérium pravdy, a to ve všech jejích základních formách. První také podali nárys některých stránek tohoto kritéria.

Měli jsme příležitost se přesvědčit o tom, že zdůrazňovali vždy ty základní formy praxe nebo ty stránky otázky praxe jako kritéria pravdy, které v uvedené situaci společenského vývoje a vývoje věd vystupovaly do popředí. Jejich pojetí praktického kritéria pravdy bylo a je pojetím opravdu dialektickým a materialistickým.

Položili skutečné základy učení o praktickém kritériu pravdy a vytvořili tak všechny nejnnutnější předpoklady k dalšímu jeho úspěšnému rozvoji.

3. O LENINSKÉ ETAPĚ VE VÝVOJI POJETÍ PRAXE JAKO KRITÉRIA PRAVDY

Veškerý další vývoj otázky praktického kritéria pravdy je spjat se jménem Leninovým — a to ve dvojnásobném smyslu: jednak proto, že Lenin sám významnou měrou přispěl k jejímu rozvinutí, jednak proto, že někteří marxističtí filosofové v době posledních tří až čtyř desetiletí, kteří se vesměs považují za Leninovy žáky, marxisticko-leninské myšlenky o praxi jako kritériu pravdy úspěšně dále rozvíjeli a rozvíjejí.

Lenin užil poprvé literárně pojmu „kritérium“ v souvislosti, která na první pohled může vzbuzovat dojem, že jde o svérázné pojetí kritéria pravdy, už v roce 1894. Když totiž v brožuře „Kdo jsou ‚přátelé lidu‘ a jak bojují proti sociálním demokratům“ odpovídal Michajlovskému na jeho invektivy proti marxistům, musel reagovat také proti pomluvě, že marxisté zakládají své sociologické teorie na Hegelových triádách. V té souvislosti připomíná, že Engels v polemice proti Dühringovi, který napadl Marxe v téže věci, zdůrazňuje, že „Marxe ani nikdy nenapadlo ‚dokazovat‘ cokoli hegelovskými triádami, že Marx jen studoval a zkou-

mal skutečný proces, že jediným kritériem theorie uznával její shodu (v originále: ‚vernosť‘) se skutečností.⁸⁰⁾

Na první pohled se opravdu může zdát, že zde jde o ztotožnění kritéria pravdy se samou podstatou pravdy, že se v těchto slovech nepřímou odmítá jakékoli kritérium pravdy mimo pravdu samu, čili že Lenin ztotožňuje marxistické pojetí kritéria pravdy s hlediskem spinozovským v této věci. Vezmeme-li však v úvahu příslušnou Engelsovu kapitolu z Anti-Dühringa a celé další filosofické dílo Leninovo, dojdeme k závěru, že tomu tak není. Lenin zde pouze chce v polemice se subjektivistou Michajlovským podtrhnout základní charakteristiku každé pravdivé teorie, totiž její objektivnost, tj. ten fakt, že to nejdůležitější v jejím obsahu musí být odrazem toho, co v hmotné skutečnosti opravdu existuje, a to takovým odrazem, který s touto hmotnou skutečností koresponduje, též co do její struktury apod. (To se týká i teorií, které jsou v podstatě odrazem odrazu, např. teorie poznání.) A nemůže být sporu o tom, že rozhodující pro to, zda jde o pravdu či nikoli, je právě zmíněná korespondence. Praktické kritérium pravdy je pouze prostředek, pomocí něhož se přesvědčujeme, zda o takovou korespondenci jde; pravda je však pravdou díky této korespondenci, nikoli zásluhou praktického ověření. Ověřování praxí nás jen přesvědčuje o tom, že jde o pravdivou teorii. Teorie však může být prakticky ověřena jako pravdivá pouze v tom případě, je-li pravdou už před a nezávisle na jakémkoli praktickém ověření.

Lenin měl tedy nesporně na mysli otázku objektivnosti pravdivé teorie, nikoliv vlastní otázku kritéria pravdy. Užil-li v citované větě obratu „jediné kritérium teorie“, pak pojmu kritérium zde přisoudil zcela jiný význam, než je (aspoň dnes) v marxistické filosofii běžný, totiž význam **nejzákladnější znak** nebo **rozhodující rys** či **nejdůležitější charakteristika** apod.

Že vlastní otázku kritéria pravdy chápal Lenin ve shodě s Marxem a Engelsem, je patrné především z té podkapitoly druhé kapitoly Materialismu a empirio-kriticizmu, která je nadepsána: „Kritérium praxe v teorii poznání“ a z osmi dalších míst téže knihy, kde se přímo nebo nepřímou uvádí, že za kritérium pravdy považuje naše filosofie praxi. Přitom není naprosto ničím odůvodněn názor, že by snad Lenin před rokem 1908, kdy své základní filosofické dílo píše, nezastával ještě marxistické stanovisko v otázce kritéria pravdy. I když nemáme k dispozici literární doklad, který by jednoznačně tuto tezi dokazoval, existuje přece jen bohatá Leninova teoretická a prakticko-politická činnost z té doby, z níž nepřímou vyplývá, že Lenin od samého začátku své činnosti sdílel Marxův a Engelsův názor v otázce, jejíž vývoj sledujeme. Zvláště Leninovo úsilí přesvědčovat dělnictvo o pravdivosti marxistických teorií cestou jeho vlastních zkušeností z boje proti kapitalistům a vůbec Leninovo časně úsilí sepnout marxistickou teorii s dělnickým hnutím svědčí o tom, že Lenin marxistické učení

⁸⁰⁾ V. I. Lenin, Vybrané spisy, I, Svoboda, Praha 1951, str. 99. Proložil L. T.

o praktickém kritériu nejen znal, nejen sdílel, ale také uplatňoval ve své politické praxi.

A to platí ovšem v plné míře také pro období p o roce 1908 až do Leninovy smrti, pro období, v němž došlo k nejvýznamnější události novodobých dějin: ke zrodu prvního státu dělníků a rolníků a k praktickému ověření poučky, že pracující dovedou sami řídit svůj stát, jeho hospodářství i kulturu. Přitom z tohoto období máme dokonce literární doklady, i když v podstatě velmi stručně potvrzující, že Lenin nadále spatřoval v praxi kritérium pravdy. Kromě těch míst z Filosofických sešitů, která jsme již citovali při analýze zárodků pojetí praxe jako kritéria pravdy ve filosofii Hegelově a kromě jedné další zmínky ve Filosofických sešitech (v českém vydání z roku 1953 na str. 206–207) je to především připomínka o praxi jako kritériu pravdy, vyslovená ve velmi pozoruhodném kontextu. Když totiž Lenin v lednu 1921 v polemice s Bucharinem o otázkách odborů vypočítává požadavky materialisticko-dialektické logiky, tj. když uvádí, jak je třeba postupovat, abychom skutečně poznali zkoumaný či analyzovaný předmět, při této příležitosti mezi jiným zdůrazňuje, že veškerá lidská praxe musí se účastnit plného **určení** předmětu (dolžna vojti v polnoje „opredelenije“ predmeta), a to jednak jako kritérium pravdy, jednak jako praktický určovatel vztahu předmětu k tomu, čeho je třeba člověku.⁸¹⁾

Lenin ve svém díle neopakoval pouze názory zakladatelů marxismu na praxi jako kritérium pravdy. V uvedené podkapitole svého základního filosofického spisu nejenom úspěšně vysvětluje a obhajuje Marxovo a Engelsovo stanovisko, ale přispívá skutečně významnou měrou k jeho rozvoji. Téměř v závěru podkapitoly, maje na mysli ověřování veškerých představ a teorií, především však marxistické teorie, napsal: „nesmíme zapomínat, že kritérium praxe v podstatě nemůže *úplně* potvrdit, ani vyvrátit žádnou lidskou představu. Toto kritérium je také natolik ‚neurčité‘, že nedovoluje lidskému poznání proměnit se v ‚absolutno‘, ale zároveň je tak určité, že vede nesmiřitelný boj se všemi druhy idealismu a agnosticismu“.⁸²⁾ Toto učení o neurčitosti a určitosti praktického kritéria pravdy je Leninovým přínosem k vývoji otázky, kterou zkoumáme. Jde o přínos, jak ještě dále podrobněji dokážeme, tak zásadně důležitý, že plným právem máme za to, že v důsledku Leninovy formulace uvedeného učení otázka praktického kritéria dosáhla kvalitativně vyššího vývojového stadia, že jde prostě o novou leninskou etapu ve vývoji pojetí praxe jako kritéria pravdy. Současně jde o dílčí potvrzení teze, že ve vývoji nejen filosofie, ale celé marxistické teorie Lenin zahajuje nové vyšší vývojové stadium — leninskou etapu jejího vývoje.

Jako by bylo hrubou chybou spatřovat příčinu zrodu této nové etapy vývoje celé marxistické teorie pouze a především v Leninově geniálnosti, tak nelze ani jenom a na prvním místě přednostmi Leninovy osobnosti vysvětlovat, proč došlo

⁸¹⁾ Srovnej V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, Ještě jednou o odborech, str. 91.

⁸²⁾ V. I. Lenin, Materialismus a empiriokriticismus (viz pozn. 76), str. 127.

k tomuto významnému rozvinutí pojetí praxe jako kritéria pravdy. Není náhodou, že současní sovětsí gnoseologové na Leninovo učení o určitosti a neurčitosti praktického kritéria pravdy navazují, že je dále objasňují, vysvětlují a v jistém smyslu i rozvíjejí. Nečiní tak jenom proto, že jsou věrnými Leninovými žáky, ale především proto, že příčiny, které konec konců vyvolaly v život zmíněné Leninovo učení, ve své podstatě nadále působí, i když současné podmínky jim dodávají svérázného zabarvení.

Když Lenin v roce 1908 psal svou knihu, prožívalo ruské dělnické hnutí těžké období stolypinské reakce. Intelektuální souběžci revoluce, včetně některých bývalých bolševiků, utápěli se v pochybnostech o pravdivosti marxistické teorie. Zdálo se jim, že praxe, pojímaná jimi pouze a výlučně jako velmi určité, spolehlivé a absolutní ověřovadlo pravdivosti, plně a bezvýhradně tyto jejich pochybnosti zdůvodňuje. Domnívali se, že především praktické výsledky revolučního boje v podobě porážky první ruské revoluce dokazují zastaralost Marxovy a Engelsovy teorie. Naproti tomu Lenin si uvědomoval, že cesta ke konečnému vítězství vede přes přechodné porážky, že i praktické ověřování pravdivosti marxistické teorie je třeba chápat jako proces, že v jednotlivém aktu prověrky praxí se projevuje neurčitost praxe jako kritéria pravdy. A nejen zpět — do minulosti — ale také do budoucnosti se díval Lenin. Měl jistě na mysli, že takovými přechodnými neúspěchy projde ještě častěji nejen ruské dělnické hnutí, ale revoluční hnutí prakticky všech zemí světa na cestě za demokratickými, socialistickými a komunistickými cíli.

V předvečer Říjnové socialistické revoluce — přesněji 9 let před touto historickou událostí — vyzbrojil Lenin učení o praktickém kritériu pravdy, jako něčem nejen určitým (absolutním), ale také neurčitým (relativním) všechny marxistické bojovníky za spravedlivější společenský řád a připravil je na nutnost počítat s přechodnými neúspěchy. Připravil je na to, že takový praktický neúspěch naprosto nevyvrací pravdivost teoretických motivací, filosofického zdůvodnění vedeného revolučního boje. Nevyvrací a naopak dílčí úspěch zase plně tuto pravdivost nepotvrzuje. To proto, že praxe jako kritérium pravdy je také neurčitá.

Kromě těchto příčin zrodu Leninova učení o určitosti a neurčitosti praktického kritéria pravdy je třeba hledat další příčiny v situaci, která na začátku tohoto století existovala v oblasti pravdivého poznávání přírodní skutečnosti. Ke konci předcházejícího století a na začátku tohoto století dochází v přírodních vědách, zvláště pak ve fyzice, k významné kvalitativní vývojové proměně. U pravd, které klasická fyzika byla ochotna považovat za pravdy poslední instance, za absolutní pravdy par excellence, začínaly být objevovány jejich relativní momenty. Přírodní věda, především fyzika prožívala „krizi“, třebaže a právě proto, že se tak bouřlivě rozvíjela. Přesněji řečeno tuto krizi prožívali přírodovědci, kteří neznali dialektiku a kteří se proto ani na experimentálně praktické krité-

rium pravdivosti nedovedli požívat dialekticky. A Leninovo učení o neurčitosti praxe ve funkci kritéria pravdy a současný Leninův důraz na určitost praxe, spočívající hlavně v možnosti vést pomocí ní úspěšný boj proti idealismu a agnosticismu, pomáhaly a pomáhají přírodovědcům nejen ke konci prvního, ale i ve všech dalších desetiletích našeho století lépe chápat dialektiku poznávacího procesu a jeho prověrky. Vždyť základní Leninovo filosofické dílo je také psáno pro potřeby všech těch přírodovědců, kteří v době bouřlivého rozvoje přírodních věd hledali a hledají spolehlivější obecně teoretickou až filosofickou orientaci, než jakou jim nabízejí různé odrůdy pozitivismu či jiné módní filosofické směry.

Není ovšem možno nevidět, že v první polovině tohoto století zdrcující většina přírodovědců (prakticky všichni kromě většího počtu přírodovědců SSSR a několika jednotlivců v ostatních zemích) pro totální neznalost dialektického materialismu doslovně propadala pozitivismu a jiným módním směrům. Ve zjištění, že pravdy vědy nejsou „absolutní“ v tom smyslu, jak si to představovali, spatřovali mnozí filosofující přírodovědci a buržoazní filosofové důkaz, že pravdy jsou jenom relativní. To pak za určujícího působení společenských příčin (imperialistické stadium kapitalistického vývoje, vliv válek na myšlení lidí aj.) vedlo a dosud dovádí nemarxistickou filosofii k noetickému relativismu, k subjektivismu a skepticizmu.

V době, kdy Lenin psal své základní filosofické dílo, bylo třeba kritizovat Helmholtzův subjektivismus obsažený v jeho teorii symbolů. (Kritika novějších vydání této teorie v podobě teorií znaků, šifer apod. představuje dnes snad ještě závažnější úkol.) Kritizovat bylo a je třeba i subjektivismus obsažený v Helmholtzově pojetí praktických pravd. Helmholtz měl za to, že v tom případě, rozšiřujeme-li správné symboly (o nich se domníval, že jimi skutečnost označujeme; ve skutečnosti však realitu odrážíme v pojmech a teprve tyto pojmy označujeme slovy), pak se nám ukáže, zda jsme s pomocí těchto symbolů zařídili svou činnost tak, abychom dosáhli žádaného výsledku. Vidíme, že ve správném rozšířování symbolů, pokud vede k dosažení vytčeného cíle, spatřoval Helmholtz kritérium pravdivosti. (A o pravdivosti měl Helmholtz za to, že nemá cenu mluvit jinak než ve smyslu praktických pravd.) Přesvědčivou kritiku těchto koncepcí podal Lenin v příslušné podkapitole IV. kapitoly Materialismu a empiriokriticizmu.

Zvlášť výrazně se projevil úpadek nemarxistické filosofie koncem minulého a na začátku tohoto století ve filosofických směrech, které tak či onak byly pokračovateli berkeleyovsko-humovských tradic a které se proto jedny ve větší, druhé v menší míře staly předmětem Leninovy kritiky. Vedle Wundta, pokud filosofoval (Wundt považoval smyslové vjemy za mající nejvyšší stupeň evidence, čili smyslovou evidenci pokládal za hlavní kritérium pravdy, při čemž realita se mu rovnala obrazům, podávaným smysly), sem patří především machisté, pragmatisté a konvencionalisté.

U machistů to byla jako u pozitivistů v podstatě tzv. čistá (smyslová) zkušenost, kterou považovali za kritérium pravdy; někteří empiriokritikové je hledali ovšem především v ekonomii myšlení. Ta představovala současně podstatu jejich pojetí pravdy.

U fyzikálního idealisty Duhema podobně jako u Macha se setkáváme s výrazným relativismem. Formulace vědeckých zákonů jsou považovány nikoliv za pravdivé nebo lživé, ale pouze za přibližné, relativní. Kromě Leninových poznámek o Duhemových filosofických úvahách o fyzi-

kálních teoriích (viz hlavně ke konci páté kapitoly Materialismu a empiriokriticizmu, ale i na jiných místech téže knihy), zaslouží pozornost Duhemova myšlenka (uvádí ji Eisler ve svém slovníku pod heslem „Experiment“), že totiž z jednoho experimentu nevyplývá ještě obecná platnost teorie. Tuto myšlenku vyslovili i jiní. Lenin Duhemovu práci (*La théorie physique, son objet et sa structure*, Paris 1906) znal. Možná, že uvedená myšlenka zčásti inspirovala Lenina k promýšlení otázky určitosti a neurčitosti praktického kritéria pravdy. Nepřímo byla již reprodukovatelnost výsledků praktické činnosti obsažena, jak jsme již ukázali, u Engelse v předmluvě k anglickému vydání *Vývoje socialismu od utopie k vědě*. Požadavek opakovatelnosti experimentu je ostatně starou a běžnou samozřejmostí ve všech přírodních vědách. Je velmi pravděpodobné, že Leninova aplikace této samozřejmosti na veškerou praxi (i na společenskovo-výrobní a hlavně na revolučně-politickou) spolupůsobila při ujasňování otázky určitosti a neurčitosti praktického kritéria pravdy.

Vedle empiriokriticistické (machistické) formy pozitivismu si zaslouží pozornost i pragmatismus. Lenin jeho kritice věnoval pouze poznámku pod čárou v předposlední podkapitole poslední kapitoly svého základního filosofického díla, avšak přes její stručnost podařilo se mu v ní vystihnout podstatu tohoto filosofického směru, jeho empiristický, v jádře pozitivistický charakter aj. Ve věci kritéria pravdy pouze konstatuje, že pragmatismus za jediné kritérium pravdy uznává *p r a x i*. Lenin nedomohl při stručnosti své poznámky ukázat na to, že tato pragmatistická „praxe“ je na hony vzdálena marxistickému pojetí praxe, že prospěšnost, užitečnost pro jednotlivce nebo malou skupinu lidí považuje pragmatismus za podstatu pravdy. Pragmatisté se domnívají, že pravdy jsou pravdami díky této své prospěšnosti, kdežto marxismus má za to, že poznatky jsou pravdami, pokud mají objektivní charakter, o čemž se přesvědčujeme skutečnou společenskou praxí. Subjektivně idealistické pojetí skutečnosti přitom pragmatistům zcela znemožňuje chápat objektivnost pravdy, korespondenci pravdy s hmotnou skutečností atd. Těmto a jiným podobným otázkám se v posledních desíti až patnácti letech věnovala a věnuje celá řada autorů ve svých vesměs známých pracích (Cornforth, Linhart, Wells, Melvil, Crosser, Kurasanov aj.). Všichni dokazují přímo nebo nepřímo úplnou naivitu obvinění, že marxismus podává pragmatistický výklad pravdy. Jestliže Merleau-Ponty (filosof, který je zpoila novohegeliancem a zpoila stoupencem heideggerovského typu existencialismu a jehož filosofie vykazuje ještě některé další prvky) ve své knize *„Les aventures de la dialectique“* (Paris 1955, stran 312) něco podobného tvrdí, pak je to možné jenom proto, že nepochopil podstatu skutečné praxe a pragmatistickou „praxi“ s ní naprosto neprávem ztotožnil.

Konečně ke směrům oplývajícím subjektivismem, relativismem až skepticizmem, jimž Lenin věnoval svou kritickou pozornost, patřil také konvencionalismus. Lenin se dost podrobně obírá diskusí mezi dvěma francouzskými konvencionalisty (Poincaré a Le Roy) v šesté podkapitole V. kapitoly Materialismu a empiriokriticizmu. Z Leninovy kritiky této diskuse a z některých dalších kritických míst téže knihy vyplývá, že marxismus rezolutně odmítá pochybnosti o objektivnosti pravdy, názory, že vědecké pravdy jsou jen konvence apod. Současně z toho vyplývá, že považuje-li se za kritérium pravdy dohoda mezi lidmi či konvence, je to čirý subjektivismus. Na věci nic nemění, že hlavní představitelé konvencionalismu píší také o praxi jako kritériu. Chápují ji však tak subjektivisticky, že v jejich pojetí není po skutečné praxi ani památky.

Všechny tři směry, jejichž koncepcí kritéria pravdy jsme se stručně obírali, ztotožňují současně své ústřední kritérium pravdy s podstatou pravdy: machismus s ekonomikou myšlení, pragmatismus s prospěšností pro jednotlivce nebo malou skupinu lidí a konvencionalisté s konvencí. Na tuto skutečnost úspěšně a plasticky ukázal Adam Schaff.⁶³⁾ Nejen tedy pokud jde o úpadkový subjektivismus, relativismus a jisté skeptické pochybnosti o objektivnosti našich

⁶³⁾ Srovnej Adam Schaff, *Z zagadnień marksistowskiej teorii prawdy*, Warszawa 1951, kap. V. – VII.

pravd, ale také pokud jde o pojetí, ztotožňující podstatu pravdy s příslušným kritériem, není mezi nimi podstatný rozdíl. Proto Lenin v jednom dopise z roku 1910 označil pragmatisty a machisty (i empiriomonisty, a můžeme dodat, že se to vztahuje i na konvencionalisty) za filosofy, kteří jsou „odnogo polja jagoda“.⁸⁴⁾

Kromě potřeby ujasnit si blíže vlastnosti praxe jako kritéria pravdy v zájmu boje proti těmto úpadkovým filosofickým tendencím existoval a existuje v dvacátém století ještě jeden stimul, který vyvolal Leninovo rozvinutí a podněcuje další rozvíjení otázky praktického kritéria. Pro leninskou etapu ve vývoji marxistické teorie je typický, jak je obecně známo; také velký důraz na význam subjektivního faktoru v dějinách. Nejen ve smyslu důrazu na význam idejí, ale především ve smyslu zdůraznění aktivní úlohy dělnické třídy a její revoluční strany pro vývoj společnosti, té strany, která si je vědoma toho, že ideje, jak učil Marx, jichž se zmocní miliónové masy, mají charakter důležité materiální síly. Podtržení významu subjektivního faktoru vyplývá z toho, že leninismus je ideologií a teorií společenské avantgardy, teorií, rozvíjející se vždy v ohnisku světové proletářské revoluce. A v takových podmínkách pochopitelně hraje velkou roli přesvědčenost o pravdivosti těch nebo oněch závěrů, hesel, usnesení či programů. Trvalé a pevné přesvědčení o jejich pravdivosti však není získatelné jinak než na základě praktické prověrky. Proto úsilí vyjasnit otázku praxe ve funkci kritéria pravdy, rozvinout ji a propracovat je zcela zákonitým jevem v leninské etapě vývoje marxismu.

*

Leninovo učení o určitosti a neurčitosti praktického kritéria pravdy se v gnoсеologických vědeckých pracích, v učebnicích dialektického materialismu a v populárních brožurách s teoreticko-poznávací problematikou ve většině případů buď pouze interpretuje po doslovné citaci příslušných Leninových vět, nebo se úplně přehlíží. Pouhou citaci se stručným komentářem nalézáme např. na dvou stránkách příslušné kapitoly Teorie odrazu Todora Pavlova; příkladem druhého typu postoje k tomuto Leninovu učení je jeho nepřipustné přehlédnutí v populární brožuře O. Jachota „Čto takové istina“ a Baumgartenovo mlčení o něm v knize „Bemerkungen zur Erkenntnistheorie des dialektischen und historischen Materialismus“.⁸⁵⁾

Výjimku z tohoto pravidla, jak se zdá, představuje pouze příslušná kapitola Rutkevičovy knihy „Praxe jako základ poznání a kritérium pravdy“ i jeho článek

⁸⁴⁾ Srovnej V. I. Lenin, Sočinenija, izd. IV, t. 34, str. 366.

⁸⁵⁾ Todor Pavlov, Teória odrazu, SAVU, Bratislava 1951, str. 226—227 a O. Jachot, Čto takové istina, Gospolizdat, 1957, str. 18—30 (polemiku s O. Jachotem v této a v jiných věcech viz u L. Tošenovského, Pravdivěji o pravdě, Sborník FF BU, G 3, 1959, hlavně str. 89—90). Viz též Arthur Baumgarten, Bemerkungen zur Erkenntnistheorie des dial. und hist. Materialismus, Akad. — Verlag Berlin 1957 (o vztahu praxe a poznání pojednává systematicky v XIII. kapitole první části, str. 124—129).

v časopise Voprosy filosofii (1959, No 9), dále Gajdukovových články „K voprosu o kriterii praktiki“ v témže časopise (1959, No 6) a konečně také příslušná kapitola Schaffovy knihy „K některým otázkám marxistické teorie pravdy“, jejíž autor se aspoň jednou stránkou určitosti praxe jako kritéria pravdy poněkud podrobněji obírá. V uvedených pracích nebo jejich částech se provádí celkem seriózní analýza zmíněného Leninova učení, některé jeho stránky se nově osvětlují a v jistém slova smyslu se rozvíjejí. Přitom však dochází také k některým chybám a nepřesnostem, na které budeme muset dále ukázat.

Celá řada příspěvků k rozvoji zmíněného Leninova učení si nakonec vynutila i záměnu výrazu „určitost (neurčitost)“ výrazem „absolutní (relativní) charakter“. Neznamená to ovšem, že by Lenin např. pod „určitostí praxe jako kritéria pravdy“ rozuměl totéž jako M. N. Rutkevič pod „absolutním charakterem praxe jako kritéria pravdy“. V každém případě je však třeba ve zmíněném Leninově učení spatřovat východisko současného leninského učení o absolutním a relativním charakteru praxe ve funkci kritéria pravdy. („Leninského“ proto, že autorem jeho výchozí a základní myšlenky byl Lenin.)

Rutkevičovou zásluhou je, že prvý, pokud je nám známo, spojuje Leninovo učení o určitosti a neurčitosti praxe jako kritéria pravdy s otázkou absolutnosti a relativnosti pravdy. Díky tomuto Rutkevičovu spojení se začíná Leninovo učení o praktickém kritériu pravdy chápat hlouběji a důkladněji, než se mu rozumělo dříve. Současně však toto spojení svedlo svého autora i některé další soudruhy k chybám, o nichž se dále zmíníme. Nejdříve se však musíme stručně zastavit u otázky, jejíž nepřesné pojetí se stalo v jistém smyslu východiskem některých Rutkevičových omylů.

Je to nepřijatelná nepřesnost v pojmání absolutnosti pravdy. Je pravda, že **absolutní pravdou** rozumíme také to, k čemu se naše pravdivé poznání přibližuje a co si představujeme jako všezahrnující, vyčerpávající poznání světa, o němž současně víme, že ho lidstvo nikdy nedosáhne. Nejde také jenom o to, že absolutní pravda je v relativních pravdách obsažena jako její momenty. Jde o to, že především sám proces přibližování ke zmíněnému, nikdy nedosažitelnému cíli (tento proces je současně procesem zvýrazňování objektivnosti našich poznatků, protože základem absolutnosti pravdy je její objektivnost) je tím, co představuje samu podstatu absolutnosti pravdy a absolutní pravdy samé. Z výkladu M. N. Rutkeviče však si čtenář nutně musí odnést dojem, že absolutní pravda je především onen nikdy nedosažitelný cíl.⁸⁶⁾

Prvý omyl, k němuž toto stanovisko vedlo, je třeba uvést dříve, než přikročíme k podrobnějšímu rozboru jednotlivých stránek absolutního i relativního charakteru praxe ve funkci kritéria pravdy. (O ostatních se zmíníme na příslušných místech našeho rozboru.) Je logické, že v tom případě, je-li absolutní

⁸⁶⁾ Srovnej hlavně M. N. Rutkevič, Praxe jako základ poznání a kritérium pravdy, SNPL, 1954, str. 129.

pravda především nikdy nedosažitelný cíl, pak aktuálně existují pouze relativní pravdy a praktické kritérium praxe má také jen relativní charakter (aspoň podle Rutkevičovy „logiky“, kterou budeme dále kritizovat). Jen tak se dá vysvětlit, proč se M. N. Rutkevič domnívá, že „kriterij praktiki přežde vsego otnositelen“, třebaže ve skutečnosti vzhledem k těsné souvislosti absolutnosti pravdy i praktického kritéria s jejich objektivností je toto kritérium nesporně především absolutní.⁸⁷⁾ (Jiné vysvětlení, že totiž M. N. Rutkevič na prvé místo klade relativnost praxe proto, že i Lenin v citovaných větách píše nejdříve o „neurčitosti“ praktického kritéria pravdy, považují za nepravděpodobné. Vždyť M. N. Rutkevič nemůže si nebyť vědom toho, že Lenin tak činí proto, že neurčitost tohoto kritéria je to nové, nač upozorňuje, protože před Leninem marxisté pojímali praxi co by kritérium pravdy v podstatě pouze jako něco určitého a absolutního.)

Soustředíme se nyní na jednotlivé stránky nejdříve absolutního a pak relativního charakteru praxe jako kritéria pravdy.

První a nejdůležitější stránka jejího absolutního charakteru záleží v tom, že praxe je s to ověřit přítomnost nejen absolutních momentů v jednotlivých pravdách, ale přímo přesvědčivě dokazovat existenci absolutní pravdy, pojímané především jako nekonečný proces přibližování našeho poznání k poznávanému objektu.

Je zásluhou Rutkevičovou, že na různých místech své knihy i v citovaném článku spatřuje především v této stránce absolutnost praktického kritéria pravdy.⁸⁸⁾ J. G. Gajdukov navíc uvádí, že tato stránka absolutnosti záleží v tom, že praxí ověřené poznatky mohou být sice dále rozvíjeny a doplňovány, že však nikdy nemohou být zcela vyvráceny, tj. prohlášeny za úplné nepravdy.⁸⁹⁾

V této souvislosti vyvstává zcela logická otázka, zda ze skutečnosti, že první (základní) stránku absolutního charakteru praktického kritéria představuje jeho schopnost ověřovat absolutnost pravdy, vyplývá, že v ověřování relativnosti pravdy (v prověrce existence relativních momentů v pravdách, v ověřování té nebo oné teorie jako pravdy relativní) lze spatřovat relativní charakter praktického kritéria pravdy. Je třeba mít za to, že M. N. Rutkevič a zčásti také J. G. Gajdukov se mýlí, když na tuto otázku odpovídají kladně.⁹⁰⁾ Jestliže pravdy obsahují relativní momenty, jestliže objektivně (zde objektivně ve smyslu nezávislosti na vůli ověřovatele, tj. nezávisle na přání aktivního činitele uskutečnu-

⁸⁷⁾ M. N. Rutkevič, *Dialektičeskij charakter kriterija praktiki*, *Vopr. filosofii*, 1959, No 9, str. 48.

⁸⁸⁾ Srovnej např. tamtéž, str. 50–52.

⁸⁹⁾ Srovnej J. G. Gajdukov, *K voprosu o kriterii praktiki*, *Voprosy filosofii*, 1959, No 6, str. 108–109.

⁹⁰⁾ Srovnej M. N. Rutkevič, *Praxe jako základ poznání a kritérium pravdy* (viz pozn. 86), str. 131, M. N. Rutkevič, *Dialektičeskij charakter kriterija praktiki* (viz pozn. 87), str. 48 a J. G. Gajdukov, *K voprosu o kriterii praktiki* (viz pozn. 89), str. 105.

jícího praktickou prověrku) existuje jako charakteristika pravdy její relativnost, je-li existence relativní pravdy stejně nesporná jako existence pravdy absolutní, pak potvrzení existence těchto relativních momentů, této relativnosti a této relativní pravdy nemůže být projevem nepřesnosti praxe jako kritéria pravdy, nemůže být považováno za stránku relativního charakteru tohoto kritéria. Právě naopak — je třeba mít za to, že v tom, že další praxe je s to dokázat existenci relativních momentů v pravdách, které dřívější nižší vývojový stupeň praxe neodhaloval (o tomto nižším stupni, jakož i o jednorázovosti prověřkového aktu viz dále v rozboru relativního charakteru praktického kritéria pravdy), je třeba spatřovat další stránku absolutního charakteru praxe jako kritéria pravdivosti našich poznatků.

Ze spojení otázky určitosti a neurčitosti praktického kritéria s otázkou absolutnosti a relativnosti pravd, což představuje nesporný Rutkevičův přínos, nevyplývá závěr, že relativnost tohoto kritéria spočívá v tom, že ověřuje relativnost pravdy. M. N. Rutkevič se mylí, pokud obě uvedené otázky spojuje tak mechanicky a zcela nedialekticky.

Pravdivé také není tvrzení, že praxe je „jako kritérium relativní, neboť dokazuje správnost teorie pro určité podmínky“, což J. G. Gajdukov po Rutkevičovi v podstatě opakuje.⁹¹⁾ Zůstávají-li nezměněny poznatky o oblasti hmotné skutečnosti, v níž se mnohé — i podstatné — podmínky změnily, pak je projevem absolutnosti praktického kritéria, jestliže se při praktické prověrce ukazuje, že takové poznatky už nevyhovují, že jsou nepravdivé. (To, že jeden nebo několik málo prověřkových aktů nemůže vyvrátit pravdivost celé teorie — toť jiná otázka, souvisící nesporně s relativností kritéria praxe; k ní se dostaneme později.) Vždyť pro nás jako pro materialisty je rozhodující stav v hmotné skutečnosti. Jestliže se ten změnil, musí se změnit i poznatek. Je kladem praxe a představuje nesporně absolutní stránku jejího charakteru, dokazuje-li že poznatek, který se změnit měl, který se však nezměnil, je nepravdivý. Byli bychom idealisty, kdybychom vycházeli z představy nějaké absolutnosti poznatků ve smyslu jejich neměnnosti a praxi zazlívali, že ji nepotvrzuje. O to přece nejde a jít nemůže.

Stejně nepřesné je tvrzení, že relativnost pravdy (při její nesporné absolutnosti) vyplývá z dialektické povahy kritéria praxe, z toho, že tato jeho povaha je současně absolutní i relativní. Je tomu spíše naopak, ale ne doslovně, ne mechanicky, jak jsme již ukázali.⁹²⁾

⁹¹⁾ Srovnej M. N. Rutkevič, Praxe jako základ poznání a kritérium pravdy (viz pozn. 86), str. 131 (dole) a J. G. Gajdukov, K voprosu o kritérii praktiki (viz pozn. 89), str. 105 (dole).

⁹²⁾ Viz M. N. Rutkevič, tamtéž, str. 131 (nahore). I když vezmeme v úvahu Rutkevičovy pozoruhodné myšlenky z první části jeho článku (Vopr. fil. 1959, No 9, str. 44—45), dojdeme ke stejnému závěru. Rutkevič v této části v podstatě dokazuje, že praxe neplní funkci kritéria pravdy jenom jako ověřovatelka následující až po vlastním vyslovení pravdy a ve vlastním prověřkovém aktu, ale že praxe jako základ poznání plní funkci kritéria už také v průběhu objevování té nebo

Shrnujeme zjištěním, že praxe jako ověřovatelka relativních momentů v pravdě (relativnosti pravdy, relativních pravd) a jako ověřovatelka citlivě reagující na změny podmínek v hmotné skutečnosti a upozorňující na nepravdivost zastaralých poznatků o této změněné skutečnosti je velmi určitá, absolutní. Tyto její funkce představují tedy další stránku absolutního charakteru praktického kritéria pravdy.

Absolutnost praxe jako kritéria pravdivosti spočívá konečně v tom, že je jediným skutečným kritériem pravdy.⁹³⁾ To ovšem nelze pouze apodikticky tvrdit, to je třeba dokazovat a dokázat. Proti takovému nedokázanému tvrzení totiž vystává „automaticky“ v jistém smyslu oprávněná námitka, že buď ty, nebo ony stránky pojmového myšlení (logický důkaz, bezspornost myšlení, jasnost a evidence myšlenky atd.) nebo ty či ony prvky a stránky smyslového nazírání (počítky, vjemy apod.) nám v životě a často i ve vědě plně postačí a někdy dokonce musí postačit k tomu, abychom prokázali pravdivost těch nebo oněch poznatků.

Tato otázka má svou zajímavou historii. Demonstrujeme ji na názorech autorů, o nichž jsme uvedli, že se ve věci určitosti a neurčitosti praktického kritéria nespokojují pouze s interpretací Leninových tezí.

Prvním stadiem je pouhé konstatování, že praxe je jediným objektivním kritériem pravdy. V Rutkevičově knize „Praxe základ poznání a kritérium pravdy“ se s ním setkáváme hned v prvé podkapitole příslušné kapitoly (str. 102).

Vyšší stupeň vývoje názorů nalézáme rovněž u Rutkeviče, a to úplně na konci téže podkapitoly (str. 117). Zde je zmínka o tom, že nepřímou bývají prověřovány praxí závěry vyvozené ze základních tezí, které samy obstály v praktické prověrce. Přitom se zdůrazňuje, že i zákony myšlení, s jejichž pomocí byly vyvozeny, byly také prověřeny vši společensko-historickou praxí lidstva. M. N. Rut-

oné pravdy a před vlastní praktickou prověrkou, že se tedy pravda vlastně ověřuje praxí také před vlastním prověřením praxí.

Dokazuje zde, stručně řečeno, že praxi jako kritérium pravdy musíme chápat jako proces, a to nejen jako proces následující po vyslovení pravdy, ale také jako proces předcházející před vlastní praktickou prověrkou toho nebo onoho poznatku.

Jenže to, co činí z pravdivého poznání koncentrovaný výraz praxe, toť celkový souhrn funkcí praxe v poznávací činnosti. I když se praxe účastní přípravy objevu té nebo oné pravdy sebeaktivněji, účastní se této přípravy a je v poznatku obsažena jinými svými stránkami a funkcemi než funkce ověřovatelky pravdivosti. Při tom je nesporné, že dodatečně při ověřování pravdivosti svých poznatků se můžeme za jistých podmínek spokojit (a někdy musíme spokojit) s leccjakou zprostředkovanou formou praxe — mimo jiné také proto, že v jakémsi přeneseném významu už praxe pravdivost poznatků ověřovala před dokončením jejich vlastního objevu a před vlastní prověrkou jejich pravdivosti.

Podmíněnost praxe jako procesu v každé jednotlivé etapě jejího rozvoje stupněm vývoje techniky, prostředků vzájemných styků mezi lidmi apod. je nesporné jedna z příčin relativnosti pravdy při její absolutnosti. Jenže tato příčina (podmíněnost praxe) vyvolává následek (relativnost pravdy) v důsledku působení, v důsledku aktivizace téměř všech funkcí praxe, a prakticky vůbec ne v důsledku toho, že praxe je kritériem pravdivosti poznatků. Nemůže tudíž z absolutnosti a relativnosti praxe ve funkci kritéria pravdy ani vyplývat absolutnost a relativnost pravdy.

⁹³⁾ V citovaném článku (Dialektičeskij charakter kriterija praktiki, Vopr. fil., 1959, No 9), M. N. Rutkevič na to upozorňuje v poznámce pod čarou na str. 50.

kevič zde tedy v podstatě učí o nepřímé prověrce praxí přes bezesporné, logicky zdůvodněné usuzování (logický důkaz, bezespornost myšlení). Přitom si nevšimá jiných prvků pojmového myšlení, „přes“ než můžeme docházet k nepřímému praktickému ověřování pravdy. O smyslovém nazírání a o jeho prvcích vůbec neuvažuje jako o prostřednících praktické prověrky, protože o několik řádek dále (str. 117 dole) pozorování zahrnuje do celého souhrnu vyvíjející se společensko-historické praktické činnosti lidí. Stručně řečeno — smyslové nazírání považuje zcela neprávem za zvláštní typ praxe, což představuje ničím nepodložený předpoklad. Už jsme dokázali, že Lenin, pokud psal o praxi astronomického pozorování (v podstatě shodně s jedním Engelsovým příkladem), měl na mysli toto pozorování ve smyslu empirické zprostředkované formy praxe, nikoliv jako zvláštní typ praxe samé.

Další — snad o něco vyšší, ale velmi nebezpečně formulovaný — stupeň vývoje názorů na praxi jako jediné kritérium pravdy představuje hledisko Schaffovo. Ten považuje praxi za nejvyšší kritérium pravdy a vlastně ji nepokládá v pravém slova smyslu za jediné kritérium, protože připouští i kritéria sekundární. Ta jsou podle něho podřízena nejvyššímu praktickému kritériu a za určitých podmínek a v jistých mezích mohou vykonávat funkci zkušebního kamene pravdy.⁹⁴) V čem spočívá Schaffův přínos k vývoji této otázky? V tom, že jeho formulace je tak obecná, že připouští, aby za zprostředkující činitele mezi poznatky už praxí ověřenými a poznatky, které teprve ověřeny být mají (on je ovšem označuje slovy: sekundární kritéria pravdy), byly považovány prakticky všechny prvky a stránky pojmového myšlení. (Pokud jde o smyslové nazírání a jeho prvky, ty ani Schaff nebere v úvahu.) Je pravda, že příklady, které uvádí, v podstatě zase nevybočují z rámce toho, co měl na mysli také Rutkevič (bezesporné, logicky korektní usuzování). Přesto není možno nevidět, že škála zprostředkujících činitelů (u Schaffa sekundárních kritérií) se připouští přece jen širší než u Rutkeviče. M. N. Rutkevič nejen ve své knize, ale ještě také v citovaném článku z roku 1959 zná jen jednoho takového činitele — logický, bezesporný důkaz. Schaff v knize, která vyšla v originále v roce 1951, byl v tomto směru o něco dále než Rutkevič (v knize publikované v roce 1952 a v článku z roku 1959).

Adam Schaff však je nesrovnatelně za Rutkevičem v tom, že jeho celkové řešení otázky je nebezpečným přiblížením k nepřijatelnému stanovisku plurality kritérií. Rutkevičovo hledisko ničím takovým není. Je pravda, že Schaff všechna sekundární kritéria podřizuje praxi jako kritériu hlavnímu. Tím se výrazně odlišuje od nemarxistických zastánců názoru, že kritérií je mnoho a že jsou všechna v podstatě rovnocenná. (Schaff např. kritizuje Kotarbinského, nedů-

⁹⁴) Srovnej Adam Schaff, Zu einigen Fragen der marxistischen Theorie der Wahrheit (něm. překlad díla uvedeného v pozn. 83), S. 158.

sledného obhájce objektivnosti pravdy, který připouští takto pojímanou pluralitu kritérií.) Ovšem z hlediska důsledné obhajoby praxe jako jediného kritéria pravdy se Schaffovo hledisko jeví, i když se liší od běžných názorů počítajících s pluralitou kritérií, jako stanovisko k těmto názorům se nebezpečně přibližující. Ač jako sekundární, připouští se ostatní prostředky, které ve skutečnosti plní pouze funkci jakýchsi prostředníků mezi poznatky už praxí ověřenými a poznatky, které teprve ověřeny být mají, jako další kritéria pravdy. Tím se mimo jiné uzavírá cesta k podrobnější analýze vztahů těchto domnělých sekundárních kritérií k praxi jako kritériu hlavnímu, protože tato sekundární kritéria se chápou jako konec konců zvláštní, samostatná kritéria a jejich vztah k praxi jako vztah formální subordinace.

Na poměrně vysoký stupeň vývoje dovedl otázku jediného kritéria pravdy J. G. Gajdukov svým učením o bezprostřední a zprostředkované formě praktického kritéria pravdy.⁹⁵⁾ O bezprostřední formě mluví, jde-li o prověrku skutečnou praxí, tj. v podstatě na základě zásahu do hmotné skutečnosti, který ji mění k lepšímu.⁹⁶⁾ Za zprostředkovanou formu praktického kritéria považuje takovou prověrku, v níž vystupuje mezi poznatky už praxí ověřenými a poznatky, které teprve ověřeny být mají, zvláštní zprostředkující činitel. Je jistým nedostatkem Gajdukovovým, že místo této formulace uvádí zase jen logický důkaz a bezspornost myšlení jako jediného takového činitele; zabírá však širě než Rutkevič svým poukazem na mnohé teoretické vědy, mimo jiné také na filosofii. J. G. Gajdukov tedy v podstatě uvádí zase jen běžné typy racionálních „prostředníků“. Empirické typy „prostředníků“ jsou u něho obsaženy jen nepřímo a ještě s nepřesným přiřazením k bezprostřední formě praxe jako kritéria pravdy, totiž ve zmínce o faktech, pokud tyto fakty pojímáme jako údaje smyslů. (Srovnej druhý význam faktů, jak se o nich pojednává zde v 96. pozn.)

Použitím přesnějších formulací a odstraněním zmíněných nepřesností jsme došli k učení o racionální a empirické zprostředkované formě praktického kritéria pravdy, jehož autorem je v podstatě J. G. Gajdukov a které představuje podle našeho názoru zatím nejvyšší stupeň ve vývoji pojetí praxe jako jediného kritéria pravdy.

⁹⁵⁾ Srovnej J. G. Gajdukov, K voprosu o kriterii praktiki (viz pozn. 89), str. 109–110.

⁹⁶⁾ J. G. Gajdukov však píše také o srovnávání (o сопоставлении) faktů skutečnosti s našimi idejemi a teoriemi v souvislosti s rozбором bezprostřední formy praktického kritéria pravdy. Máme-li na mysli fakty ve smyslu hmotné skutečnosti, pak (1) nemůže jít dost dobře o srovnávání, ale jde o prověrku skutečnou, bezprostřední praxí. Bereme-li v úvahu fakty, pojímané jako údaje smyslů (smyslové nazírání, počítky, vjemy), pak (2) o srovnávání nesporně jde, avšak v duchu závěrů, k nimž jsme došli při příležitosti rozboru Engelsova příkladu s objevem planety Neptunu, nesouvisí toto srovnávání s bezprostřední, ale se zprostředkovanou, a konkrétně s empirickou zprostředkovanou formou praxe jako kritéria pravdy. Na obou místech z Lenina, která J. G. Gajdukov cituje, je třeba rozumět „faktům“ v prvním z obou uvedených významů. Bylo by proto přesnější, kdyby J. G. Gajdukov nepsal o „faktech samé skutečnosti, s nimiž lidé srovnávají své ideje, teorie“ (proložil L. T.), ale kdyby psal prostě o prověrce pravdivosti idejí a teorií bezprostřední praxí, tj. zásahem do té části hmotné skutečnosti, jejímž odrazem ověřované ideje a teorie jsou.

Tím, že v racionální zprostředkované formě vystupují jako „prostředníci“ (zprostředkovatelé) všechny prvky a stránky pojmového myšlení a v empirické formě všechny prvky a stránky smyslového nazírání, představuje toto hledisko velmi plodný metodologický základ pro analýzu zárodků pojetí praxe jako kritéria pravdy v předmarxistických racionalistických i empiristických filosofiích. Zatímco běžně bývají skoro všechna předmarxistická hlediska v otázce kritéria pravdy odmítána div ne jako úplný nesmysl, uvedené — v podstatě Gajdukovovo — učení nám umožnilo všechna předmarxistická kritéria pravdy, pokud ovšem představují skutečné prvky a stránky buď pojmového myšlení nebo smyslového nazírání, považovat za zmíněné „prostředníky“ či zprostředkovatele a zkoumat jejich souvislost s praxí jako s jediným skutečným kritériem pravdy. Mohli jsme ukazovat, že každé z nich v jistých podmínkách a za jistých okolností může přechodně postačit (nebo někdy zatím také postačit musí) jako jakýsi prověřkový pomocník, a to proto, že jako takový byl sám prověřen skutečnou bezprostřední praxí (a také ovšem s ohledem na některé další souvislosti s praxí, jimiž jsme se obírali na příslušných místech).

Učení o racionální a empirické zprostředkované formě praktického kritéria pravdy představuje současně nejhlubší osvětlení posledním (v našem rozboru poslední) stránky absolutního charakteru tohoto kritéria.

Můžeme tento rozbor shrnout ve zjištění, že absolutní charakter kritéria praxe (jeho určitost) záleží v úspěšném ověřování a dokazování absolutnosti i relativnosti pravdy a v tom, že praxe je jediným skutečným kritériem pravdy. To jsou její základní vlastnosti, které jí umožňují být úspěšným pomocníkem v boji proti všem druhům idealismu a proti veškerým pochybnostem o poznatelnosti světa.

Jenže praktické kritérium pravdy je současně i neurčité, má současně také relativní charakter.

Jestliže jeho absolutnost záleží v podstatě v úspěšném ověřování pravdivosti poznatků, pak jeho relativnost spočívá v jisté neschopnosti praxe beze zbytku, úplně potvrdit nebo vyvrátit jakoukoliv pravdu. Přístupme nyní k přehledné a stručné analýze hlavních stránek této neschopnosti a ukažme si, v kterých základních případech se projevuje.

První základní stránku relativnosti charakteru praxe jako kritéria pravdy představuje skutečnost, že jeden nebo několik málo prověřkových aktů ještě ani nepotvrzuje ani nevyvrací pravdivost určitého poznatku a tím méně celé teorie.

Ve vědě této stránce odpovídá známý metodologický požadavek nespokojovat se s výsledky jednoho nebo několika málo pokusů. Ve výrobě se nepřikročuje na základě úspěšného zhotovení prototypu ihned k masové sériové výrobě, ale nejdříve se zavádí výroba ve zkušební sérii. Avšak i poté se neustále kvalita výrobků prověřuje praxí a na jejím základě zdokonaluje.

Až do Leninova objevu neurčitosti praxe (při nesporné její určitosti) jako kritéria pravdy nebylo v dostatečné míře k této vlastnosti praxe přihlíženo v politice, v praxi revolučního boje. Z Leninova učení však jasně vyplynulo, že porážka první ruské revoluce nevyvrací pravdivost celé marxistické teorie. Naopak nepřímo, jaksí negativně dokázala, že revoluční strana musí být jednotná, že je třeba usilovat o svazek dělníků a rolníků, koordinovat jejich revoluční boj

atd. Stejně přechodný neúspěch revolučního boje čínského lidu z konce dvacátých let tohoto století nevyvracel pravdivost leninské teorie o přerůstání demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Všechny revizionistické tendence, které se snažily zdůvodnit svou revizi základních pouček marxistické teorie poukazem na tyto jednotlivé prověřkové akty, odhlížely od toho, že praxi jako ověřovatelku pravdivosti teorie je třeba pojímat jako proces. Nestačí jeden úspěch nebo neúspěch při praktickém ověřování, teprve celý další chod historie dokazuje nebo vyvrací pravdivost společenské teorie.

Požadavku opakovatelnosti prověřkových aktů, např. pokusů provést revoluci formou ozbrojeného povstání, nelze rozumět tak, že je třeba takové pokusy bezhlavě opakovat tak dlouho, až se podaří. Tak se např. snažili jednat uprchlí vůdcové poražených povstání po roce 1848 (Košut, Garibaldi aj.), kteří chtěli „revoluci“ za každou cenu opakovat a tak prakticky přesvědčit svět o své pravdě. Zcela jinak postupovali Marx a Engels. Provedli rozbor příčin porážky revoluce a — opírajíce se o svou důkladnou znalost *zákonů* společenského vývoje — položili základy strategie a taktiky dlouhodobého boje za komunismus.

A s tím souvisí další dílčí moment uvedené stránky relativního charakteru praktického kritéria pravdy. Praxi je třeba jako ověřovatelku pojímat v celém souhrnu nejen vedlejších, ale i základních jejích typů. To se týká hlavně vědeckého experimentu, na který nelze redukovat celou praxi a který třeba pojímat především v jeho jednotě s výrobou (totiž s aplikací poznatků v technických vědách, s výrobou prototypů, s výrobou ve zkušební sérii i s masově sériovou výrobou). Poznatok, který se osvědčuje v laboratoři, na pokusném poli atd., může být ještě významným způsobem korigován v průběhu své aplikace ve výrobě. A prostřednictvím prověrky ve výrobě, jejíž způsob představuje nejdůležitější faktor společenského vývoje, je pravdivost poznatku ověřeného vědecko-experimentálně podrobována nepřímou i další prověrce společensko-politické. To je patrné zvláště v dobách po vítězné sociální revoluci, kdy dochází k bouřlivému rozvoji výrobních sil.

Z toho vyplývá, že teprve souhrn veškeré lidské praxe pojímaný jako proces má ony vlastnosti, o nichž jsme pojednávali při rozboru absolutního charakteru (určitosti) praktického kritéria. Z prověření jednotlivými typy praxe (zvláště vedlejšími), z jednorázovosti praktické prověrky nebo ne dost velkého počtu prověřkových aktů vyplývá neschopnost praxe potvrdit tu nebo onu pravdu se vši úplností. Jenže aktuálně, jde-li o úkol prověřit pravdivost poznatku, máme vždy k dispozici především určitý typ praxe podle charakteru prověřovaného poznatku a jsme s to uskutečnit jen omezený počet prověřkových aktů. Jde však hlavně o tendenci, o úsilí brát v největší možné míře v úvahu veškerý souhrn lidské, společensko-historické praxe — co do jejích typů i co do množství prověřkových aktů. Přitom příslušný stupeň pravdivosti (pravda je proces!) té nebo oné teoretické ideje (a vůbec poznatku) je vždy ověřován praxí, pojímanou jako proces,

po tak dlouhou dobu a praxí s takovou úplností jejich základních i vedlejších typů, jaká je k tomuto účelu potřebná na daném stupni vývoje společnosti a vědy.

Na další velmi zajímavý moment, související bezprostředně s touto otázkou, upozornil nedávno M. N. Rutkevič. Stručně řečeno připomněl, že nedostatečnost jednorázovosti prověrky či malého počtu prověřkových aktů — a my bychom mohli dodat i nedostatečnost prověrky pouze jedním typem praxe — je tím zjevnější, čím je prověřována teorie obecnější. Čili jinými slovy: čím je teorie obecnější, tím ve větší míře je třeba brát v úvahu při její prověrce praxi jako proces, a to — ve smyslu našeho dodatku — také jako proces zahrnující pokud možno všechny typy a formy.⁹⁷⁾

Je nesporné, že s aplikací kategorií jednotlivého a obecného na otázku praktického kritéria je spjata velmi zajímavá problematika, jejíž řešení si vyhradil M. N. Rutkevič pro svůj připravovaný příspěvek do diskuse o praxi jako kritériu pravdy.⁹⁸⁾

Další stránka relativního charakteru (neurčitosti) praktického kritéria souvisí s pojetím praxe jako procesu. Díváme-li se totiž na praxi jako na historický, rozvíjející se proces, pak si nemůžeme nevšimnout její podmíněnosti některými stránkami společenského bytí. Výrobní praxe v kterémkoli období svého vývoje (čili také v současné době) je podmíněna vývojovým stupněm (příslušným stavem) výrobních sil, především výrobních nástrojů, strojů apod. Revolučně-politická praxe je do značné míry závislá na prostředcích sdělovací techniky, na dopravních prostředcích, a především ovšem na průběhu konfliktu mezi výrobními silami a výrobními vztahy. Vědecko-experimentální činnost je podmíněna vývojovým stupněm přístrojů vyráběných sériově (nebo přístrojů — prototypů, zhotovených v továrně ve vývojovém oddělení nebo ve speciální dílně příslušného vědeckého pracoviště zase pomocí strojů a nástrojů sériové výroby).

Praxe tudíž jako kritérium pravdy je vždy omezena, ohraničena a podmíněna — a to příslušným vývojovým stupněm zmíněných a dalších stránek společenské skutečnosti. Přitom je nesporné, že s každým zlepšením a zdokonalením experimentální techniky, s dalším rozvojem společenských výrobních sil se možností praxe úspěšně ověřovat pravdivost poznatků zvětšují. Nicméně v tom, že uvedená podmíněnost a tím i nedokonalost praxe existuje, je třeba vidět jednu stránku relativního charakteru praxe jako kritéria pravdy.⁹⁹⁾

Poslední stránkou relativnosti charakteru praxe jako kritéria, již se budeme nyní stručně věnovat, se dosud neobíral, pokud je nám známo, žádný z autorů

⁹⁷⁾ M. N. Rutkevič, Dialektičeskij charakter kriterija praktiki (viz pozn. 87), str. 44.

⁹⁸⁾ Srovnej tamtéž, str. 43.

⁹⁹⁾ Uvedená stránka relativnosti, nedokonalosti praktického kritéria záleží v neschopnosti praxe použít dokonalejší prověřkové techniky, než jaká je v příslušné době k dispozici; přitom není možné nevidět, že tato technika je vždy natolik dokonalá, aby se mohly úspěšně prosadit už analyzované stránky absolutnosti charakteru praxe jako měřítka pravdy.

píšících o otázce praxe jako kritéria pravdy, kdežto oběma předcházejícím stránkám se prakticky všichni tito autoři tak nebo onak věnují, a to většinou obsírněji než my, někdy však méně přehledně a s nepřesnostmi, které jsme kritizovali při analýze absolutnosti charakteru praktické prověrky.

Jde o to, že poznatek o tom nebo o onom faktu v hmotné skutečnosti, o objektivně působícím zákonu apod. je vždy více nebo méně (přesněji: stále méně a méně) neúplný, je vždy dále doplnitelný a zpřesňovatelný. Jeden z důvodů, proč tomu tak je, spočívá v tom, že ve formulaci zákona nebo jiného poznatku nejsou vždy obsaženy všechny podmínky, za nichž ten nebo onen zákon působí, všechny okolnosti, za nichž poznávaný předmět existuje a se vyvíjí, a všechny souvislosti poznávaného předmětu (hmotného faktu, zákona) s jeho okolím. Často se stává, že k tomu, aby formulace zákona byla pravdivá, jsou nutné nejen známé podmínky, ale i některé další — dosud neznámé, které však byly shodou okolností splněny po každé, kdykoli byla pravdivost poznatku o působícím zákonu prověřována. Obdobně to platí i o ostatních poznacích. Všeobecně se mívalo za to, že potomci nejbližší příbuzných jedinců degenerují. Akademik Lysenko však dokázal, že k degeneraci dochází pouze v tom případě, jestliže tito potomci vyrůstají ve stejném prostředí jako jejich rodiče, mají-li stejnou výměnu látkovou apod. V opačném případě nejen k degeneraci nedochází, ale bývají zesilovány i některé vlastnosti, např. doживost u krav. Poznatek o degeneraci potomků nejbližší příbuzných jedinců byl pravdivý pouze za předpokladu, že byla splněna podmínka, která až do jejího objevu byla neznáma. A protože praxe je nesporně objektivním kritériem (jako skutečné kritérium může být pouze objektivní; jen subjektivní „kritéria“ nejsou vůbec žádnými kritérii), kterému je „lhostejno“, jak je poznatek formulován, je-li úplný či nikoli, po každé, kdykoli byla tato neznámá podmínka splněna, potvrzovala pravdivost oné neúplné formulace poznatku.¹⁰⁰⁾ V tom, že nakonec to byla chovatelská a pěstitelská praxe, o niž se ve svých objevech Lysenko opírá, která pomohla zjistit neúplnost poznatku, spočívá nesporně absolutní charakter praxe (přesněji jedna ze stránek tohoto charakteru). Avšak v tom, že až do doby Lysenkova objevu praxe potvrzovala jako pravdivý vyloženě neúplný poznatek, že nebyla schopna odhalit hned při prvých prověřkových aktech tuto neúplnost, v tom, že na ni ani nemohla ukázat, jelikož vždycky bývala splněna ona neznámá podmínka, spočívá zase zcela nepochybná relativnost, neurčitost charakteru praktického kritéria pravdy, přesněji řečeno jedna — v našem rozboru poslední — její stránka.

Můžeme shrnout zjištěním, že relativnost charakteru praxe jako měřítko pravdy, spočívající, jak již víme, v jisté nedokonalosti praxe jako kritéria, projevuje se konkrétně v tom, že jednotlivé prověřkové akty nebo několik málo prověrek,

¹⁰⁰⁾ Je více než jisté, že ani takto doplněný poznatek není úplný a opět předpokládá nějakou podmínku, která byla při Lysenkových pokusech shodou okolností vždy splněna — třeba jistý typ dědičnosti, určitý druh organismů apod.

jakož i prověrka pouze jedním typem praxe nestačí; praxi je třeba pojímat také v její funkci kritéria jako proces, který je přitom podmíněn rozvojem výrobních sil, sdělovací a experimentální techniky apod. Kromě toho představuje jistou stránku relativnosti praktického kritéria právě vyložená neschopnost praxe objevovat neúplnost poznatků tak dlouho, dokud je shodou okolností splněna podmínka, jejíž postižení v takovém neúplném poznatku dosud chybí.

Tuto část rozboru leninské etapy ve vývoji pojetí praxe můžeme uzavřít konstatováním, že Leninovo učení o určitosti a neurčitosti tohoto kritéria bylo zvláště v posledním desetiletí úspěšně rozpracováváno, jednotlivé stránky byly v naznačeném slova smyslu rozvíjeny a budou se nesporně rozvíjet i v nejbližší době.

*

V leninské etapě vývoje marxistické filosofie se řeší mnoho závažných problémů, souvisejících s otázkou praxe jako skutečného kritéria pravdy. Těmi nejdůležitějšími, shrnutelnými do široké otázky absolutního a relativního charakteru praktického kritéria pravdy, jsme se právě obírali a o některých dalších se ještě později aspoň stručně zmíníme.

Nejdříve však musíme — rovněž pouze přehledně — odpovědět na otázku, v čem v době od konce minulého století a v tomto století spatřovala a hledá kritérium pravdy nemarxistická filosofie.

Především je třeba zdůraznit, že v této věci existovala a existuje v buržoazní filosofii nepředstavitelná pestrost stanovisek. Není proto úkol podat jejich kritický přehled tak snadný, i když téměř všemi hledisky, která už měl možnost kritizovat Lenin, jsme se stručně zabývali, což tento úkol značně usnadňuje.¹⁰¹⁾

Dále je třeba předeslat, že všechny směry, o nichž se dále zmíníme, v podstatě nějak navazují na názory starší, o nichž jsme už pojednávali, a že všechny se v podstatě obírají pseudoproblémy, protože otázka skutečného kritéria pravdy s jejími skutečnými problémy je jim naprosto cizí. Pouze proto, že částečně objevují nové stránky některých zprostředkovaných forem praxe jako kritéria pravdy, při čemž naprosto přehlížejí souvislosti těchto stránek se skutečným kritériem pravdy, že tedy přinášejí něco málo nového pouze nepřímou, zaslouží si naši zběžné pozornosti. (A ovšem také proto, že je naléhavě nutné obírat se jejich hledisky kriticky.)

To však neplatí o iracionalistických stanoviscích v této věci a téměř také ne o pojetích s vyloženou iracionalistickou tendencí. V těch nenajdeme zhora nic nebo velmi málo nového, co by aspoň nepřímou mohlo podněcovat k zamyšlení

¹⁰¹⁾ Nezmínili jsme se dosud o stanovisku immanentistů. Schubert-Soldern zastával názor, že žádné kritérium pravdy neexistuje. Skepticismus immanentistů a některé další stránky jejich filosofie kritizuje Todor Pavlov na různých místech své Teorie odrazu. Polemizuje hlavně s immanentistou Rehmekem a s názory jednoho jeho bulharského žáka.

nad některými novými stránkami těch nebo oněch zprostředkovaných forem praxe jako kritéria pravdy.

Na začátku zmíněného období jako východisko uvedených stanovisek vedle neplodných Nietzschevých názorů a fantastiky Kierkegardovy, se shledáváme s názory badenské (normativní) novokantovské školy. Jestliže učení marburských novokantovců o podstatě a kritériu pravdy, pojímaných jako konsistence či koherence myšlenek, velmi silně ovlivnilo jak stanovisko vyloženě racionalistických objektivně-idealistických směrů,¹⁰²⁾ tak empiristických směrů subjektivně-idealistických (my se zde budeme poněkud obšírněji obírat pouze neopozitivismem, protože ostatním jsme věnovali postačující pozornost již dříve), freiburgská novokantovská axiologie se stala oporou iracionalistických tendencí v buržoazní filosofii. Tak aspoň tomu bylo v otázce pojetí pravdy a jejího kritéria.

Není náhodou, že neovitalista František Mareš se ve svých spisech (Pravda nad skutečnost, Pravda v citu) hlásí k Windelbandově teorii pravdy. Jen v tom případě, chápe-li se pravda jako jakási hodnota, pak její podstatu a současně kritérium možno, jak činila Diltheyova škola, objasňovat iracionalisticky jako její „zažití“ (Erleben) nebo fenomenologicky jako „zření její podstaty“ (Wesenschau) a existencialisticky jako vnitřní pocit svobody, pojímané jako úplná svévole. Neovitalisté a většina stoupců filosofie života (Lebensphilosophie) by souhlasila se slovy jednoho románového hrdiny: „Pravda toť život. Nesmíte ji hledat v své hlavě, musíte ji hledat v srdci bližních.“¹⁰³⁾

Husserl, pojímající pravdu jako jakousi „ideální jednotku platnosti“ (Geltungseinheit), spatřuje možnost jejího postžení v evidenci. Tu pak chápe jako náš zážitek pravdy či jako jednotu toho, co klade rozum (einer Vernunftsetzung); s tím, co ji p o d s t a t n ě (viz zmíněnou Wesen-

¹⁰²⁾ Např. novohegelovec Bradley učí, že absolutním kritériem skutečnosti, která je pro něho ovšem logického charakteru, je to, že „it does not contradict itself“, čili že není v kontradikci sama se sebou.

Také novothomisté — např. Maritain — v duchu středověkých tradic spatřují kritérium pravdy nejen v bohu, v Ježíši apod., ale také v logické korektnosti (bezespornosti myšlenek, v jejich konsistenci, koherenci), s níž je z „pravd“ bible, z Tomášova učení a z jiných autorit ověřovaná pravda vyvozena.

O tom, jak idea koherence proniká novothomismus, svědčí také snaha „vyřešit“ s její pomocí kontradikci mezi pravdami teologie a pravdami vědy. Jean Ladrière z lovaňské katolické university tvrdí, že „theology admits as a fundamental principle the affirmation of coherence — whether there be question of the invisible reality, Salvation, which is the objection of theology, or of the visible reality which is the object of our immediate experience, or again of the reality of man and in particular that of man's reason“. Tvrdí dále, že tyto tři řady jsou ve vzájemné harmonii, protože tentýž tvůrčí duch je jediným principem veškeré reality; člověk prý je stvořen k tomu, aby poznával pravdu, ať už se k ní dostává přímo nebo prostřednictvím zjevení. (Srovnej Truth and Freedom by Louis de Raeymaeker and other Professors of the University of Louvain, Duquesne University, Pittsburgh 19, Pa., Editions E. Nauwelaerts, Louvain, 1954, p. 100.)

¹⁰³⁾ Romain Rolland, Jan Kryštof, II, SNKLHU, Praha 1957, str. 194. Někteří stoupců Lebensphilosophie se občas blíží k pragmatistickému stanovisku. Např. G. Simmel ztotožňuje pravdu a účelnost (maje na mysli biologické utváření a vývoj člověka). Účelnost je pak pro něho vlastně kritériem pravdy.

Většina biologů filosofujících v duchu zmíněných proudů buržoazní filosofie však chápe pravdu jako nepostžitelnou tuchu, ne-li přímo jako boha. Tato tajemná hodnota má pak kritérium sama v sobě. Např. Rádl končí své „Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století“ těmito dvěma větami: „Pravda není ani na papíře, ani v experimentech, ani v rozumu, ani v srdci, jest jedině tam, kde všechny tyto věci jedno jsou. A tuto pravdu poznati jest nejvyšším cílem lidským, neboť povědět ji světu nelze — nanejvýš lze sdělit se o ni s přítelem.“

schau) motivuje (mit dem sie wesensmässig Motivierenden). Je jasné, že tady jde jen o zmínky o některých subjektivních stránkách pravdy, zcela nepodstatných a naprosto neschopných být skutečným kritériem skutečné pravdy.

Existencialistické pojetí kritéria pravdy je ovšem různorodější, než jsme uvedli. Heidegger v jednom svém spise (*Vom Wesen der Wahrheit*, napsaném v roce 1930) označuje za podstatu (esení) pravdy svobodu.¹⁰⁴⁾ Z celého ducha existencialismu pak vyplývá, že kritériem pravdy může být pouze individuální pocit této svobody, poji-mané zcela subjektivisticky. O všech existencialistech v podstatě platí, že kritérium pravdy hledají v individuálním já a že jakékoli objektivní kritérium odmítají.¹⁰⁵⁾

Existencialistické stanovisko rovněž upozorňuje pouze na některé nepodstatné subjektivní stránky pravdy a jejího skutečného kritéria, a to ještě nepřímo. Chápe-li však marxista toto stanovisko šíře, je to zcela neplodné a nutné to vede do bahna revizionismu. I kdybychom věřili, že Ernst Bloch svobodu pojímal skutečně marxisticky, pak jeho stanovisko, že pravda a svoboda jsou vzájemně se podmiňující pojmy,¹⁰⁶⁾ je z hlediska vývoje marxistické teorie pravdy zcela sterilní. (Prozrazuje pouze duchovní zpřízněnost svého autora s existencialismem.)

V neopozitivistické, tj. v logicko-pozitivistické a sémantické filosofii se vzájemně prolínají problémy filosofické a symbolicko-logické. Jestliže při řešení formálně-logické problematiky přinášejí Russell, Wittgstein, Carnap aj. mnoho nového a cenného,¹⁰⁷⁾ co našlo své uplatnění v technice, v kybernetice apod., ve filosofickém ohledu je jejich přínos jen velmi skromný, prakticky žádný. (Ba naopak — negativní důsledky neopozitivismu spočívající v tom, že brzdí šíření vědecké filosofie v řadách vzdělanců a tím také ztěžuje osvojování marxistického přístupu k politickým problémům a že v mnohém směru jeho subjektivismus zpomaluje vývoj vědy, jsou mnohem větší, než si byli s to uvědomit někteří českoslovenští marxističtí filosofové, v jejichž pracích z posledních let se projeví někdy výraznější, jindy méně výrazné neopozitivistické tendence.)

Filosofickými názory neopozitivistů se budeme stručně obírat proto, abychom tuto tezi dokázali, abychom poukazem na bezvýchodnost a neudržitelnost neopozitivistických názorů podtrhli zásadní rozdíl mezi jejich pozitivním přínosem v symbolické logice a úpadkovostí jejich filosofie.

¹⁰⁴⁾ Srovnej Ronald Grimsley, *Existentialist Thought*, University of Wales Press, Cardiff 1955, p. 84.

¹⁰⁵⁾ Srovnej M. L. Čalin, *Kritika ekzistencializmu K. Jaspersa*, sborník *Kritika sovremennoj burž. filosofii i revizionizma*, Izd. VPŠ i AON pri CK KPSS, Moskva 1959, str. 176—177.

Jen subjektivistický a v podstatě iracionalisticko-mystický charakter pojetí pravdy a jejího kritéria, pokud jej Jaspersovi čtenáři akceptují, umožňuje vtoukat těmto čtenářům do hlavy myšlenku: Budeš nenávidět komunismus více, než milovat svůj vlastní život a život všeho lidstva! (Srovnej Karl Jaspers, *Die Atomobombe und die Zukunft des Menschen*, Piper, München 1958, na více místech. Citováno podle českého znění uvedené myšlenky, pořízeného Jindřichem Filipcem, Tvorba, roč. 1959, čís. 25, str. 593.)

¹⁰⁶⁾ Srovnej *Filosofický časopis*, roč. 1956, č. 4, str. 624.

¹⁰⁷⁾ Wittgstein např. rozpracoval své — v mnohém směru objevené — matrice pravdivosti už v roce 1921 v knize *Tractatus logico-philosophicus*, v odstavcích 4.27 až 4.45.

Russell ještě dříve (v letech 1910—1913) významným způsobem navázal na některé myšlenky Fregeho (z něho vycházel i Wittgstein) ve svých „*Principia Mathematica*“, napsaných spolu s Whiteheadem. O těchto a jiných otázkách viz vynikající, i když stručnou předmluvu k ruskému vydání Wittgsteinova Traktátu z pera prof. V. F. Asmuse (Izd. in. lit., Moskva 1958, str. 5—10).

Také pozitivistická snaha neobírat se žádnými tzv. „metafysickými“ problémy, kterou někteří neopozitivisté dováděli až do krajnosti v podobě odmítání jakékoli filosofie, vyzněla naprázdno. Jednomu filosofickému problému se nikdo z nich nevyhnul: otázce kritéria pravdy. V jejím řešení se pak jednoznačně projevila subjektivně-idealistická podstata jejich základního stanoviska.

Logicko-empiristické stanovisko členů Vídeňského kroužku v otázce kritéria pravdy snad nejmýstižněji formuloval Moritz Schlick: „Jedes Urteil hat nur Sinn im Zusammenhang mit anderen Urteilen... Bei Urteilen über Realitäten führen... die Definitionen in letzter Linie immer irgendwie auf anschaulich Gegebenes zurück... Es kann... so eingerichtet werden, daß das Vorhandensein oder Nichtvorhandensein bestimmter Daten das Kriterium für die Wahrheit oder Falschheit des Urteils abgibt.“¹⁰⁸)

V těchto větách, vyňatých z jednoho krátkého odstavce, je především výstižně formulován známý neopozitivistický princip totožnosti smyslu vět s jejich empirickou verifikací. Učí se zde, že soudy, které nelze redukovat na smyslově zkušenostní data (které nejsou empiricky verifikovatelné nebo — jak později Schlick a Carnap učili — jejichž empirická verifikace není myslitelná), nemají smysl.

Dále je — i když nepřímo — v citovaných Schlickových větách vytyčen rozdíl mezi dvěma druhy pravd, který je současně rozdílem mezi dvěma způsoby verifikace. Logičti empiristé rozeznávají jednak soudy o reálných faktech čili faktické pravdy (F-pravdy, jak bývají někdy symbolicky označovány), které prakticky ztotožňují se smyslem zjistitelným empirickou verifikací, jednak vycházejí z toho, že existují tzv. pravdy logické (L-pravdy), s nimiž se setkáváme podle názorů logických empiristů v matematice a v logice. (Pravdivost takových L-pravd, jde-li o jednotlivou větu, záleží v její odvoditelnosti z jiných vět, definicí apod., které už byly přijaty za pravdivé. Jde-li o systém vět, pak záleží v jejich souhlase se zákony logiky, s pravidly větné skladby apod., čili vlastně v jejich konsistenci, v jejich logické bezespornosti.)

Už z toho, co jsme o názorech logických empiristů uvedli, vyplývá, že přejali bez velkých změn Leibnizovo učení o dvou druzích pravd (celles de fait et celles de raisonnement).

U prvního druhu (u F-pravd) kritériem ztotožněným s podstatou pravdy jsou smyslová data v duchu berkeleyovsko-humovské linie ve filosofii. Jde o subjektivistické kritérium, protože jeden obsah našeho vědomí (myšlení, soudy) má být ověřován jiným obsahem našeho vědomí (smyslovým nazíráním, smyslově zkušenostními daty). Z hlediska vědecké filosofie můžeme nanejvýš konstatovat, že by tu šlo o empirickou zprostředkovanou formu praxe ve funkci kritéria pravdy, kdyby ovšem pravda byla pojímána materialisticky. Chápe-li se však jen jako totožná se zmíněnou empirickou verifikací, pak ovšem jde o zcela sterilní a bezvýhodný subjektivismus v teorii pravdy, který nikam nevede a věst nemůže. Vždyť i to málo nového, to je učení o „smyslu“ vět, mohlo by být ovšem považováno za přínos k rozvoji učení o empirické formě praxe jako kritéria pravdy, kdyby se tento smysl měřil především korespondencí či podobností prověřovaných vět (přesněji: poznatků těmito větami označených) s poznávanými hmotnými předměty a nikoliv pouze jejich redukcí na smyslová data o těchto předmětech. To ovšem předpokládá souhlas s poučkou, že praxe dokazuje jak existenci těchto předmětů, tak korespondenci našich pravd s nimi. S tím však pozitivisté, pokud jsou skutečnými pozitivisty, souhlasit nemohou a nikdy souhlasit nebudou.

Pokud jde o druhý druh pravdy, u těch je ještě jasnější, že se přejímá nejen racionalistické kritérium konsistence a koherence idejí (v tom dochází ke značnému sblížení pozitivistů s novokantovci, filosofujícími v duchu marburské školy), ale také v podstatě descartesovský či leibni-

¹⁰⁸) Moritz Schlick, *Allgemeine Erkenntnislehre*, II. Aufl., Berlin 1925, S. 149.

zovský nativismus a kantovský apriorismus. (Schlick vědomě navazuje na Kantovu problematiku o možnosti analytických soudů à priori na základě domnělé schopnosti našeho vědomí předpisovat přírodě zákony.)¹⁰⁹)

Vědecká filosofie vědeckou bezespornost, konsistenci a koherenci myšlenek zná jako stránky zprostředkované formy praxe v její funkci kritéria pravdy. Na veškeré matematické a formálně logické poznatky se dívá jako na poznatky o formálních stránkách skutečnosti (číselných, prostorových, myšlenkově formálních), osvojované konec konců na základě praxe a proto také — v jejich technické i kybernetické aplikaci — prakticky ověřitelné.

Neopozitivisté svým učením o konsistenci a koherenci myšlenek nepřinášejí zhoła nic nového.

To platí i o další neopozitivistické etapě ve vývoji názorů na pravdu a její kritérium, o etapě, v níž se nadále v duchu většiny subjektivně-idealistických filosofii ztotožňuje podstata pravdy s jejím kritériem. Tato vývojová etapa byla nejspíše vynucena nemožností empiricky verifikovat sám princip totožnosti smyslu vět s jejich empirickou verifikací. (Jak tyto pochybnosti vyvrací sémantičtí filosofové, uvedeme si až ve 112. pozn. pod čarou při příležitosti kritického rozboru sémantické etapy vývoje neopozitivismu.) Byla asi vynucena také nemožností takové verifikace u vět o budoucnosti (u předpovědí) a u vět o minulosti.

V této etapě mizí rozdíl mezi dvěma druhy verifikace a tím i oběma druhy pravd. Jediným verifikačním principem se stává zásada koherence vět s tak zvanými větami protokolárními. Nejde už o to aspoň některé věty srovnávat bezprostředně se smyslovými údaji, ale opět s větami.

Mluví se sice stále o redukci na „bezprostřední zkušenost“, rozumí se na zkušenost smyslovou (přitom se využívá širšího významu této kategorie v běžném jazyce, v němž se pod zkušeností vždy rozumí především také skutečná praxe a ovšem i činnost poznávací a jisté metody osvojené jak v průběhu výrobní, tak poznávací činnosti). Myslí se však už na jejich vyjádření v protokolárních větách. Za mající smysl a tudíž i za pravdivé se podle Carnapa považují pouze ty věty, které mohou být verifikovány cestou jejich redukce na bezprostřední zkušenost vyjádřenou v protokolárních větách.¹¹⁰)

A nyní vyvstala otázka, které věty považovat za protokolární. Po jistém tápání došli neopozitivisté k závěru, že každá věta vědeckého systému může být považována za protokolární a pravda — a současně i její kritérium — se chápe jako souhlas s určitým systémem vět. Věty každého systému se vzájemně verifikují svou logickou koherentností. Koherence — logická harmonie a bezespornost se tak vydává za jediné kritérium pravdy (a také za podstatu pravdy).

V těchto názorech není ovšem prakticky vůbec nic nového, spíše krok zpět. Požadavek, aby všechny teze vědního systému byly vyvozovány v souladu se zákony formální logiky, je tak starý, jako logika sama. A to konec konců představuje základní rezultat této koherenční etapy (tak bychom ji mohli nazývat) ve vývoji neopozitivistického pojetí pravdy a jejího kritéria.

Vědecká filosofie chápe koherenci jako stránku racionální formy praktického kritéria pravdy. Vychází však přitom z toho, že tato koherence nám může a někdy i musí postačit, pokud ještě nemusíme nebo nemůžeme prověřovat pravdivost vyvozených poznatků bezprostřední praxí. Vidíme, že filosofická hodnota výsledků této vývojové etapy neopozitivismu se rovná prakticky nule.¹¹¹)

¹⁰⁹) Srovnej tamtéž, S. 155.

¹¹⁰) To je stručná interpretace myšlenky, kterou R. Carnap vykládá v „Erkenntnis“, Bd 2, S. 440. Podobně ji interpretuje Betašvili v článku uvedeném v poznámce 111.

¹¹¹) Někteří marxističtí autoři ve své kritice neopozitivismu tuto jeho vývojovou etapu úplně přehlížejí. Ona však představuje důležitý článek v přechodu k naprosté formalizaci kritéria pravdy, a tím i neopozitivistického pojetí podstaty pravdy.

Pouze I. S. Narskij, podle něhož zde etapy ve vývoji neopozitivistické teorie pravdy rozlišujeme, představuje v tomto směru čestnou výjimku. (Viz o tom stať „Kritika neopozitivismu pro voprosu o vzaimootnošenii ponjatija istiny i kriterija istiny“, sborník statí „Kritika sovremennoj

Tato etapa představuje pouze logické východisko k další (snad již poslední) vývojové etapě neopozitivismu — k pojetí pravdy a jejího kritéria v sémantické filosofii. Když totiž Schlick učí, že verifikovanost představující dostatečnou podmínku smysluplnosti vět je možností logického řádu a vytváří se díky tomu, že se věty konstruují podle gramatických pravidel (Meaning and Verification; interpretováno podle Betašviliho, viz pozn. 111), je to v plném souladu s celkovou charakteristikou zmíněné koherenční etapy ve vývoji neopozitivistické teorie pravdy, je to však současně zásadní předpoklad pro pojetí sémantické, vypracované A. Tarskim. To je rovněž ve své podstatě pojetím koherenčním.

V duchu sémantického pojetí podstaty pravdy a jejího kritéria, jež sehrálo jistou pozitivní úlohu při konstrukci trojů, automaticky překládajících z jednoho jazyka do druhého, je pravdivá a za verifikovanou považována věta metajazyka (to jest jazyka, který vypovídá o jiném jazyce), souhlasí-li s větou jiného, jakéhosi předmětného jazyka (Objektsprache), kterou taková věta metajazyka označuje.¹¹²⁾

Přesvědčivou immanentní i transeuntní kritiku tohoto pojetí podal I. S. Narskij (viz pozn. 111, citovanou stať ze sborníku, str. 267—268). Narskij ukazuje jednak na nutnost zavést pojmy „pravdivé“ a „lživé“ (přesněji snad „nepravdivé“), chceme-li blíže určit — a to je nutné — podstatu souhlasu mezi oběma zmíněnými větami, čímž vzniká nevyhnutelná tautologie, jednak podává zdrcující kritiku tohoto stanoviska z pozic dialektického materialismu.

Narskij také velmi přesvědčivě ukazuje, že tak zvanou „podmínkou materiální adekvátnosti sémantické definice pravdy“, formulovanou Tarskim v podobě

“p = “p” pravdivé,

se v podstatě pravdivost soudu redukuje na fakt jeho přijetí, na přesvědčenost o jeho pravdivosti. Jde v jádře o známé subjektivistické nabuření, zveličení jedné ze subjektivních stránek pravdy.

K Narského kritice možno pouze dodat, že vztah mezi větami jazyka (metajazyka), který vypovídá o větách jiných jazyků, a příslušnými větami těchto jiných jazyků není ničím jiným než koherencí „vět“, koherencí myšlenek a je konec konců pouze čistě formálně logického charakteru. Týká se pouze forem jazyka a myšlení. Chybí mu zřetel ke skutečnému obsahu pravdy, jímž může být jen odraz poznávaných předmětů v našem vědomí.

buržoaznoj filosofii i revizionizmu“, Izd. VPŠ i AON pri CK KPSS, Moskva 1959, hlavně str. 260—269 a o zmíněné druhé etapě na str. 262—263.)

Ve skvělé stati A. F. Betašviliho z Tbilisi („Ob odnom protivorečii v neopozitivistskoj filosofii“, Naučnyje doklady vyššej školy — Filosofskije nauki, 1959, No 2, str. 164—170) se jedinečně ukazuje proces logické a jazykové formalizace pojetí kritéria pravdy a současné pojetí podstaty pravdy v neopozitivismu, méně úspěšně se však odlišuje interpretované stanovisko Carnapovo o protokolárních větách od původního principu verifikace a smyslu vět.

Uvedenou koherenční etapu, jak jsme se jí rozhodli nazývat, neodlišuje od předcházející empiristicko-koherenční (tak bychom jí mohli nazývat) ani Vladimír Ruml ve svém článku K základním otázkám logického pozitivismu (Nová mysl 1958, č. 5, hlavně str. 427—431). Vl. Ruml rozeznává ve vývoji pozitivismu tři základní etapy: 1. machistickou, 2. logickoempirickou a 3. sémantickou; námi dosud kritizované etapy jsou dvěma dílčími vývojovými stadii druhé z těchto základních etap. (Kdyby měl být Rumlův přehled vývojových etap veškerého pozitivismu úplný, bylo by třeba na prvním místě uvést etapu starého předmachistického pozitivismu: Comte, Spencer aj. — do jisté míry i náš Fr. Krejčí.)

Ostatní práce o této otázce buď berou vývojové hledisko v úvahu v nedostatečné míře (I. Narskij, FČ ČSAV, 1956, č. 3, str. 434—440; Mil. Král, FČ ČSAV, 1958, č. 3, str. 456 až 461), nebo kritizují neopozitivismus málo důsledně z pozic dialektického materialismu (Ladislav Tondl, MME, č. 4, 1958), a proto ani jejich pohled na vývoj neopozitivismu není úplný.

¹¹²⁾ Tarski a Carnap vyvraceli také námitky proti kritériu smyslu vět (že totiž samo není empiricky verifikovatelné) poukazem na vztah mezi metajazyky různého stupně a jejich vztah k předmětnému jazyku. Podrobně vyloužil příslušné argumenty, jakož i dokázal, že tyto argumenty vedou k regresu ad infinitum Mil. Král (viz pozn. 110, str. 459).

Jako zvláštní stránka racionální zprostředkované formy praxe je koherence (i se svým specifickým momentem, představovaným vztahem mezi jazyky různých oblastí našeho vědění, a především mezi jazyky a větami o jiných jazycích a větách a těmito jinými jazyky a větami) natolik postačujícím prostředkem prověrky, nakolik nemusíme nebo v některé oblasti vědění zatím nemůžeme prověřovat pravdivost svých poznatků bezprostřední praxí.

Nepojímání stránek, forem a prvků našeho poznání v jejich dialektické jednotě s obsahem je příčinou krajního subjektivismu logických pozitivistů a sémantických filosofů.

Není divu, že někteří pozitivisté asi v době, kdy bylo formulováno sémantické pojetí pravdy a současně jejího kritéria, začali pocívat aspoň potřebu odlišit otázku podstaty pravdy od otázky jejího kritéria. Russell např. požaduje ověřování souhlasu s „fakty“. (U něho jde ovšem pouze o neorealistickou recidivu, protože fakty chápe subjektivisticky.) V duchu živelného materialismu vykládá tento rozdíl A. Pap.¹¹³⁾

Jestliže symbolicko-logická studia neopozitivistů je třeba vcelku považovat za přínos k vývoji našeho poznání (srovnej naši pozn. 107; zásadní námitky nutno mít proti jejich pojetí většiny základních pojmů tzv. teorie vyjadřování — to proto, že jde v podstatě o teorii filosofickou a ne symbolicko-logickou), je nutno celé jejich pojetí pravdy a kritéria pravdy, kterážto pojetí (s výjimkou Russella a Papa) stejně všichni ztotožňují, považovat za velkou nepravdu. V ní pouze velmi nepatrná zrníčka pravd o některých stránkách myšlenkových a jazykových forem mohou být považována za nepatrný přínos k rozvoji hlavně racionální zprostředkované formy praxe jako kritéria pravdy. Tento dílčí přínos je ovšem bezděčný, bez jakéhokoli povědomí souvislosti s praxí jako s jediným kritériem pravdy. A i ten může být považován za přínos v pravém slova smyslu jen za předpokladu přiznání objektivnosti pravdy a uznání praxe jako jediného kritéria. Pro pozitivisty je to však předpoklad nepřijatelný. Zmíněný „přínos“ má jen omezený dílčí význam v technice, v kybernetice.

Je nesporné, že uplatnění důsledně dialektikomaterialistické metodologie v obecných partiích symbolické logiky by muselo přinést mnoho nového a cenného, co dosud zůstávalo a zůstává skryto logicko-pozitivisticky a sémanticko-filosoficky erudované většině pracovníků v této vědní disciplíně.

Řešit závažné otázky skutečného praktického kritéria pravdy, vyhnout se zbytečným slepým uličkám a postupovat spolehlivě vpřed možno jen na půdě dialektikomaterialistické teorie pravdy, jen v těsném sepětí s problematikou vědecko-experimentální, společensko-výrobní a revolučně politické činnosti.

*

K otázce praxe jako kritéria pravdy patří celá řada dosud plně nevyřešených dílčích problémů, především problematika experimentu jako formy praktického kritéria pravdivosti poznatků.

Některými stránkami svéráznosti experimentu se teď budeme ještě stručně

¹¹³⁾ O tom viz ve stati I. S. Narského ze sborníku (viz pozn. 111), str. 265—266.

obírat, protože v posledních letech jim věnovali někteří marxističtí autoři (P. V. Kopnin, I. Jakuševskij aj.) pozornost a protože „experiment“ jako dílčí problém uvedené otázky patří k té problematice, kterou zatím v současnosti vývoj této otázky končí. (K takové problematice ovšem patří také otázka absolutního a relativního charakteru praxe jako kritéria pravdy, o níž jsme již pojednali.)

Některé další dílčí problémy, které bude třeba ještě řešit, pouze naznačíme nebo připomeneme.

V roce 1955 publikoval P. V. Kopnin článek „Eksperiment i jeho rol' v poznanii“.¹¹⁴) Svě pozoruhodné a nesporně pravdivé vývody uzavřel již méně přesným shrnutím, v kterém experiment považuje jednak za specifickou formu poznání, sjednocující v sobě zvláštnosti smyslového poznání a teoretického myšlení, jednak za činnost patřící k praktickému osvojování světa (v této podobě vystupuje jako kritérium pravdy dříve získaných poznatků a jako základ pro vznik nových teoretických tezí).¹¹⁵)

Toto shrnutí v podstatě právem kritizuje I. Jakuševskij ve své stati „Naučnyj eksperiment kak forma praktiki“. Dokazuje v ní na rozboru Lebeděvova objevu tlaku světla a na objevu antineutronu, že prvky praxe v experimentu výrazně převládají nad prvky teoretické činnosti, takže jsou pro charakteristiku experimentu jako formy praxe určující.¹¹⁶)

Recenzenti Jakuševského stati sice přiznávají, že teoretický moment je v experimentu něčím druhotným a že primární je moment praktický, přesto však tvrdí, že ve své reálné podobě „experiment jako jednota teorie a praxe plní velmi důležitou funkci v poznání (važnějšuju funkciju poznaniija) a plně může být charakterizován jako jeden z druhů (odin iz vidov) vědeckého poznání“.¹¹⁷)

Jenže sebe více protektorsky laděná recenze v moskevském ústředním časopise nespovídá ze světa pravdu, že experiment je sice jednou ze základních metod vědeckého poznávání (vedle metody vědecké abstrakce, použité Marxem v Kapitálu aj.), že však v žádném případě není ani druhem, ani typem poznání, ale že je druhem či typem praxe.

Mášt zásadní rozdíl mezi poznáním a praxí z toho důvodu, že praxe je s poznáním těsně dialekticky spjata svými početnými funkcemi v poznání — a to do té míry, že poznání je praxí v jistém smyslu subordinováno, že je vlastně jakýmsi koncentrovaným výrazem praxe, je hrubá chyba, která snižuje úlohu praxe v marxistické teorii poznání, a nejen v teorii poznání. I když jen v jednom

¹¹⁴) Voprosy filosofii, 1955, No 4, str. 29—40.

¹¹⁵) Srovnej tamtéž, str. 40.

¹¹⁶) Srovnej uvedenou stať ve sborníku Učenyje zapiski, tom LXI, Rostovskij na Donu gos. univ., Trudy kafedry DHM, vypusk 1, Jerevan 1957, str. 201—220. Zmíněný rozbor a interpretované názory jsou uvedeny na str. 207—212.

¹¹⁷) Voprosy filosofii, 1958, No 11, str. 147. Autory recenze jsou L. M. Archangel'skij a L. N. Kogan ze Sverdlovsk. Přeložil a tří slova zvýraznil L. T.

smyslu (experiment se považuje „jednak“ za druh či formu poznání, „jednak“ za něco patřícího k praktickému osvojování světa), přece jen se zde jeden druh praxe degraduje na úroveň druhu teoretického poznání.¹¹⁸) A činí se tak u experimentu, jehož svéráznost, jak jsme již ukázali na jiném místě, záleží v tom, že mnohými svými prvky (i když ne převážným jejich počtem) je spjat s poznáním, a to ještě více než ostatní typy praxe. (Rozhodně tato specifičnost experimentu nespočívá v tom, že experiment sjednocuje zvláštnosti smyslového poznání a teoretického myšlení, vlastně smyslového nazírání a pojmového myšlení; základem jejich jednoty je praxe ve všech svých druzích a typech.)

V tomto velmi těsném sepětí s poznáním při zachování základní charakteristiky jednoho z druhů praxe je třeba vidět současně také jisté oprávnění pro stanovisko, které považuje experiment za jeden ze základních typů či forem praxe (vedle společensko-výrobní a revolučně politické činnosti).

Jeden z dalších důkazů, že experiment je třeba považovat za základní typ (druh, formu) praxe, najdeme v odpovědi na otázku, co je to lékařská praxe.

Ve své podstatě je to opět zásah do hmotné skutečnosti s cílem přivodit v ní změny v zájmu člověka, tedy skutečná, bezprostřední praxe. Jde o zásah do materiálního zdravotního stavu pacienta nebo vůbec obyvatelstva. O výrobní činnost nejde — aspoň ne na prvním místě, protože výsledkem zdravotnické či léčebné činnosti (pěče) nejsou nové výrobky. Nemůže jít ani a také nejde o revolučně politickou činnost (i když i s ní, jak si ukážeme dále, tato činnost souvisí), protože jejím cílem není vytváření nových stále dokonalejších společenských vztahů.

Jde zjevně v podstatě o činnost experimentální.

Lékař v diagnóze zjišťuje zdravotní stav a na jeho základě vypracovává jistý plán léčby. Pak prostřednictvím medikamentů nebo jiných prostředků zasahuje do zdravotního stavu pacienta. V průběhu léčby podle výsledků kontroly zpřesňuje jak svou diagnózu, tak léčebný postup. Výsledkem jeho zásahu do pacientova zdravotního stavu je pak obnovený původní zdravotní stav (zdraví), byla-li diagnóza pravdivá a zvolená léčebná metoda v podstatě správná, nebo pokračující choroba (ne-li něco horšího), nebyla-li léčba správná a neodrážela-li diagnóza pravdivě skutečný zdravotní stav.

Přitom je třeba vzít v úvahu celou šíři obsahu pojmu „experiment“ — od pokusů, jak jich provádíme každý v běžném životě více než dost, přes učební experiment jako prostředek napomáhající lepšímu osvojení poznatků v různých učebních zařízeních, při němž je výsledek předem dobře znám, a přes výrobní experiment (v podstatě přes zkoušky prototypů, které hrají důležitou úlohu v letectví, ve vývoji raketové techniky a jinde) až k vědeckému experimentu jako k nejvyššímu typu experimentu.

¹¹⁸) Tendence stírat kvalitativní rozdíl mezi praxí a teoretickým poznáním je hluboce mylná. Podléhají jí občas autoři málo zběhlí v problematice marxistické gnoseologie. Kolektiv pěti recenzentů vytýká plným právem B. N. Ivanovovi, že se nedívá na praxi jen jako na materiální, ale že uznává i praxi duchovní (produkuje prý duchovní statky) a že definuje praxi v podstatě jako souhrn veškeré lidské činnosti. (Vopr. fil., 1958, No 11, str. 150.) K těmto koncům docházejí obyčejně autoři, kteří odmítají uznat „zkušenost“ za marxistickou kategorii, zahrnující jak praktickou, tak poznávací činnost včetně schopnosti používat vhodných metod při obou těchto základních druzích lidské činnosti. To, co v obsahu této kategorie tvoří její jádro (skutečnou, bezprostřední praxi), jsou nuceni obsahově rozmělnit a rozšířit i na poznávací činnost, protože kategorie, která by zahrnovala oba základní druhy lidské činnosti, jim chybí.

Zcela zbytečně a z důvodů těžko pochopitelných podléhá kritizované tendenci také I. S. Narskij ve statí ze sborníku, uvedené zde v pozn. 111, str. 271 (dole).

U lékařské praxe má charakter čistého vědeckého experimentu ta část klinické lékařské praxe v ústavech výzkumného charakteru, při níž jde o zjišťování nových druhů chorob, o nalézání léčebných prostředků proti nim a o objevování nových dokonalejších léčebných postupů proti chorobám již známým. Při ní je obnova zdraví vedlejším produktem, i když přitom základním materiálním výsledkem. Nejdůležitějším rezultátem skutečné klinické léčby je potvrzení nebo vyvrácení určitého nového předpokladu o charakteru nemoci nebo o způsobu její léčby — a často obou. Že tento rezultát je tím hlavním, je patrné nejlépe na těch jednotlivých případech, které nevedly sice k vyléčení pacienta (pacient třeba i zemřel), ale přesto byly z hlediska vědy velmi úspěšné, protože — někdy negativně — potvrdily jisté předpoklady. To pak může ve svých důsledcích vést k záchraně životů a k obnově zdraví stovek a tisíců dalších nemocných.

Podobný charakter, i když zde již hlavním cílem je obnova zdraví, má praxe odborných lékařů — a konec konců i praktických a závodních lékařů, pokud skutečně léčí. Každý lékař si vytváří pracovní hypotézu, která se v průběhu léčebného zásahu do zdravotního stavu pacienta (a hlavně po něm) ukáže pravdivou nebo nepravdivou. Přitom je jasné, že většina lékařů již neprovádí tuto svou v podstatě experimentální činnost na úrovni vědeckého experimentu. Jde o jakési zdravotně provozní experimenty, někdy dokonce o pokusy nepřekračující úroveň pokusů, kterých v jiných oblastech lidské činnosti uskutečňujeme v každodenním životě habaděj.

Je ovšem pravda, že přes obnovu a ochranu zdraví pracujících jako nejdůležitějších výrobních sil je lékařská praxe spjata s výrobou, tedy se společensko-výrobní činností jako s prvním základním typem praxe. Je také pravda, že v e l k o r y s á organizace preventivní lékařské péče je možná jen v podmínkách socialistické společnosti nebo ve společnsti s převahou socialistických výrobních vztahů a že povinností lékařů pracujících na tomto úseku je — patří to jaksí přímo do jejich oboru — usilovat o urychlení realizace přeměn ve společenských vztazích, čili velmi aktivně se podílet na revolučně politické činnosti jako dalším základním typem praxe.

Avšak z nezařaditelnosti lékařské praxe v jejím celku ani do společensko-výrobní činnosti, ani do činnosti revolučně-politické vyplývá nutnost považovat experimentální činnost za zvláštní *základní* typ praxe. Jedním druhem této činnosti, totiž lékařská praxe, jak jsme dokázali, je.

Jakýmsi negativním důkazem pravdivosti tohoto vývodu může být stručný poukaz na další velmi běžné formy praxe, které nejsou základními typy praxe, protože jsou plně subsumovatelné pod typy základní.

Propagandistická praxe, jak jí rozumíme v marxismu, je pouze zvláštním druhem revolučně politické činnosti. Ta zvláštnost záleží v tom, že se zásah do společenských vztahů, tj. jejich zdokonalování, provádí prostřednictvím změn ve vědomí lidí, které účinná propaganda bezprostředně vyvolává.

Pedagogická praxe je jednou svou stránkou činností revolučně-politickou. Tato její stránka se v podstatě kryje s propagandistickou praxí, i když má nesporně svá specifika. Je to však současně také činnost, která poskytováním seriózních poznatků připravuje mládež, a nejen mládež, k úspěšné práci ve výrobě nebo na těch úsecích lidské činnosti, které výrobu umožňují. Tato stránka pedagogické praxe je proto subsumovatelná pod společensko-výrobní činnost jako pod nejdůležitější základní formu praxe. Už zmíněné učební experimenty patří k činnosti experimentální (pokusné).

Klinickou lékařskou praxi a vůbec veškerou vědecko-experimentální činnost

bychom mohli subsumovat pod společensko-výrobní nebo revolučně politickou formu praxe jen s velkými potížemi. Přitom bychom nemohli vůbec brát v úvahu to specifické v ní, totiž, že hlavním jejím cílem je potvrzovat nebo vyvracet pracovní hypotézy — a že její materiální výsledky jsou pouze prostředkem k dosažení tohoto cíle. Materiální výsledky u obou předcházejících základních typů praxe (výrobky, nové a dokonalejší společenské vztahy) jsou naproti tomu jejich vlastním cílem a smyslem.

Experimentální činnost představuje proto samostatný, zvláštní a základní typ praxe, i když její samostatnost je nejzjevnější u nejvyššího druhu experimentu — u experimentu vědeckého.

Na druhé straně je však třeba brát v úvahu u tohoto zvláštního základního typu praxe veškerou pokusnou činnost, protože jenom na vědecký experiment se nevztahuje charakteristika, kterou někteří autoři¹¹⁹⁾ požadují od základního typu praxe. Vědecký experiment totiž neexistuje od samého vzniku lidstva, ale objevuje se teprve na vyšším racionálně-poznávacím stupni fylogenetického vývoje poznávacího procesu. Ovšem z toho, že vědecký experiment je časově omezen — podobně jako je časově omezena třeba praxe třídního boje, praxe budování socialistické a komunistické společnosti, které představují časově oddělené, i když zčásti se prolínající úseky revolučně politické činnosti — ještě nevyplývá,

1. že veškeré pokusnictví (experimetování), které je tak staré jako lidstvo samo a které bude provázet člověka po celou dobu jeho existence, nemůže být základním typem praxe,
2. že výrazná specifická činnost vědeckého experimentu, na niž I. Jakuševskij ukázal snad ještě přesvědčivěji a podrobněji než my,¹²⁰⁾ umožňuje vědecký experiment a s ním veškerou pokusnickou činnost subsumovat pod činnost společensko-výrobní.

Poněvadž non sequitur, nebudeme se mýlit, když spolu s většinou marxistických autorů budeme považovat experimentální činnost za jeden ze základních typů praxe, jsouce si vědomi toho, že společenská výroba představuje její nejdůležitější základní formu.

Otázkou, zda je či není „experiment“ základní formou praxe, jsme se obírali poněkud obšírněji proto, že jen při jejím řešení — ať už v tom nebo onom smyslu — docházelo dosud k objevování specifické činnosti experimentu jako druhu praxe. Tím současně byla vždy zkoumána i otázka, jak plní tato forma praxe funkci kritéria pravdy.

K této otázce je třeba ještě dodat, že tzv. myšlenkový experiment po-

¹¹⁹⁾ Např. I. Jakuševskij, Naučnyj eksperiment kak forma praktiki (viz pozn. 116), str. 202 a další.

¹²⁰⁾ Srovnej tamtéž, hlavně str. 212–213.

chopitelně není ani základním, ani vedlejším druhem či typem praxe. Jestliže u pozorování — také astronomického — jde, jak jsme dokázali, o empirickou zprostředkovanou formu praxe, pak u myšlenkového experimentu, kterého používají hlavně teoretičtí fyzici, jde o specifický typ racionální zprostředkované formy praxe jako kritéria pravdy.

Konečně třeba vyzvednout to, nač již upozornil M. N. Rutkevič, že totiž nelze veškerou praxi redukovat jen na experiment, že kritérium pravdivosti vědeckých poznatků není jenom vědecký experiment, ale především také společenská výroba a revolučně politická činnost.¹²¹⁾ Zdá se to být samozřejmé, a přece to pro vědecké pracovníky experimentálních oborů samozřejmě není. Těm je třeba zdůrazňovat jednotu všech forem, i základních forem praxe. I když je poznatek potvrzován experimentálně, nesmí být vědeckému pracovníku lhostejný osud jeho objevu v aplikovaném výzkumu, v technice, ve výrobě. Vědecký pracovník musí brát v úvahu také společenskou situaci a vycházet z toho, že plného potvrzení veškerou praxí se dostane jeho objevu daleko dříve a ve velké míře v podmínkách socialismu s jeho všestrannou podporou vědy i plného jejího využití v zájmu člověka.

Totéž ovšem platí i o ostatních základních typech praxe. Také nejdůležitější z nich — společenská výroba — se může plně rozvíjet jen v socialistických a komunistických výrobních poměrech a za maximálního využití výsledků experimentální vědy a techniky. Revolučně politická činnost, kdyby se odtrhla od zákonitostí vývoje společenské výroby, kdyby ji předbíhala nebo se za ní opožďovala, hromadila by jednu politickou chybu za druhou. Přitom v nejširším slova smyslu se nesmí bát pokusů — nejen ve smyslu politické podpory při zavádění do výroby výsledků vědy, jejíž poznatky byly ověřeny experimentálně, ale i ve smyslu dobře připravených — nikoliv riskantních — dílčích akcí, které nejdříve v menším rozsahu a jaksi zkusmo ověřují vhodnost těch nebo oněch celokrajských či celostátních politických akcí.

*

Dílčích problémů souvisejících s otázkou praxe jako kritéria pravdy, které čekají na své řešení nebo další řešení, je velká spousta.

M. N. Rutkevič naznačil problém praktické prověrky historických poznatků, to jest poznatků o minulosti.¹²²⁾ I když při řešení této otázky vyslovil mnoho zajímavých názorů, problém dořešen není. Poznatek, že na tom nebo onom místě stávalo kdysi město, možno ověřit zásahem do hmotné skutečnosti a formou archeologických vykopávek pravdivost takového poznatku prakticky dokázat. (Nelze ovšem nevidět, že se takto ověřuje poznatek, že na tom nebo onom místě jsou

¹²¹⁾ Srovnej M. N. Rutkevič, Praxe jako základ poznání a kritérium pravdy (viz pozn. 86), str. 114, 104 aj.

¹²²⁾ Srovnej např. tamtéž, str. 114—115.

z bytky města, nikoliv poznatek, že v té nebo oné době zde město stávalo. To sice také, ale jen nepřímou.) Pokud však srovnáváme své pracovní hypotézy a teorie o historickém vývoji s dochovanými literárními památkami, s pozůstatky hmotné kultury apod., může jít a také jde pouze o zvláštní typ zprostředkované formy praxe jako kritéria pravdy, nikoliv o praxi bezprostřední.

Zvláštní otázkou je problém praktické prověrky pravdivosti poznatků o budoucnosti, to jest vědeckých předpovědí. Jejich pravdivost se prokazuje bezprostředně praktickou prověrkou pravdivosti našeho odrazu těch zákonitostí vývoje a těch objektivních vývojových tendencí, na základě jejichž znalostí se ověřovaná vědecká předpověď vyslovuje. Přitom je jasné, že vlastní předpověď je v tomto případě sice prověřovatelná bezprostřední praxí, ale nepřímou — přes ověření poznatků o podstatném v současném stadiu vývoje.

Další otázka souvisí s možností spatřovat jakousi zvláštní zprostředkovanou formu praxe v respektování většiny požadavků kladených na dialekticko-logické zkoumání, kteréhokoli předmětu.¹²³⁾ Považujeme-li formálně-logickou konsistenci za zprostředkovanou formu praxe, s níž se občas můžeme nebo dokonce musíme spokojit, pak o respektování hledisek a požadavků materialisticko-dialektické logiky to platí v míře ještě větší. Jedním z požadavků této logiky je ovšem nutnost brát v úvahu i praxi, rozumí se bezprostřední praxi jako kritérium pravdy. Pokud se tak činí, není tato otázka problémem. Může však jít o poznatek, při jehož osvojování respektujeme všechny ostatní hlavní požadavky materialisticko-dialektické logiky (kromě prověrky bezprostřední praxí), to jest:

1. snažíme se postihnout všechny stránky a vztahy zkoumaného předmětu;
2. bereme v úvahu jeho vývoj;
3. jeho vztah k tomu, čeho je třeba člověku;
4. usilujeme o to, aby náš poznatek byl konkrétní pravdou ve smyslu co největší úplnosti jeho určení i ve smyslu respektování zvláštností místa, času a podmínek.

Není možno nevidět, že v takovém případě jde také o jakousi zvláštní zprostředkovanou formu praxe v její funkci kritéria pravdy.¹²⁴⁾

¹²³⁾ Srovnej V. I. Lenin, Ještě jednou o odborech (viz pozn. 81), str. 91.

¹²⁴⁾ K zamýšlení nad touto otázkou vybízí stanovisko B. Dunhama, amerického filosofa blízkého se k marxismu, který v létě 1959 navštívil SSSR. Ještě v roce 1957 nedovedl rozlišovat mezi marxistickým pojetím praxe a jejím pojetím pragmatistickým, a proto se snažil formulovat pravidlo, které může sloužit za „kritérium“ pravdy: „Examine any alleged state of affairs as related to and differentiated from a total environment, and you will know whether or not the sentence which asserts that state of affairs is true“. (Barrows Dunham, How we know, Mainstream, August, 1957, p. 35.) Dunham tím, že vydává prvé pravidlo dialekticko-logického zkoumání předmětu za kritérium pravdy sice ve srovnání se závěry naší filosofie zůstal hodně pozadu, současně však vyvolal otázku o přihlížení k jednomu nebo k více požadavkům materialisticko-dialektické logiky, po případě ke všem kromě praktického kritéria pravdy, jako o zvláštním typu zprostředkované formy praxe v její funkci kritéria pravdy.

Na své řešení čeká otázka jednotlivého a obecného v praktickém kritériu pravdy. Právo podat toto řešení si vyhradil, jak jsme již uvedli na jiném místě, M. N. Rutkevič.

Řešit se bude muset také celá řada dalších problémů, souvisejících s aplikací mnohých dalších kategorií a zákonů materialistické dialektiky na otázku praxe jako kritéria pravdy.

Tím, že jsme se ve vši stručnosti dotkli většího počtu dílčích problémů, snad jsme dostatečně přesvědčivě dokázali, že současná problematika otázky, jejíž vznik a vývoj jsme zkoumali, je velmi bohatá a že jí bude muset být i v budoucnu věnována velká pozornost.

4. ZÁVĚRY PRO PRAXI A SHRNU TÍ

Z vývoje pojetí praxe jako kritéria pravdy i ze současného stavu řešení naší otázky možno vyvodit mnoho důležitých závěrů pro praxi. My zde uvedeme jen některé z nich, a ani ty nebudeme povětšinou nijak podrobně rozvádět; spokojíme se s tím, že je pouze naznačíme.

1. Jeden z nejzávažnějších závěrů se přímo nabízí z podaného řešení problému, kterému jsme se jako poslednímu poněkud obšírněji věnovali, tj. z našeho rozboru otázky experimentu a jeho jednoty s ostatními základními typy praxe ve funkci ověřovatelky pravdivosti poznatků. Současně tento závěr vyplývá z jedné stránky relativnosti praxe jako kritéria pravdy.

Chce-li si základní výzkum úplněji a přesvědčivěji ověřit své výsledky, než je schopen sám, nesmí se spokojovat jen s experimentálním ověřením těchto výsledků, ale musí usilovat o jejich prověření ve výzkumu aplikovaném a ve výrobě. Příkladem těsného sepětí základního výzkumu s výzkumem aplikovaným a rychlého využívání jeho výsledků ve výrobě je základní výzkum feritů, soustředěný do Ústavu technické fyziky ČSAV.¹²⁵⁾

Jde o to, aby o podobné sepětí s aplikovaným výzkumem a s výrobou, aniž by se přestaly vytvářet nutné teoretické rezervy, usilovala všechna vědecko-experimentální pracoviště provádějící základní výzkum.

2. Pro výrobu jako nejdůležitější typ praxe pak z vyložené jednoty základních typů praxe jako kritéria pravdy vyplývá naopak závěr, usilovat o to, aby v nejkratší možné době byly ve výrobě uplatněny všechny výsledky vědy. Mechanizovat, automatizovat, chemizovat atd. výrobní postupy, tj. spínat výsledky do cílené vědecko-experimentálně s výrobní praxí, toť jeden z nejdůležitějších současných úkolů, jenž v rozhodující míře umožní plnit výrobní plány.

¹²⁵⁾ Srovnej Miroslav Smetana, Ferity — počítače — televize, RP, 13. 12. 1959, str. 4.

Pracovníci tohoto ústavu předali do pokusné výroby v Závodě první pětiletky v Šumperku dva nové typy feritů a kromě toho odevzdali výrobě důležité pokyny, které umožnily odstranit vážné nedostatky některých televizních feritových součástek.

3. Z relativního charakteru praxe jako kritéria pravdy, konkrétně ze zjištění, že ověření jen jedním, i když základním — třeba experimentálním — typem praxe nedokazuje beze zbytku pravdivost těch nebo oněch poznatků, vyplývá důležité upozornění pro výrobu: nepřeskakovat od výsledků vědeckého výzkumu přímo k masové sériové výrobě. Kdyby výroba zanedbávala tuto nutnou obezřetnost, mohlo by to vést (a často také vede, jak o tom svědčí občasně zprávy v denním tisku) ke zcela zbytečným a obyčejně nikoli malým ztrátám a škodám. Požadavek zavádět výsledky vědy do výroby rychle neznamená, že je možno vynechávat pokusnou výrobu, výrobu ve zkušební sérii apod.

V tom, že praxe má jako kritérium pravdy také relativní charakter, že je neurčitá (viz hlavně podmíněnost praxe jako procesu), je možno hledat částečné vysvětlení toho faktu, že se jí mohou dovolávat také různí konservativci, odpůrci novot, zdůrazňující, že se to nebo ono odjakživa dělalo již zaběhaným způsobem, který se prý osvědčil apod. To, že se konservativci a někdy i vyložení zpátečníci dovolávají praxe, souvisí však převážně s interpretací výsledků praktické činnosti, s odpovědí na otázku, čím zájmu tyto výsledky slouží apod., a nejsou tedy převážně projevem případných regresivních aspektů praxe v její funkci kritéria pravdy.

4. Nejdůležitější závěry z našeho zkoumání vyplývají ovšem pro revolučně politickou praxi, především pro činnost propagandistickou.

To, co by si měl z přehledu vývoje otázky praxe jako kritéria pravdy i z našeho vlastního rozboru této otázky osvojit široký okruh politických pracovníků i ostatních našich občanů, je současně shrnutím toho nejpodstatnějšího v našem zkoumání.

a) Propaganda naší filosofie, konkrétně na úseku té dílčí otázky teorie poznání, kterou jsme se obírali, měla by především vyvracet zcela chybné představy o tom, kdo a kdy objevil praxi jako kritérium pravdy. Je projevem nepřipustného stírání kvalitativního rozdílu mezi naší a předmarxistickou filosofií, vzbuzuje-li se dojem, že praxi v jednotě všech jejích tří základních typů a pojímanou jako zásah do hmotné skutečnosti (hmotné v tom smyslu, že je chápána jako existující zcela nezávisle na jakémkoliv duchu) s cílem způsobit v ní změny v zájmu člověka — že takto pojímanou praxi považoval někdo před Marxem a Engelsem za kritérium pravdy.

Na druhé straně je pravda, že u některých myslitelů (u těch, kdož experiment považovali za kritérium pravdy, dále u Vica a u Hegela; že u Hegela — na to upozorňoval také už Lenin) nalézáme poměrně výrazné zárodky pojetí praktického kritéria pravdy, u ostatních pak méně výrazné a spíše sporné.

b) Dále by měla propaganda filosofie daleko úspěšněji a hlouběji osvětlovat leninské učení o určitosti (absolutním charakteru) a neurčitosti (relativním charakteru) praxe jako kritéria pravdy. Zvláště hlubokému osvětlování jednotlivých stránek absolutnosti a relativnosti praxe v této funkci dosud byla věnována malá

nebo téměř žádná pozornost, i když otázky s uvedeným leninským učením spjaté mají dalekosáhlý praktický význam pro výrobu (viz např. závěr 2), politický život (viz např. dále závěr 6) i pro vědu (viz např. závěr 1).

V tom, že chrání před idealismem a agnosticismem, a konkrétně, že úspěšně prokazuje absolutnost i relativnost pravdy a že je jediným kritériem pravdy, spočívá absolutní charakter praxe ve zkoumané její funkci. V tom, že není s to beze zbytku dokazovat pravdivost poznatků, a konkrétně, že jeden nebo několik málo aktů prověrky či prověrka jen jedním typem, i když základním, není zcela dostatečná, že praxe pojímaná jako proces je na každém stupni svého vývoje historicky podmíněna a že „nedovede“ upozornit na neúplnost poznatku, pokud je — třeba bezděčně — splněna neznámá, v poznatku neformulovaná podmínka, spočívá její relativnost.

c) Chceme-li, aby matematici, logici, astronomové, lidé znali toho, „jak to chodí“ ve výrobě a vůbec v životě, brali vážně a přijímali s plným přesvědčením naši pravdivou poučku o praxi jako jediném kritériu pravdy, musíme je seznámat s učením o racionální a empirické zprostředkované formě praxe v její funkci kritéria pravdivosti těch poznatků, při jejichž ověřování se přechodně můžeme nebo někdy dokonce musíme spokojovat s různými typy zprostředkujících činitelů mezi poznatky, které již praxí ověřeny byly, a poznatky, které ověřeny být mají.

Samo používání těchto zprostředkovatelů bylo ověřeno a je neustále ověřováno bezprostřední praxí — jako v jistých mezích vyhovující.

Důsledně uplatnění učení o empirické zprostředkované formě praxe pomohlo nám objasnit otázku **praxe astronomického pozorování**, kvůli jejímuž ne dost hlubokému pojetí dochází občas u některých autorů a propagandistů k nepřipustnému rozšiřování obsahu kategorie praxe o smyslově poznávací činnost. Z titulu jednoty mezi praxí a teoretickým poznáním (tato jednota se v tomto případě ovšem chápe metafysicky) někteří autoři a propagandisté zcela chybně stírají kvalitativní rozdíl mezi nimi — především ke škodě kategorie praxe, které se pak užívá ve významu více méně shodném s významem marxisticky pojímaného pojmu **zkušenost**.

Jednota praxe a teoretického poznání je jednotou v rozdílnosti, jednotou dialektickou.

Kromě toho má znalost učení o zprostředkovaných formách praxe nemalý význam v boji proti některým současným revizionistickým tendencím. (Viz např. závěr 6.)

d) Důležitým teoretickým výsledkem našeho zkoumání (nikoliv novým, ale zjištěným při studiu vývoje pojetí zkoumané otázky) jsou některé vlastnosti experimentu, především připomínka, že praxi jako ověřovatelku nelze redukovat na experiment, ale že experimentální činnost je třeba spínat s výrobou a revolučně politickou činností.

Náš rozbor podstaty lékařské praxe, propagandistické a pedagogické činnosti je také vhodně využitelný v přednáškách a v konzultacích určených pro příslušné skupiny pracovníků.

5. Z neznalosti základního Leninova přínosu k vývoji pojetí praxe jako kritéria pravdy, z toho, že v této otázce znalosti velké většiny politických — i mnohých stranických — pracovníků končí u velmi povrchního povědomí toho, že „praxe dokazuje naši pravdu“, vyplývají některé negativní důsledky pro revolučně politickou činnost.

Poněvadž velká většina zmíněných pracovníků nemá ani potuchy o tom, že praxe ve své funkci kritéria pravdy má také relativní charakter, vychází se více méně neuvědoměle (aniž se to ovšem vůbec formuluje nějak jinak, než jak je uvedeno výše) z toho, že má pouze charakter absolutní.

To pak způsobuje, že někteří političtí pracovníci trpí domýšlivostí. Z toho, že praxe naší výstavby socialismu ve svém celku a ekonomické, vojenské i politické zpevnování pozic celého socialistického tábora potvrzuje pravdu socialismu a komunismu, si o jediné političtí pracovníci dělají zcela chybný závěr, že nezáleží na kvalitě politické práce, že je možno si dovolit cokoli, že je možno při jednotlivých politických akcích jednat bezohledně s lidmi, že stačí se spokojovat s jeovou stránkou skutečnosti při různých prověřkových akcích a že není třeba usilovat o poznání podstaty prověřované práce a činnosti.

Jenže ve skutečnosti platí nejen, že jednotlivé ověřovací akty nepotvrzují pravdivost celých teorií a správnost našich postupů, které se o tyto teorie opírají, ale také platí, že z potvrzení pravdivosti celé teorie a správnosti příslušných postupů nevyplývá pravdivost prvního „lepšího“ nápadu toho nebo onoho zcela nezodpovědného (na štěstí vždy ojedinělého) politického pracovníka, ani správnost všech jeho pracovních metod.

Další důsledek plynoucí z téže neznalosti je stejně v přímé souvislosti s každodenním politickým životem jako předcházející.¹²⁶⁾ Když se totiž setkají někteří političtí pracovníci s prvním větším neúspěchem při plnění dílčích úkolů, propadají pesimismu a pochybnostem o správnosti své práce, a musí být odvoláváni. Nejsou si totiž vůbec vědomi relativnosti praxe ve funkci kritéria pravdy, hlavně té její stránky, které spočívá v tom, že jeden dílčí úspěch nebo neúspěch nepotvrzuje ani nevyvrací pravdivost celé teorie, a tudíž ani správnost práce, která se o ni opírá.

To je jedna — i když ovšem ne jediná — z nejpodstatnějších příčin velmi častých kádrových změn na politicky exponovaných pracovištích.

¹²⁶⁾ G. Lukács zbytečně varuje před tím, aby neaktuálnější otázky teorie byly stavěny do přímé souvislosti s každodenním životem. Vždyť ty skutečně neaktuálnější otázky v takové přímé souvislosti se životem jsou a netřeba je proto do této souvislosti nějak uměle stavět.

Srovnej kritiku tohoto Lukáčova názoru u V. S. Molodcova, Klassovyje i gnoseologičeskije osnovy revizionizma, Vopr. fil. 1958, No 12, str. 16.

6. Poslední nejdůležitější závěr, jímž tento výčet závěrů ukončíme, i když by jej bylo možno podstatně rozmnožit, souvisí s učením o bezprostřední a zprostředkované formě praxe jako kritéria pravdy.

Pravdu, že „kapitalismus bude vystřídán socialismem a komunismem“, dokazujeme dnes světu především bezprostřední praxí výstavby socialismu a základů komunismu. Když tuto pravdu svého času dokazovali klasici marxismu-leninismu, zvláště Marx a Engels, byli odkázáni především na takové typy zprostředkované formy praxe jako kritéria pravdy, jako jsou logický důkaz, logicky korektní argumentace apod.

Marx přitom vycházel z pravdivosti poznatků o třídním boji, který si dělníci prověřovali svou účastí v boji proti vykořisťovatelům, v boji za větší kus chleba a širší politická práva — tedy svou bezprostřední revolučně politickou praxí. Mezi těmito ověřenými poznatky a výše zmíněnou pravdou o vystřídání kapitalismu socialismem a komunismem, kteroužto pravdu bylo třeba znovu a znovu dokazovat i širokým masám příslušníků dělnické třídy, vystupovaly jako prostředníci logický důkaz a bezespornost argumentů, které se opíraly o znalost celé širší společenských, zvláště ekonomických zákonitostí. Z toho pak vyplynul zcela logický závěr, že třídní boj dříve nebo později povede k nastolení diktatury proletariátu, k vítězství socialismu a komunismu.

Někteří revizionisté nejsou s to pochopit rozdíl mezi bezprostřední praxí, jíž dokazujeme zmíněnou pravdu dnes, a její zprostředkovanou formou, pomocí níž tutéž pravdu dokazoval Marx nebo jiný klasik marxismu-leninismu. Zdá se jim, že Marx postupoval vědecky, intelektuálně. Naproti tomu dnešní marxismus se jim zdá být něčím institučním, protože konkrétní požadavky na plnění úkolů z hlediska potřeb prověrky uvedené pravdy tlumočí vždy nějaká instituce, především revoluční marxisticko-leninská strana.

Proto Kolakowski svůj požadavek odtržení teorie od praxe halí — i když zcela neuměle a bez jakékoli naděje na úspěch — do učení o marxismu institučním a intelektuálním.¹²⁷⁾

Ve skutečnosti je však marxismus-leninismus jen jeden: ten, který vychází z učení o dialektické jednotě praxe a teoretického poznání (při jejich nesporné kvalitativní rozdílnosti), ten marxismus, který všude tam, kde se nemůžeme nebo už nemusíme spokojovat pouze se zprostředkovanou formou praxe jako kritéria pravdy, doporučuje používat a skutečně také používá té nejpřesvědčivější prověrky pravdy — bezprostřední praxe.

¹²⁷⁾ Srovnej tamtéž, str. 17.